

Задужбина „Десанка Максимовић“

Књиженство: књижевност, род, култура

Women
Writers
Route

Cultural route
of the Council of Europe
Itinéraire culturel
du Conseil de l'Europe

Women Writers Route

СТАЗЕ, СПОНЕ, СПОЗНАЈЕ

Народна библиотека Србије
Београд, 2022

Ауторке изложбе и каталога
Биљана Дојчиновић
Мирјана Станишић

Ауторке изложбе и каталога

Биљана Дојчиновић (о Јелени Ј. Димитријевић и Исидори Секулић)

Мирјана Станишић (о Десанки Максимовић)

СТАЗЕ, СПОНЕ, СПОЗНАЈЕ

САРАДНИЦИ

Додатни материјали

Нађа Стојковић

Амбијентални звук

Симеон Нешић

Дигитална изложба

Тамара Бутиган

Весна Тријић

Фотографија Јелене Ј. Димитријевић на страни 28 је власништво Библиотеке града Београда

Фотографија Исидоре Секулић на страни 64 је власништво Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић”

Подршка и покровитељство

Министарство културе и информисања Републике Србије

Издавач
Народна библиотека Србије
Скерлићева 1, Београд
www.nb.rs

За издавача
Владимир Пишталo

Уредник
Драган Пурешић

Рецензенти
Др Слободанка Пековић, научна саветница Института за књижевност и уметност, Београд
Др Светлана Шеатовић, научна саветница Института за књижевност и уметност, Београд
и управница Задужбине „Десанка Максимовић“
Др Магдалена Кох, редовна професорка Универзитета „Адам Мицкјевич“, Познањ

Превод уводног шекста на енглески језик
Горан Петровић

Лектура и коректура
Јелена Витезовић

Технички уредник и дизајн изложбе и калаталоа
Милош Нинковић

Штампа
Ретро принт, Београд

Тираж
300

ISBN
978-86-7035-485-2

УВОД

Сшазе, сйоне, сйознаје

Јелена Ј. Димитријевић, Исидора Секулић, Десанка Максимовић

од 7. децембра 2022. до 17. марта 2023. године

Три ауторке на које вас овом изложбом подсећамо представљају Србију у пројекту *Руша књижевница* (*Women Writers Route*), насталом на иницијативу Форума словенских култура. Пројекат је од 2022. године постао једна од 48 рута Савета Европе и једна од десетак које пролазе кроз Србију.

Овај пут повезује седам словенских земаља и четрнаест књижевница: поред ауторки из Србије, Јелене Ј. Димитријевић, Исидоре Секулић и Десанке Максимовић, ту су Јелисавета Багријана из Бугарске, Марија Конопњицка из Пољске, Зинаида Хипијус, Ана Ахматова и Марина Цветајева из Русије, Зофка Кведер, Лили Нови и Љупка Шорли из Словеније, Ивана Брлић-Мажуранић и Марија Јурић Загорка из Хрватске и Дивна Вековић из Црне Горе. Циљ *Руше књижевница* јесте да се са овим ауторкама упозна што је могуће шири аудиторијум, да открије њихове међусобне везе, стварне и уметничке споне, да им ода признање посећујући места важна за њихово стваралаштво, а пре свега, читајући њихова дела.

У делу руте из Србије важну улогу имају Народна библиотека Србије, као институција која чува наслеђе и дела ових књижевница, као и Задужбина „Десанка Максимовић“, смештена у самој НБС. Изложба је припремљена у сарадњи са пројектом *Књиженство* са Филолошког факултета Универзитета у Београду.

Изложба *Сшазе, сйоне, сйознаје* представља рукописну заоставштину, кореспонденцију, као и прва штампана издања оних дела наших ауторки која нам откривају њихове путеве, животна и уметничка стремљења, а која се налазе у фондовима Народне библиотеке Србије.

Самостално путовање као начин живота и сазнавања тек се од модерног доба, с краја 19. и почетком прошлог века, везује и за жене. Традиционално, жене су биле затворене у кругове које им је друштво одредило и одатле су тешко излазиле. Први услов за њихово ослобађање и ступање на књижевну сцену било је образовање – писменост им је омогућила не само да запишу оно што певају, већ и да читају, да припадају свету читалаца, што је Вирџинија Вулф описала као врхунску привилегију. Све три наше ауторке биле су полиглоткиње које су градиле језичке споне, а покретао их је *номадизам*, енергија о којој Исидора Секулић пише:

[...] Човек је номад по срцу свом, по мисли својој, по идеалима својим. Он је номад по вољи божјој која га је ставила међу огромна пространства неба и земље. Давнашња и данашња страст, да се лети, путује без путања и станица и граница, то је пробој номадства човечје природе. Воља божја: то су стазе и реке, и путовања и сретања и низови живота и другова: а не државе и границе, коље и бајонети, паланке-тамнице у којима слободног човека као миша дави господар, сусед, обичај, критика.¹

Хронолошки, прва од ауторки из Србије о којим је овде реч јесте Јелена Ј. Димитријевић (1862–1945). Рођена убрзо пошто је Србија освојила слободу, а преминула на самом крају Другог светског рата, Јелена Ј. Димитријевић обишла је четири континента: Европу, Азију, Америку и Африку. Њен први путопис је о граду у ком је живела од своје 19. до 36. године – то су *Писма из Ниша о харемима*, која описују сегмент невидљив за многе становнике. Улазак у нишке хареме одвео ју је касније до Солуна, Каира, Индије, Јапана... На овој изложби представљамо дела Јелене Ј. Димитријевић настала на путу по Америци (1919–1920), путу око света (1926–1927) и песме настале почетком тридесетих година у Француској. Америчко искуство је описано у путопису објављеном 1934. *Нови свет или јодину дана у Америци*, у причама из *Српског књижевног гласника*, песмама из рукописа *На Океану и преко Океана* (P542), *К Сунцу за Сунце* (P543) и *Из Новог света* (P545), који се чувају у Народној библиотеци. Пут око света исприповедан је кроз путопис *Седам мора и шри океана*, чије се обе књиге чувају у рукопису (P540) у Народној библиотеци. Представљена су и прва издања путописа – прва књига објављена је 1940, а друга осам деценија касније, 2020. године – а уз њих је изложена и песма из пратећег рукописа.

Збирка песама насталих у Француској на француском објављена је као целина и у преводу на српски језик такође 2020. године, под насловом *Au Soleil couchant / У сушон* (из рукописа 544), а изложено је и прво издање поеме „Une vision” из 1936. године.

Најзад, ту су и бележнице с појединих путовања и пасош Јелене Ј. Димитријевић из 1931. године.

Исидора Секулић је такође била велика путница. Она је видела Европу и део Африке. Занимљиво је да у једном писму Миодрагу Ибровцу из 1930. године Исидора пише: „Нисам отишла у Индију, и то је штета. Видела би тамо свој стари завичај.” (Поповић 2004: 8). Слично је о Индији говорила и Јелена Ј. Димитријевић, која је ову земљу називала „мајком”.

1 Одломак писма из Скандинавије (Секулић 1985: 346), првобитно штампан у *Српском књижевном гласнику* у јануару 1931.

На изложби се, у делу посвећеном Исидори Секулић (1877–1958), налазе рукопис књиге *Сајушници* (Р183), прво издање ове збирке из 1913, као и три записа из ње које је првобитно објавила у *Српском књижевном гласнику*. Сам наслов *Сајушници* нам јасно указује на метафоричан доживљај живота као путовања.

Из Исидориних дела и писама издваја се њена љубав према Скандинавији, нарочито Норвешкој. У кореспонденцији са Светиславом Б. Цвијановићем и Светиславом Петровићем, која се чува у Народној библиотеци и која је изложена за ову прилику (збирке Р641, односно Р642), види се одушевљење културом и природом овог дела Европе. У *Писмима из Норвешке* фасцинација лепотом, величанственошћу и тишином предела основна је нит. Слобода, неспутаност и мир, узвишеност призора – то су номадске норвешке стазе Исидоре Секулић. На изложби је овај путопис представљен првим издањем, из 1914. године.

Из писама Светиславу Б. Цвијановићу и Светиславу Петровићу види се да је Исидора Секулић велики део енергије посвећивала преводима као спонама које граде светску књижевну заједницу. У постмодерном тумачењу појма *номадизам*, иначе, полиглосија и превођење његове су суштинске одлике, а наше ауторке су их оличавале сваким аспектом свог рада.

Десанка Максимовић (1898–1993), као и њене претходнице и, делом, савременице, била је светска путница. Обишла је бројне земље (САД, Канаду, Кину, Аустралију, Летонију, Норвешку, Велику Британију, Швајцарску, Француску, Италију, Пољску, Словачку, СССР, Мађарску, Бугарску, Грчку). Иако је пропутовала свет, путописи чине мањи део њеног стваралаштва. На овој изложби представљена је путописом из Аустралије из бележнице која је нађена у заоставштини и први пут се излаже. Заступљени су и оригинални рукописи њених песама, писма и преводи. Из богате заоставштине издвојени су још необјављени материјали који говоре о везама са словенским књижевницама. Реч је о преписци коју је од 1957. године до пред крај живота водила са Идом Радвојином и Олгом Кутасовом. Оне су биле преводитељке и приређивачице превода Десанкине поезије, а временом су постале и њене пријатељице. Поред тога што су јој помагале у избору поезије за превођење песника из Совјетског Савеза, делиле су с њом и преводилачке проблеме и приче из приватног живота.

Десанка Максимовић је преводила самостално са бугарског, македонског, словеначког, руског, украјинског, белоруског; у коауторству је преводила са бројних других словенских језика, као и са норвешког и француског. Сама је била превођена на словенске језике и на изложби се може видети писмо у ком исказује радост због тога што Ана Ахматова преводи њене песме.

Из богате грађе која показује „номадизам” Десанке Максимовић издвојено је и неколико личних докумената: лична карта и пасоши из Краљевине Југославије, Федеративне Народне Републике Југославије и СФРЈ, као и Дозвола за рад у читаоници Народне библиотеке Србије.

Када је реч о међусобним везама ових књижевница, знамо да је Исидора Секулић писала о Јелени Ј. Димитријевић и о Десанки Максимовић, као и да је Десанка осећала дубоко поштовање према обема. Да ли би оне желеле да се нађу заједно, под овим или неким другим насловом, посебно је питање. Као личности, све три су биле јаке, радознале и храбре, различитог књижевног сензибилитета и односа према припадности и приватности, међусобно, али и у разним фазама својих лично дугих живота. Исидора је, пишући о Јеленином путопису, нагласила управо оно што је била разлика међу њима:

Гђу Димитријевић јаче привлаче људи и људско, него нема природа и проблеми између неба и земље. (Секулић 1985а: 398)

Када је о Десанки реч, рано је уочила њен песнички таленат, а у једном касном интервјуу упоредила ју је са добитницом Нобелове награде реторским питањем: „По чему су песме Габријеле Мистрал боље од песама Десанке Максимовић?” (Маринковић 1977: 7).

Најмлађа међу њима, Десанка Максимовић, о обема је говорила с поштовањем. О Јелени Ј. Димитријевић записала је да је:

[...] жена немирна, радознала духа, која је обишла Европу, Америку и извршила пут око света. Њу су занимали обичаји и нарави људи па је брзо са песама прешла на путопис, приповетку и роман. Напредна, она је међу првима била присталица ослобођења жене. Писала је зато пуно о животу харемских жена, а њен узбудљиви роман *Нове* (19 12) говори о напредним Туркињама и њиховој борби. За време свог студентског доба имала сам прилике да Јелену Димитријевић видим и с њом разговарам: имала је изглед и држање странкиње, говорила дубоким, мало промуклим алтом, и готово слепа није се одвајала од свог штапа. (Максимовић 2012 *III*: 5: 368)

Исидори Секулић посветила је више песама, међу којима и овај портрет:

ИСИДОРА У ОРЕОЛУ ИЊА

Још видим Исидорин лик под мисли дувком,
дужице маглене и суре,
као небо мартовско пуне проблесака, и,
као лед на цветовима раним,
наочара тешке биљуре,
и покрет руком
као да мисао започету неку
од изненадног узбуђења брани.
Још видим плаветно бео ореол косе,
коју би, као маслачак,
могао стрести и тих лахор;

видим лице лепо и младо
и у иња светлуцању лаком.
И питам се како ли је и умном човеку
било пети се уз њених мисли врлети,
и ускладити своје срце
с оргуљама њених узбуђења
и како је стрепети било
сред нежнога разговора
кад ће иза загонетног бића Исидоре жене
искрснути опоро дубок човек
Исидора.

(Максимовић 2012 *ш.* 3:140)

Стазе и споне припададе су Јелени Ј. Димитријевић, Исидори Секулић и Десанки Максимовић, а спознаје су оно што ћемо ми понети са ове изложбе, оно што је сусрет са овим умним и талентованим женама отворио у нама.

INTRODUCTION

Paths, Ties, and Discoveries

Jelena J. Dimitrijević, Isidora Sekulić, Desanka Maksimović

7 December 2022 – 17 March 2023

The three women writers that we will remind you of at this exhibition are Serbia's representatives in the project *Women Writers Route*, launched on the initiative of the Forum of Slavic Cultures. In 2022, this project became one of the 48 routes of the Council of Europe and one of around a dozen that pass through Serbia.

This route links seven Slavic countries and fourteen women writers. Apart from three Serbian women writers – namely, Jelena J. Dimitrijević, Isidora Sekulić and Desanka Maksimović – the following women authors are also included in the route: Elisaveta Bagryana from Bulgaria; Maria Konopnicka from Poland; Zinaida Gippius, Anna Akhmatova and Marina Tsvetaeva from Russia; Zofka Kveder, Lili Novi and Ljupka Šorli from Slovenia; Ivana Brlić-Mažuranić and Marija Jurić Zagorka from Croatia; and Divna Veković from Montenegro. The goal of the *Women Writers Route* is to get as many people as possible acquainted with these women writers, so that this audience would be able to discover their mutual connections, their real and artistic ties, and to pay them homage by visiting the places that were important for their literary production and, above all, by reading their works.

In the Serbian section of this route, an important role belongs to the National Library of Serbia as an institution that keeps the legacy and works of these women writers, and to the Foundation of Desanka Maksimović, which is located in the National Library of Serbia itself. The exhibition has been organised in collaboration with *Knjiženstvo*, based at the Faculty of Philology, University of Belgrade.

The exhibition *Paths, Ties, and Discoveries* presents the manuscript legacy, correspondence, and first printed editions of those works of our women writers which reveal to us their routes and their personal and artistic aspirations, and which are kept at the National Library of Serbia.

Only in the late modern period, in the late nineteenth century and the early twentieth, did travelling as a way of life and discovery become associated with women. Traditionally, women were confined to the circles that society had determined for them and it was very difficult for them to get out of there. The first condition for women's liberation and their appearance on the literary stage was education – literacy enabled them not only to write what they sang, but also to read, to belong to the world of readers, which was described by Virginia Woolf as a top privilege. All three of our women writers were polyglots who created linguistic ties and what drove them was nomadism, the energy that Isidora Sekulić described as follows:

[...] Man is a nomad in his heart, in his thoughts, and in his ideals. He is a nomad by the will of God that placed him between the vast spaces of the sky and earth. The passion of both ancient and modern times to fly, to travel without routes, stops or borders – that is the breakthrough of the nomadism of the human nature. The will of God – it is paths and rivers, journeys and encounters, and arrays of lives and friends, rather than states and borders, stakes and bayonets, and stifling little towns – dungeons where a free man is strangled like a mouse by a lord, neighbour, custom or criticism.¹

Chronologically, the first of the Serbian authors to be presented here is Jelena J. Dimitrijević (1862–1945). As someone who was born shortly after Serbia's gaining of independence and died at the very end of the Second World War, she visited, in her lifetime, four continents – namely, Europe, Asia, America, and Africa. Her first travelogue was about the city in which she lived from her nineteenth until her thirty-sixth year – the travelogue in question is *Pisma iz Niša o haremima* (*Letters from Niš About Harems*), a book that describes a segment that was invisible to many of the inhabitants of Niš of that time. Her entry into the harems of Niš subsequently led her to Thessaloniki, Cairo, India, Japan, etc. At this exhibition, we will present those works of Jelena J. Dimitrijević which she wrote on her journeys across America (1919–1920) and around the world (1926–1927), and we will also present to you the poems that she wrote in the early 1930s in France. Dimitrijević's experience in America is described in her 1934 travelogue *Novi svet ili Godinu dana u Americi* (*The New World or A Year in America*), in her stories from *Srpski književni glasnik* (*Serbian Literary Gazette*), and in the poems from her manuscripts *Na Okeanu i preko Okeana* (*On the Ocean and Over the Ocean*) (P542), *Prema Suncu za Sunce* (*Toward the Sun for the Sun*) (P543), and *Iz Novog sveta* (*From the New World*) (P545), all of them being kept at the National Library of Serbia. Her journey around the world is narrated in the form of a travelogue entitled *Sedam mora i tri okeana* (*Seven Seas and Three Oceans*), both volumes of which are kept in manuscript P540 at the National Library of Serbia. We also present the first editions of this travelogue (its first book was published in 1940, and its second book 80 years later, in 2020) and, with them, a poem from the travelogue's accompanying manuscript.

1 An excerpt from a letter from Scandinavia (Sekulić 1985: 346), originally printed in the *Serbian Literary Gazette* in January 1931.

Dimitrijević's collection of poetry written in French, in France, was published in its entirety and in Serbian translation also in 2020, under the title *Au Solei Couchant/ U suton* (from manuscript 544), and we also exhibit the first edition of the poem "Une Vision" from 1936.

Finally, we present notes from some of Jelena J. Dimitrijević's journeys, as well as her passport from 1931.

Isidora Sekulić was also a great woman traveller. She travelled across Europe and saw a part of Africa. It is interesting that, in a 1930 letter to Miodrag Ibrovac, Isidora wrote: "I did not go to India, and that is a pity. I would have seen my ancient homeland there" (Popović 2004: 8). Jelena J. Dimitrijević spoke of India in a similar fashion, referring to this country as her "mother".

The part of the exhibition dedicated to Isidora Sekulić (1877–1958) contains a manuscript of the book *Saputnici (Fellow Travellers)* (P183), the first edition of this 1913 collection of texts, and the three entries from it which she originally published in the *Serbian Literary Gazette*. The very title *Fellow Travellers* clearly suggests her metaphorical understanding of life as a journey.

What emanates from Isidora's works and letters is her love of Scandinavia, especially Norway. In her written communications with Svetislav Cvijanović and Svetislav Petrović, which are kept at the National Library of Serbia and are exhibited on this occasion (collections P641 and P642), one can note Isidora's enthrallment with the culture and nature of this part of Europe. In *Pisma iz Norveške (Letters from Norway)* Sekulić's fascination with the beauty, magnificence and quietude of landscapes is an essential, ubiquitous element. Freedom, unshackledness, serenity, and the sublimity of sights – these are the nomadic Norwegian paths of Isidora Sekulić. This exhibition displays the first edition of this travelogue, one that was published in 1914. From Isidora Sekulić's letters to Svetislav Cvijanović and Svetislav Petrović it is clear that she devoted a large amount of her energy to translations as ties which build a global literary community. It is worth mentioning that the postmodern definition of the concept of nomadism includes polyglotism and translation as its essential features, and our women authors embodied these in every single aspect of their work.

Just like her predecessors and, in part, her contemporary fellow women writers, Desanka Maksimović (1898–1993) was a globetrotter. She visited many countries (United States, Canada, China, Australia, Latvia, Norway, Great Britain, Switzerland, France, Italy, Poland, Slovakia, Soviet Union, Hungary, Bulgaria, Greece). Even though she travelled the world, travelogues are only a minor part of her overall literary oeuvre. This exhibition presents a travelogue of hers about Australia, from a notebook that was found in her legacy, and is now publicly exhibited for the first time. The exhibition also displays original manuscripts of her poems, letters and translations. What has also been singled out from her rich legacy for this exhibition is a batch of unpublished materials which bear evidence to her relationships with different

Slavic women writers. The materials in question are the correspondence that, from 1957 until nearly the end of her life, Desanka Maksimović had with Ida Radvolina and Olga Kutasova. They were translators and translation editors of Desanka's poetry, and, with time, they also became her friends. Apart from helping her select Soviet poetry for translation, they also shared their translation problems with her, as well as stories from their private lives.

Desanka Maksimović translated on her own from Bulgarian, Macedonian, Slovenian, Russian, Ukrainian, and Belarusian; she also translated in co-authorship from many other Slavic languages, and even from Norwegian and French. She was translated herself into Slavic languages and this exhibition displays a letter in which she expresses joy over the fact that Anna Akhmatova is translating her poems.

There are also several personal documents of Desanka Maksimović that have been singled out from the rich archive of materials which show her "nomadism" – namely, an identity card of hers and her passports from the Kingdom of Yugoslavia, the Federal People's Republic of Yugoslavia and the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, as well as her license to work in the reading-room of the National Library of Serbia.

When it comes to the mutual connections between these women writers, we know that Isidora Sekulić wrote about Jelena J. Dimitrijević and Desanka Maksimović, and we also know that Desanka had a deep respect for both of them. Whether they would have ever wanted to find themselves together under this title or any other is a different matter altogether. As personalities, all the three of them were strong, curious and brave, with different literary sensibilities and different attitudes to belonging and privacy, the differences in question applying to themselves as much as to the different stages of their very long lives. Writing about Jelena's travelogue, Isidora emphasised exactly the thing that made the two of them different:

Mrs Dimitrijević is more strongly attracted by humans and the human than by silent nature and the problems between the sky and earth (Sekulić 1985a: 398).

When it comes to Desanka, Isidora noticed her talent for poetry early on, and, in one of her late interviews, she compared her to a Nobel prize winner in the following rhetorical question: "What makes the poems of Gabriela Mistral better than those of Desanka Maksimović?" (Marinković 1977: 7)

The youngest of these three women writers, Desanka Maksimović, referred to both of them with respect. She wrote about Jelena J. Dimitrijević that

[...] she was a restless woman, with an inquisitive spirit, a woman who visited Europe and America, and journeyed around the world. She was interested in human customs and characters, so she quickly switched from writing poems to writing travelogues, stories and novels. Progressive as she was, she was among the first supporters of women's liberation. For this reason, she wrote a lot about the lives of harem women, and her exciting novel *Nove (The New Women, 1912)* tells of progressive Turkish women and their struggle. While I was a student, I had opportunities to see Jelena Dimitrijević and talk to her. She had the appearance and posture of a foreigner, she spoke in a deep, slightly hoarse alto voice, and, being nearly blind, she would never part from her walking stick (Maksimović 2012 t. 5: 368).

She devoted several poems to Isidora Sekulić, among which was this portrait as well:

ISIDORA IN A HALO OF HOARFROST

I can still see Isidora's face under a bride's veil of thoughts,
Her irises misty and grey,
As full of sunlight beams as the sky of March, and,
Like ice on early flowers,
The heavy lenses of her spectacles,
And a movement of her hand,
As though it were defending
A commenced thought from sudden excitement.
I can still see the bluishly white halo of her hair
Which, like a dandelion,
Could also be met by a silent breeze,

I can see her face, beautiful and young,
Even in the light sparkling of the hoarfrost.
And I wonder what it was like even for a wise man
To climb the rugged mountains of her thoughts,
And to harmonise his heart
With the pipe organ of her excitements,
And what it was like to fearfully anticipate when,
In the midst of a gentle conversation,
From the enigmatic being of Isidora the woman,
A bitterly profound man would arise
By the name of Isidora.

(Maksimović 2012 t. 3: 140)

The paths and ties belonged to Jelena J. Dimitrijević, Isidora Sekulić and Desanka Maksimović, while the discoveries are what we will take with us from this exhibition, what our encounter with these intelligent and talented women has opened up in us.

ЈЕЛЕНА Ј. ДИМИТРИЈЕВИЋ

(1862–1945)

ХРОНОЛОШКИ ПРЕГЛЕД ЖИВОТА И ДЕЛА ЈЕЛЕНЕ Ј. ДИМИТРИЈЕВИЋ¹

1862. Рођена је 27. марта у Крушевцу, у породици трговца Николе Миљковића и мајке Стаменке, кћерке кнеза Милојка из Алексинца. Јелениној мајци, Стаменки Кнез-Милојковић, тада је 46 година, а Јелена јој је десето дете.

око 1872. Јелена прелази у Алексинац, у кућу најстаријег полубрата, Николе Петровића. Петровић је био имућни трговац без сопствене породице, те ускоро, по смрти Николе Миљковића, у његов дом прелази и Јеленина мајка и остала браћа и сестре. Заједно са братом од ујака, Добросавом Кнез-Милојковићем, Јелена почиње самостално да учи стране језике. Због повреде ока, ограничавају јој читање и учење, али она кришом чита књиге из братовљеве библиотеке.

1878. Написала је прву песму, под насловом „Девојко“.

1881. Удаје се 15. фебруара за Јована Димитријевића, артиљеријског потпоручника, и прелази у Ниш, где ће, уз повремене прекиде, остати 17 година.

Постаје најмлађа управна чланица *Подружине женског друштва* у Нишу.

Поред европских језика које је већ почела да учи (научиће немачки, француски, енглески, руски, грчки и, вероватно, италијански), од муфтије Ибрахим ефендије учи и турски, и то не само језик, већ и турске обичаје. Захваљујући муслиманским женама из суседства, које поштују њено образовање, улази у хареме и упознаје њихов живот у простору који је женама друге вере готово недоступан. То је почетак њеног интересовања за живот муслиманки и пута који ће водити у Скопље, Солун, Цариград и даље на исток.

1892. Објављује песму „Баба Краса: У мој земан и с`га“ у божићном броју београдског листа *Видело*. Сама ауторка назвала је песму „приповетком у стиху“. Песма је позната по томе што представља први случај у нашој књижевности да је једна песникиња употребила дијалекат, у овом случају нишки. Песма на духовит начин даје слику живота у Нишу, а мотивски наговештава и новелу Ђул Марикина *прикажња*.

¹ Хронологија је преузета и адаптирана из базе *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* (<http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/autorke/jelena-j-dimitrijevic>, приступљено 17. августа 2022).

- 1894.** У Нишу објављује прву збирку поезије, *Песме I (Јеленине ђесме)*. Почињу нагађања о ауторки, међу којима су и та да је у питању Туркиња која је одбегла из харема и покрстила се. Једна од песама из ове збирке, „Сунце јарко“, из циклуса „Севдији од Севдије“, стекла је велику популарност у народу као песма за певање. Музички је записана према певању српских рањеника на Битољском фронту. Јелена стиче надимак „Српска Сапфо“.
- 1895.** У *Босанској вили* излази приказ поезије Ј. Димитријевић, под насловом *Јеленине ђесме*, из пера књижевних критичарки Косаре Цветковић (1868–1953) и Христине Ристићеве (1867–1938).
Павле Поповић у *Српском ђрепледу* објављује текст „Песме Ј. Јов. Д.“, у коме, између осталог, каже да овим песмама треба дати нарочити значај због њиховог квалитета.
- 1897.** *Писма из Ниша о харемима* објављена у Београду.
- 1898.** Прелази са мужем у Београд, где ће остати до краја живота.
Објављује приповетку „Свети Пантелеј“ у часопису *Бранково коло*.
- 1900.** Објављује приповетку „Српска девојка“ у часопису *Бранково коло*.
- 1901.** Објављује приповетку „Сафи-ханум“ у *Српском књижевном гласнику*.
Новела *Ђул Марикина ђриказња* објављена у Београду. Приповест је у потпуности на нишком дијалекту.
- 1903.** Објављује приповетку „Николаћ-малебашија“ у *Српском књижевном гласнику*.
- 1905.** Објављује приповетку „Батка Бунча и стринка Мариче“ у *Српском књижевном гласнику*.
- 1906.** Објављује приповетку „На Косову“ у календару *Вардар*, органу Кола српских сестара. Јелена је била једна од покретачица овог часописа, чији је циљ био да сузбије туђинску пропаганду и утицаје, нарочито на југу Србије.
- 1907.** Објављује збирку од три приче „Фати-султан“, „Сафи-ханум“ и „Мејрем-ханум“. Новела „Фати-султан“ обрађује исти мотив породичних односа који је обрадио Бора Станковић у роману *Нечисти крв*, објављеном три године касније.
- 1908.** У писму пријатељици Лујзи Јакшић, од 2. августа 1909, објашњава разлоге свог пута у Солун, из чега се наслуђују и елементи будућег романа *Нове*: „[...] ја пођох онамо с много радости и радозналости: видећу оне које сам волела и од којих сам вољена, дознаћу како им је кад су развијене, црвене ли старотуркиње од стида, међу ли по нагону махраму на главу, умеју ли да иду с људима и радују ли се нове, да ли је у Солуну било за све њих шешира или су неке гологлаве.“ (Димитријевић 2008: 14)

- 1912.** Роман *Нове* објављен у издању Српске књижевне задруге. Роман говори о животу турских жена у Солуну, у тренутку дубоких друштвених промена.
На бугарски је преведена приповетка „Михалаћ терзија”.
Објављује приповетку „Американка” у *Српском књижевном гласнику*.
Болничарка је у Балканским ратовима.
- 1913.** Објављује у часопису *Дело* песму „Спровод хероја”, поводом Балканских ратова (1912–1913).
Објављује приповетку „А где ти је брале, сине” у календару *Вардар*.
У календару *Српкиња* за 1913. годину излази текст посвећен њеном животу и стваралаштву, на две странице са фотографијом. Ово издање обухвата више од 50 портрета Српкиња које су дале значајне доприносе у књижевности и култури, а уредила га је Јелица Беловић Бернаджиковска. Поред овог портрета, Јелена Димитријевић је присутна у издању и песмом „Жена”, која је, заправо, одломак из романа *Нове*.
Јелица Беловић Бернаджиковска објавила је у часопису *Дело* приказ романа *Нове*, уз коментар који јасно указује на то да на рецепцију дела пресудно утиче култура у којој оно настаје. Јелица Беловић Бернаджиковска сматра да би Јелена Ј. Димитријевић, да је рођена у „земљама високе културе”, свој роман видела преведен на све европске језике, а сама би постала славна и богата, чиме констатује незаслужено маргинализовање овог дела одмах по његовом објављивању.
- 1914.** Први светски рат је затиче у Немачкој. У земљу се враћа преко Швајцарске, Италије и Грчке.
- 1915.** Јован Димитријевић гине на фронту.
- 1918.** Приповетка „Американка” и *Писма из Солуна* објављени у Сарајеву.
- 1919.** Путује у Француску и Шпанију, а у септембру из Енглеске одлази у Америку.
- 1920.** Борави у Америци.
Приповетка „Сафи-ханум” преведена је на чешки и објављена у Прагу (превод: Ф. Седлачек).
- 1923.** Приповетка „Фати Султан” преведена је на немачки и објављена у Лајпцигу (превод: М. Миладиновић).
- 1924.** Објављује приповетку „У Америци 'нешто се догодило'" у *Српском књижевном гласнику*.
Објављује приповетку „Замбак-ханум” у часопису *Мисао*. Приповетка је исте године преведена на чешки (превод Ф. Седлачек) и објављена у Прагу.

1926. Објављује приповетку „Килограм брашна” у календару *Вардар*.

Креће на пут око света. Из Ђенове се отискује на Блиски исток: путује у Египат, Палестину, Сирију, Либан. Обилази Александрију, Каиро, Мемфис, Луксор, Долину Краљева; Свету Земљу, одлази на Христов гроб, у Јерусалим, Дамаск, Бејрут, Хаифу... У Египту се сусреће са чувеном феминисткињом Худом Шарави, председницом Савеза египатских феминиста. Сусрету је посвећено једно поглавље у њеном путопису *Седам мора и шри океана*, које завршава констатацијом: „Да сам отишла из Египта, а да нисам имала срећу и част да видим Госпођу Шарауи-Пашиницу, било би ми исто тако као да сам отишла из Шпаније а да нисам видела Алхамбру.”

1927. Наставља пут око света. Путује из Египта у Бомбај. У Индији се накратко среће и са Тагором. Даље путује у Јапан, Кину, на Цејлон (данас Шри Ланка). Враћа се у Европу, у Париз, преко Америке.

Објављује путописну прозу „У граду великог индијског песника. Дом Тагора без свог господара” у листу *Полиџика*.

1928. *Писма из Индије* објављена у Београду.

Роман *Нове* преведен на руски и објављен у Москви (превод: Б. И. Јархо).

На иницијативу Удружења југословенско-руских студената, у Београду је 30. децембра прослављена тридесетпетогодишњица њеног рада. Свечаност је одржана у великој универзитетској дворани, а говориле су професорке Даринка Стојановић (1892–1971) и Јелена Лазаревић (1877–1947). Свечаности је присуствовао и краљев изасланик, министар просвете, Милан Грол. Прочитана је и честитка књижевног историчара Павла Поповића, тада проректора универзитета, који је Јеленину каријеру пратио од самог почетка. У писму се, између осталог, наводи да је он препоручио Српској књижевној задрузи роман *Нове* за објављивање.

У часопису *Жена и свет* објављен је текст Анђе Бунушевац, „Г-ђа Јелена Димитријевић, позната књижевница и прва наша жена која је ишла на пут око света”.

1929. *Писма из Мисира* објављена у Београду.

„Баба Краса” по трећи пут прештампана у часопису *Недељне илустрације*.

1931. „Од Каира до Јерусалима” (путописна проза) објављена у календару *Вардар*.

1933. У календару *Вардар* објављено „Писмо гђе Јелене Димитријевић” од 26. августа 1932. године и цео текст песме „Баба Краса”, на захтев Делфе Иванић (1881–1972), председнице *Кола српских сестара*.

1934. Објављује *Нови свет* или у Америци *Јодину дана*.

Исидора Секулић објављује приказ овог путописа у *Српском књижевном гласнику*.

У августу јој је опљачкана кућа, лопови су однели не само новац, већ и много предмета од вредности. Јелену је овај догађај дубоко погодио, а нарочито је имала зазор од тога да се о крађи пише у новинама.

1935. Објављује приповетку „Моја рупија и снечкармерове гајде“ у *Годишњаку Машице српске*.

1936. Објављује песму „Une vision“ као самостално издање.

1938. Објављује приповетку „Света вода“ у календару *Варгар*.

1940. Први део путописа *Седм мора и шри океана. Пућем око светла* објављен је у Београду. Други део ће остати у рукопису и бити објављен тек 2020. године.

1945. Умире у Београду, 23. априла. Три рукописне збирке из њене заоставштине јесу рана *Сћарински гласови*, затим *К Сунцу за Сунце* и збирка из тридесетих година, написана у Паризу, на француском, *Au soleil couchant*, преведена и објављена 2020. године. Није познато где је и да ли постоји рукопис аутобиографског романа *Мелѿомена*, који је најављен у првом издању путописа из Америке. По њој су назване улице у Нишу и Алексинцу.

W. Gordon F. Durnant Hauptstadt

Изложбу *Сџазе, сџоне, сџознаје* отвара део посвећен Јелени Ј. Димитријевић (1862–1945), књижевници, светској путници и хуманитарној радници. Путовања, писма, путописи – то би могао бити опис њеног живота и рада. Иако је свој књижевни почетак обележила поезијом, а писала је и приповетке и романе, управо су текстови о другим културама суштински за ову ауторку. Први њен путопис је о граду у ком је живела од своје деветнаесте године, јер *Писма из Ниша о харемима* (1897) говоре о средини у коју се није могло ући ако нисте члан породице или нарочито позвани. Следи путопис о женама на почетку младотурске револуције, *Писма из Солуна*, написан 1908. године. На овој изложби представљамо два најпознатија њена путописа – из Америке (објављен први пут 1934), и путопис са пута око света на који је пошла 1926. године, чији се рукопис чува у Народној библиотеци Србије. Уз њих, представљене су и поједине песме и приче са тих путовања, песничка збирка написана на француском језику, пасош из 1931. и неке од њених путних бележница.

ПУТОПИС О НОВОМ СВЕТУ И ДРУГИ ТЕКСТОВИ „АМЕРИЧКОГ ЦИКЛУСА”

- Прво штампано издање путописа *Нови свет или у Америци јодину дана*
- „Песма о мени” (Р 542)
- Песма „Don’t Tell Me...” (Р 545)
- Зборник *Американке Јелене Ј. Димићријевић*
- Прве стране првог и другог дела приповетке „Американка”, објављене у *Српском књижевном гласнику* 16. јануара, односно 1. фебруара 1912.
- Насловна страна приповетке „У Америци ’нешто се догодило’”, објављене у *Српском књижевном гласнику* 8–16. децембра 1924.

Јелена Ј. Димитријевић се на пут у Америку оти-
снула у септембру 1919. године и провела на
источној обали годину дана. „Ништа ме не вуче
у Америку, али ме нешто гони из Европе” – тако
гласи прва реченица њеног путописа, записана у
Лондону, 10. септембра. Прве странице путопи-
са испуњене су сликама страдања јер пут у Нови
свет води кроз Европу, „кроз њене земље с брди-
ма и долинама изривеним гранатама, и где се још
не исушена крв црвени као божур” (Димитрије-
вић 1934: 1). Чак и острвска Енглеска пуна је тра-
гова рата, а исто је и са самим океаном, који је
постао гробница јер је био ратиште. Пут Јелене
Димитријевић пут је трансформације и опоравка.
Она је у рату остала без мужа, с којим је била од
своје 19. године: у поглављу „Њујоршки снегови”,
пише да јој је на „Крстовдан умро онај за чијег
сам се живота осећала потпуна” (исто: 181). Ипак,
ауторка успева да превазиђе тегобна осећања
губитка и празнине, а путопис је испуњен радо-
зналошћу и отвореношћу према животу у једном
сасвим другачијем свету, новом, модерном, пре-
пуном изненађења.

Иако је до поласка у Америку већ била искусна
путница, Јелена Ј. Димитријевић није могла да за-
мисли размере у којима се њено одредиште ра-
зликује од Европе. Од великих градова била је у
Њујорку, Вашингтону, Бостону и Филаделфији.
Посетила је и низ мањих градова, као што су Те-
ритаун или Броктон, видела Нијагарине водопаде

Фотографија Јелене Ј. Димитријевић из првог издања
путописа *Нови свет или У Америци годину дана*

и свугде имала неки посебан сусрет, доживљај историје, људи, природе. О градовима које је упознала пред крај путописа, каже:

И с местима је као с људима. Неки вам се одмах свиди, неки вас чак очара, док вас неки просто одбије. Тако и места. Кад угледах Њу-Јорк с брода, ја се изненадих, зачудих, али се њим не усхитих; па мало по мало, ја га чак заволах, може бити док се на њега, на његову чудну физиономију навикох; Вашингтон ме одмах загреја; Бостон ме очара. (Димитријевић 1934: 377)

Опис свог путешествија завршава осећајем да се духовно обогатила:

Ја се искрцавам не само обезбрижена, него и богата. // Као толики други, и ја сам се у Америци обогатила. Стекла сам тамо силно благо. Не оно што га данас јесте, сутра није, - доларе, него једно неоцењиво, неисцрпно благо коме не може нико ништа: искуство и -- успомене. (Димитријевић 1934: 394)

Исидора Секулић је о овом путопису написала: „Аутор ове књиге је путник по судбини и по нагону.” И додала:

Није она само путник по нагону, него је, могло би се рећи, и путописац по нагону. Има гђа Димитријевић обдареност за посматрање и обраду материјала светског, људског материјала свих вера и обичаја и цивилизација. Она је врста експлоратора писца. Са коликом истрајношћу и снагом продире где хоће, заснива везе и односе с ким хоће, и, нарочито, *доживљује*. (Секулић 1985а: 396)

Исидора Секулић је тачно описала начин на који Јелена Ј. Димитријевић представила ситуације у којима се нашла и прецизно одредила њен модеран драмски осећај:

Полази ли неком у аудиенцију или посету, сигурна је сцена или анегдота. Уђе ли у пансион, пансионери су ушли у судбину драмолета или филма. (Секулић 1985 а: 396)

Исидора уважава новинарске елементе тог стила — мада на другом месту каже да репортажа није висока књижевност, одаје ауторки признање на вештини и избору стила који одговара теми — Америци, том новом свету.

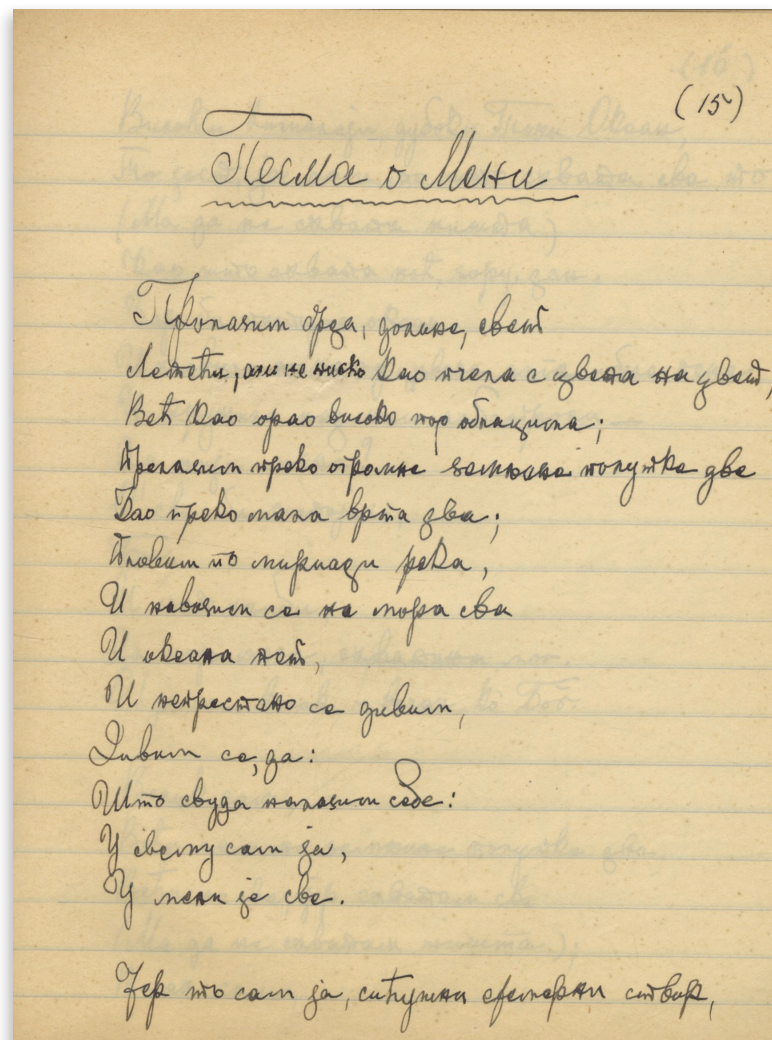
У модерно кинематографски стил је гђа Димитријевић ушла лако и природно. Неки од њених филмова су врло пријатни. Репортерски аранжирана поглавља рађена су такође са вештином. (Секулић 1985а: 397)

Њујорк заузима највише места у путопису о Америци, јер је у том граду провела чак седам месеци. Јелена Ј. Димитријевић је стигла у Њујорк управо у време када су облакодери ницали један за другим. Зграда која ју је највише опчинила јесте Вулвортово здање. Она најпре описује лепоту ентеријера и савршену унутрашњу организацију, која подсећа на мали град. Са врха, зграда је подсећа и на брод, а њена висина величанствена је и страшна истовремено. На врху је видиковац, где ју је, док је обилазила последњи спрат као „мујезин кад обилази око минара“ обузело необично осећање:

Заиста, то је била радост, али помешана са страхом, с једним ужасним страхом, јер сам осећала да ми се јежи кожа и диже коса на глави. Али нисам се само ја тако нервозно смејала, него и Американке и сви они који су се први пут осмелили и пошли да дохвате руком облаке. (Димитријевић 1934: 58)

Многа поглавља из овог путописа имају паралеле у песмама насталим у исто време. Песма „Voolworth Building“ (sic!) из рукописа 542 посвећена је управо том тренутку у којој се овај мотив детаљно разрађује.

Посебно занимљива песма из истог рукописа, „Песма о мени“ (Р 542), написана у Њујорку 1920, очевидно инспирисана истоименим делом Волта Витмана, у тону блиском песнику Менхетна. Она приказује ауторкино осећање јединства са светом.

Почетак рукописа „Песме о мени“ (Р 542)

ПЕСМА О МЕНИ

Пролазим брда, долине, свет
Летећи, али не ниско као пчела с цвета на цвет,
Већ као орао високо под облацима;
Прелазим преко огромне земљине полутке две
Као преко мала врта два;
Пловим по мириади река,
И навозим се на мора сва
И океана пет,
И непрестано се дивим,
Дивим се, да:
Што свуда налазим себе:
У свему сам ја,
У мени је све.
Јер то сам ја, сићушан ефемеран створ,
Високи Хималаји, дубоки Тихи Океан,
То јест, ја сам то што схвата све то
(Ма да не схвата ништа)
Као што схвата ноћ, зору, дан.
Зар би постојао океан
И пловиле по њему црвене алге и бела пена
И кружили над њим албатроси –
Да није мене?
О! Све би постојало,
Би,
И опет не би,
Да није мене, схватања мог.
О! Ја сам велик и вечан ко Бог.
Велик сам,
Већи сам но земљине полутке две,
Већи но све, јер схватам све
(Ма да не схватам ништа);
Вечан сам,
Вечнији но најтврђи град,
Вечнији но многи високи брег...

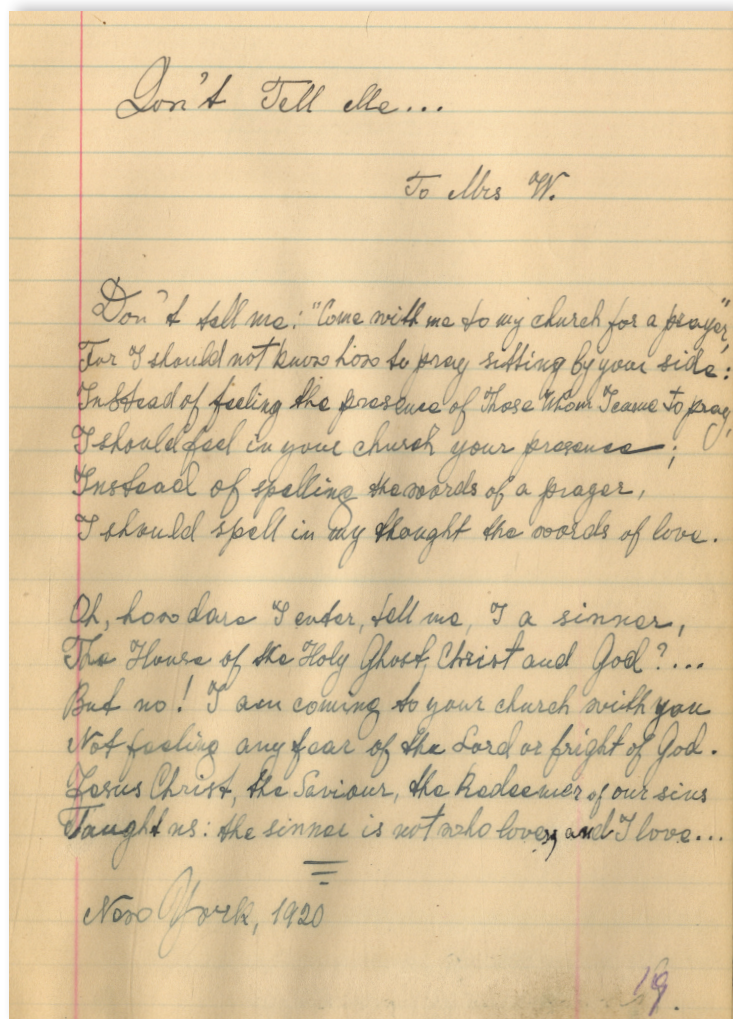
О ја сам велик и вечан ко Бог!
О ја сам ко стег од дуге и сунчевих зрака:
Дижем се у вис високо више облака!
Бол, радост и жалост, љубав и мржња,
И мржња, да,
И борба, вечита борба,
Све је то Оно што сам у ствари ја.
Ја дижем, рушим, и опет дижем;
Ја стварам, обарам, и опет стварам;
Ја све постижем
(Ма да не постижем ништа);
Ја сам дуга, вековна револуција
На мртвој тачки не стојим ни за трен:
Ја сам вечна, непрекидна еволуција.
Како је Бог (или Природа, једно исто)
Сместио видљиво у невидљиво?
Видим ли ја То што сам у ствари ја?
Да, видим ли ја то као што видим своју руку
И над извором извора два – своје очи?
Да ли је ово што ми светли кроз очи То?
Разум или ум? Душа или дух?
Или можда свест?
Како се зове то што сам у ствари ја?
О, да! у свему сам ја, у мени је све:
Планине, брда, долине, и мора сва,
И океана пет:
Једно цело све, ма да ништа.
О ја сам лађа што вечно, вечито плови,
Што се не сидри за тренутни трен.
За сидро не зна крманаш њен, –
Лађа сам што носи глоб и васиону,
Сав видљив и невидљив свет.

Њу-Јорк 1920¹

¹ Транскрипција Б. Дојчиновић.

Песма „Don't Tell Me...” једна је од три написане на енглеском језику из рукописа 545, који се чува у свесци под насловом *Из Новог Света*. Када се читају напореда са путописом и са приповетком „У Америци 'нешто се догодило'”, оне откривају очараност једном особом и својеврстан модернистички расцеп у души ауторке, који она врло вешто разрешава. Наслови ових песама су, у оригиналу: „The Eyes” (To the little unknown boy); „Don't Tell Me...” (To Mrs. W.) и „My Soul”; односно „Очи” (Непознатом дечачићу), „Не реци ми” (Госпођи В.) и „Моја душа”, у преводу на српски језик. Госпођа Волас, којој је песма посвећена, представница је свих вредних, отмених и способних Американки, „тиха, отмена, из Новог света нова жена” (Димитријевић 1934: 192).

Дилема представљена у песми „Не реци ми” разрешена је реторичким потезом у ком се *агапе* и *ерос* поистовећују у речи љубав.

DON'T TELL ME...

To Mrs. W.

Don't tell me: "Come with me to my church for a prayer."
For I should not know how to pray sitting by your side:
Instead of feeling the pressure of Those Whom I came to pray,
I should feel in your church your presence!
Instead of spelling the words of a prayer
I should spell in my thought the words of love.
Oh, how dare I enter, tell me, I a sinner,
The house of the Holly Ghost, Christ and God?...
But no! I am coming to your church with you
Not feeling any fear of the Lord or fright of God.
Jesus Christ, the Saviour, the Redeemer of our sins,
Taught us: the sinner is not who loves and I love...

New York 1920.

Рукопис песме „Don't Tell Me..."

НЕ РЕЦИ МИ...

(Госпођи В.)

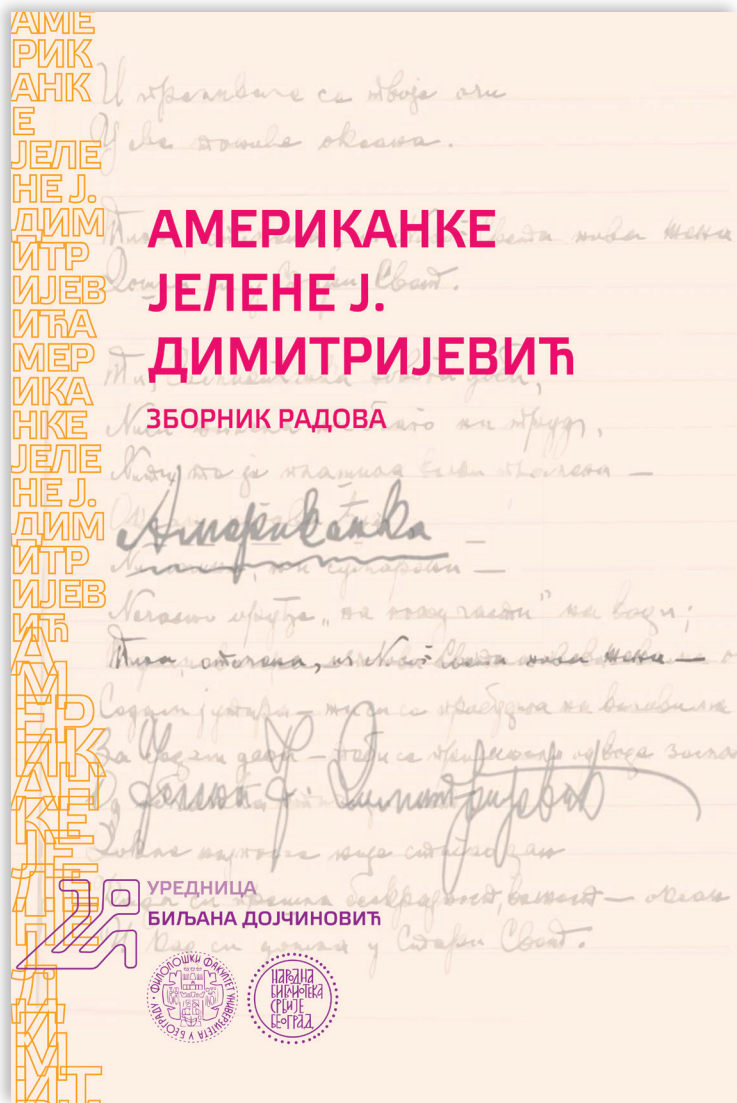
Не реци ми: „Пођи са мном у цркву на молитву.“
Не бих знала молити се док крај тебе седим:
Уместо да ћутим присуство Оног Ком се молити треба,
Твоје бих осетила биће!
Уместо да речи молитве говорим,
Речи љубави у себи зборила бих.
О, како бих се усудила, реци, грешница,
У дом Светога Духа, Христа и Бога?
Ал' не! Долазим у твоју цркву
Без страха од Господа или стрепње спрам Бога.
Исус Христос, Спаситељ, од греха нам избавитељ,
Поучи нас: грешан није ко воли а ја волим...

Њујорк, 1920.²

Тематски зборник *Американке Јелене Ј. Димитријевић* посвећен је кругу америчких тема ове ауторке који чине приповетке „Американка“ (верзија из 1912. године) и „У Америци 'нешто се догодило'“, путопис *Нови свет* или *У Америци јодину дана*, као и песме које се чувају у Народној библиотеци Србије у рукопису 545, а први пут су објављене у овом зборнику. Зборник чине и три критичка текста о овим темама, које се код наше ауторке појављују од 1912. године надаље.

О новом периоду у стваралаштву Јелене Ј. Димитријевић сведоче и прве стране првог и другог дела приповетке „Американка“, објављене у *Српском књижевном тласнику* 16. јануара, односно 1. фебруара 1912. године. То је прво њено дело у том кругу америчких тема, инспирисано сусретом са Американком у Лондону 1910. године.

Зборник Американке Јелене Ј. Димитријевић

2 Превела Биљана Дојчиновић, у: Дојчиновић 2019: 54–55.

С Р П С К И
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига XXVIII, БРОЈ 2. — 16 ЈАНУАР 1912.

А М Е Р И К А Н К А.

I

Ја сам био казао збогом љубави, опростио се с њом за навек с претешким срцем, јер она мени није била живот него циљ живота. Прошле су биле муке, али је дошло нешто горе, досада и празнина. На једанпут сам се осетио сасвим сам на овом великом и хладном свету. Нико није имао да ме расту-жује, али нико ни да ме весели. Равнодушност. И с таквим расположењем, без љубави и мржње, пођох у свет.

У једној великој европској престоници, највећој вароши на свету, где милиони јуре у мучну и страшну борбу за опстанак, и где јутарња магла личи на пару а вечерње небо на бакар, ја се упознадох с једном Американком. Упознадосмо се у нашем заједничком хотелу, малом и симпатичном, што много личи на удобни честити дом, и где се човек осећа као да је у гостима код својих најбољих пријатеља, у хотелу каквих је још доста у овом најпријатнијем крају вароши.

Она је била госпођа, и не бијаше ту сама већ с мајком, једном за чудо живом старицом као снег беле косе, која се још од првих дана разговараше са мном као с каквим старим познаником, распитујући о мојој земљи као о једном од седам чуда на свету.

6

Осим поновног сусрета са Кити Флаг, боравак у Америци је донео и нове инспирације. У *Српском књижевном гласнику* од 8. до 16. децембра 1924. године објављена је приповетка „У Америци 'нешто се догодило'“, надахнута ауторкиним бораваком у Њујорку код госпође Волас. Приповетка је, четири године пре него што је објављена на српском језику у *Гласнику*, била јавно прочитана на француском језику у Паризу. Као и „Американка“, и ова приповетка исприповедана је гласом мушкарца, с тим што је основни тон комично-ироничан.

Прва страна првог дела приповетке „Американка“ из 1912.

Прва страна приповетке „У Америци 'нешто се догодило'“

За разумевање околности у којима настаје ова приповетка важна су два поглавља из путописа *Нови Свети* или *У Америци годину дана*: прво је „Американке“, а друго „На Уик-енду код Мисиз Флаг“, које је и нека врста епилога ове приповетке. Ту сазнајемо име жене која је прототип Американке из приповетке — Кетрин Кити Флаг, па чак и адресу на којој је живела са супругом и својом мајком, Енглескињом.

С Р П С К И
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига XIII, БРОЈ 8. — 16 ДЕЦЕМБАР 1924.

У АМЕРИЦИ „НЕШТО СЕ ДОГОДИЛО“.¹

To Mrs Wallace, of New-York.

I

Тек што сам се вратио из Америке, куда сам био позван да држим предавања о својој „егзотичној земљи“, и где сам остао читаву годину дана. Да, тако је, моји француски пријатељи. И нисам продужио пут за своју земљу, него сам свратио у Париз, који се мени после повратка из Америке учинио као моја отаџбина. Моју земљу још многи држе за полудивљу, а Париз је „Варош-Светлост“, па ипак се он мени чини као моја отаџбина, зато што је на истом континенту, и ако није у истом делу света где сам се ја родио.

А у Америци је као у Америци. Међутим, Американци су добри и гостољубиви људи, а Американке су дражесне жене. Да, Американке су веома дражесне, те није никакво чудо што су ме очарале чим сам ступио у Америку, земљу најневероватнијих чудноватости. У почетку, оне су ме очарале својим облачењем, које одаје један укус отмен, сасвим, женски, и о коме се не може дискутовати; а доцније, пошто сам их изближе упознао и открио неке особине које су специфично њихове, ја сам им се просто дивио. Ја могу одмах и с правом рећи да су само Американке остале потпуно жене и онда кад су се испојиле као феминискиње до фанатизма.

Дакле, слушајте, моји француски пријатељи.

Једнога дана, ја осетих да волим једну малу Американку, праву правцату жену и „феминискињу до фанатизма“... Једним

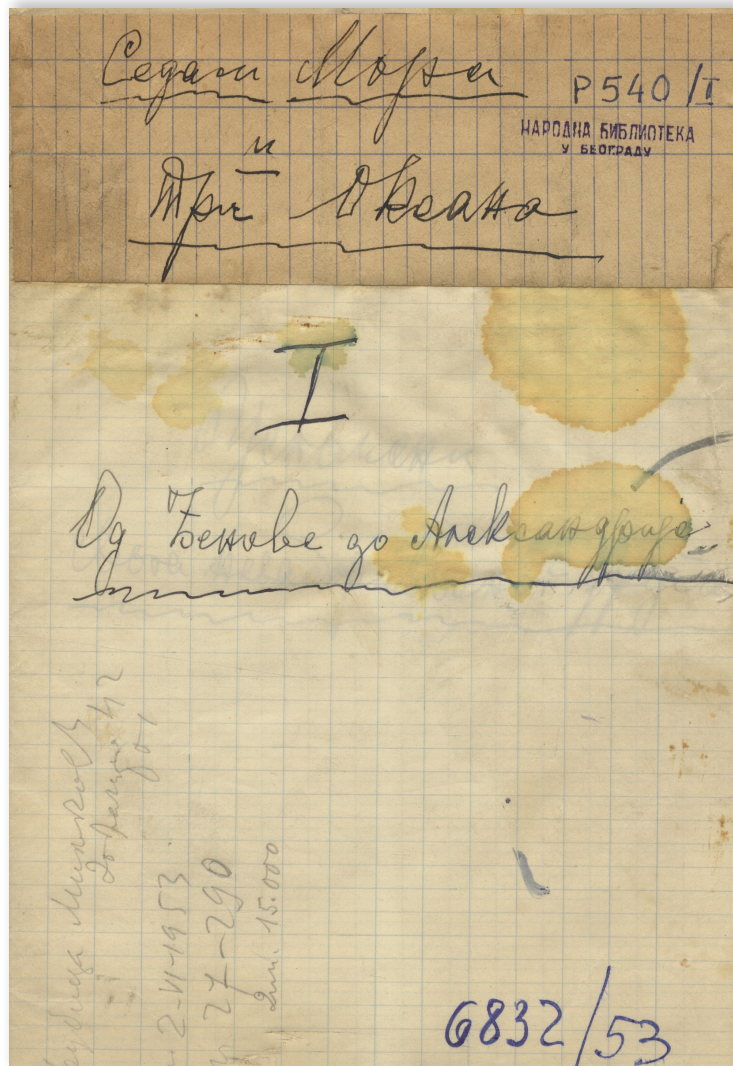
¹ Ову приповетку, написану на француском, писац је читао у Клубу Америчких Жена у Паризу, новембра 1920.

ПУТ ОКО СВЕТА И ПУТОПИС СЕДАМ МОРА И ТРИ ОКЕАНА ИЗ ДВА ДЕЛА

- *Седам мора и шри океана* – 1. део, прво штампано издање, 1940.
- Насловна страна рукописа првог дела путописа
- Почетак поглавља XX, „Хода-Ханем Шарауи-Паша“, из рукописа 540/I и *Седам мора и шри океана* – Прва књига, прво издање, 1940.
- Почетак поглавља XXII, „Каирска цвећарка“ (P 540/I)
- *Седам мора и шри океана* – Друџа књиџа, прво штампано издање, 2020.
- Насловна страна путописа *Седам мора и шри океана* (P 540/II)
- „Епилог“ (P 540/II)
- Песма „Индија“ (P 543/1)

У новембру 1926. године Јелена Ј. Димитријевић креће на пут око света. Путује из Ђенове у Египат, Палестину, Сирију, Либан, а потом у Индију, на Цејлон (данас Шри Ланка), у Кину, Јапан и Америку и враћа се у Европу. О својој жељи да путује око света, на крају овог, осам месеци и четрнаест дана дугог путовања, пише:

Моја жеља да обиђем земљину куглу није била жеља, но мисао, која се појавила изненада, једног пролетњег дана пре више година. Прснула је као искра, не у свести, већ у срцу. После ми се учинила као жар који тиња под пепелом. И најпосле као пламен који се раширио, брзо узео да господари... (Димитријевић 2020: 211)

Резултати тог путовања јесу путопис *Седам мора и ширине океана*, у два дела, као и низ песама.

Јелена Ј. Димитријевић је прва српска путница око света, или барем прва која је забележила своја искуства с таквог путовања. Њене приче с пута прожете су радозналешћу, великом отвореношћу и непатвореном толеранцијом.

То се најпре види у питањима религије, најсликовитије у Јерусалиму, у мистичној тишини, у унутрашњости Омарове џамије, јединственом споменику јудео-хришћанске и исламске вере:

Место где се Мојсије молио Богу. Отисак Христове стопе. Плоча на којој је Омар клањао. Мојсије, Христос, Мухамед; све је измешано, помешано; све је обавијено велом Мистике и Мистерије... Какве контрадикције! (Димитријевић 1940: 281)

Друга упадљива црта јесте антиколонијална свест која се огледа у скоро сваком приказу, али најотвореније у сцени разговора у хотелу, са једним Енглезом и једним Египћанином: у њој ауторка супротставља вапај због беде у коју је народ сатеран ради туђе користи и саркастичан одговор колонизатора о добробитима непросвећености.

Насловна страна рукописа првог дела путописа

Њен пацифистички и феминистички став видан је у примарном интересовању за живот жена где год да се нађе. Упечатљив је сусрет са Худом Шарави, одлазак у коптско село, али и размишљање о историји, која је историја ратовања и проливања крви.

Први део путописа описује путовање по Блиском истоку. Објављен је 1940. године и то је последња ауторкина књига која је изашла за њеног живота.

Из тог путописа издвајамо поглавље XXI, под насловом „Хода-Ханем Шарауи-Паша“ (Р 540/1), у ком ауторка описује сусрет са Худом Шарави (1879–1947), најутичајнијом египатском феминисткињом. Худа Шарави је била изузетно образована – говорила је арапски, француски и турски језик. Године 1914. године основала је прву феминистичку групу под називом *Интелектуална асоцијација Етићанки*, чији је задатак био борба за бољи друштвени и образовни положај жена. Незадовољна сталним маргинализовањем жена, чак и после добијања независности Египта 1922. године, те је 1923. године основала политичку организацију Египатска феминистичка унија (ЕФУ).

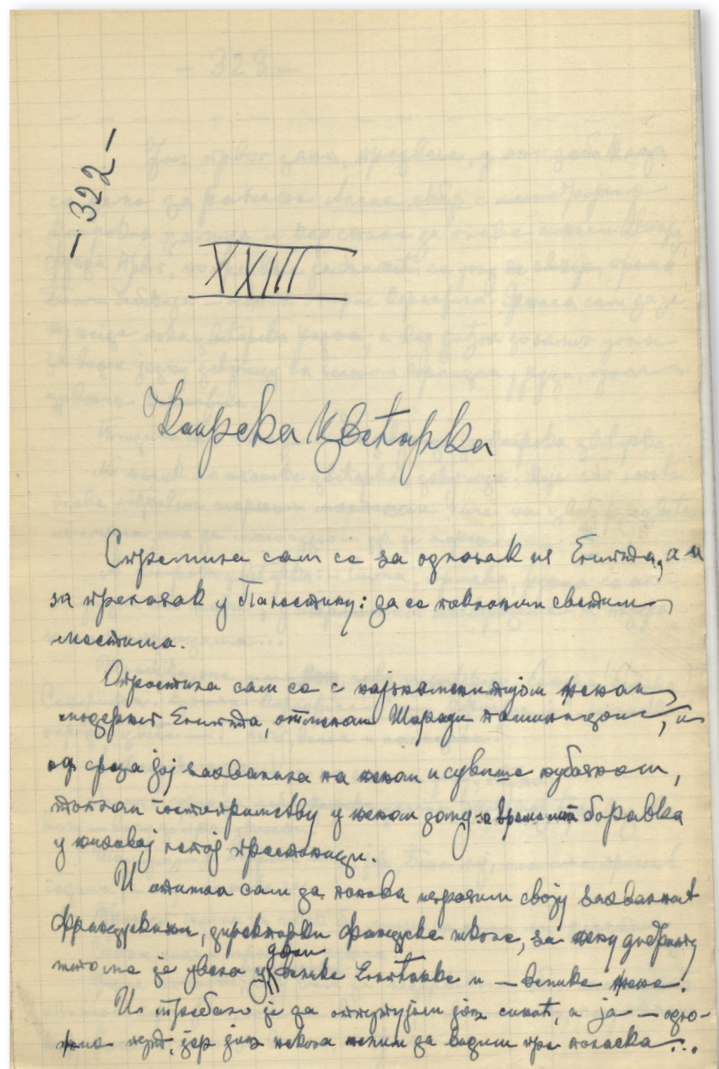
Писана препорука Худе Шарави отворила је Јелени Ј. Дмитријевић многа врата на овом путу. Фото-портрет који јој је Худа Шарави поклонила Јелена је држала на зиду собе у свом дому до краја живота. Овој египатској феминисткињи и ауторки посвећена је и песма „Две Свинге“ из рукописа, *К Сунцу за Сунце* (Р 543). Песма је објављена у часопису *Мисао*, 1937 (XLIV/ 341-4, стр. 222–223).

Поглавље XXIII, „Каирска цвећарка“ (Р 540/1), дирљива је прича о сусрету са девојчицом која продаје цвеће на каирским улицама и која тек у другој књизи путописа добија свој епилог.

Друга књига путописа, *Седом мора и шри океана*, објављена је као штампано издање 2020. године, скоро век после ауторкиног пута око света. Рукопис из Народне библиотеке Србије транскрибован је

Фотографија из путописа *Седам мора и шри океана*

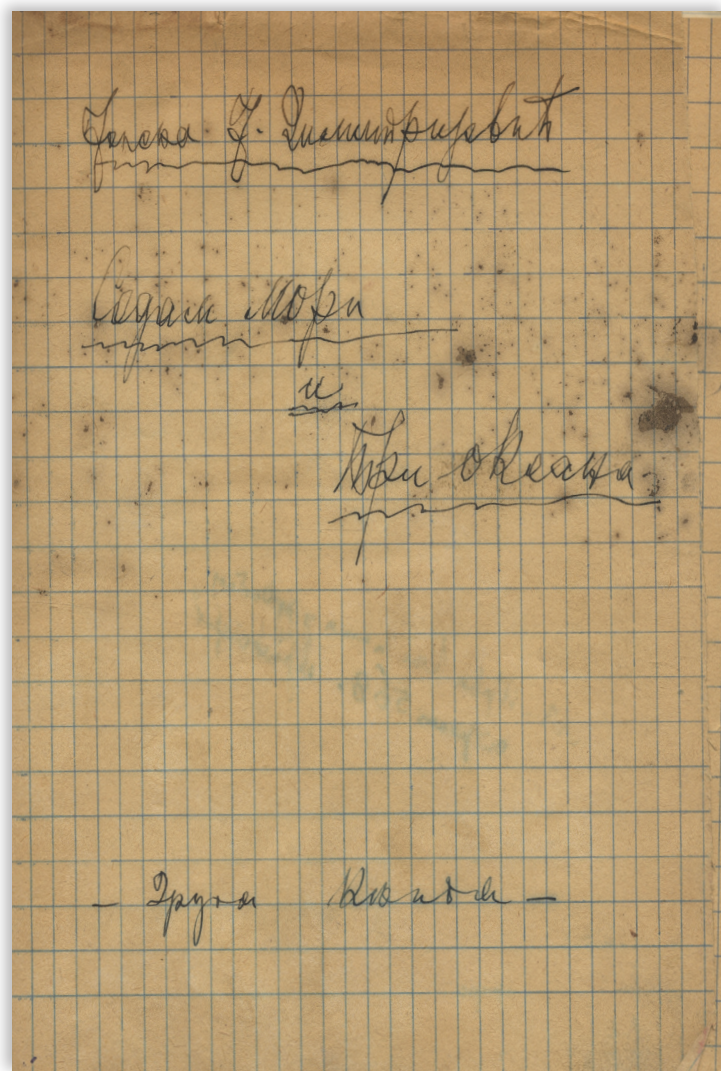

Почетак поглавља XXIII, „Каирска цвећарка“

Индије репринтована су и преведена на енглески и хинди 2017. године, док је одељак „На Тихом океану“ објављен 2014. године. Сви остали делови текста друге књиге до сада су могли да се прочитају само у рукопису, чуваном у Народној библиотеци Србије.

у оквиру пројекта *Књиженство*, а књигу су објавили Филолошки факултет Универзитета у Београду и Народна библиотека Србије.

За ауторкина живота објављена су свега три одломка из друге књиге путописа: први и најдужи чине *Писма из Индије*, као самостално издање 1928; „На Тихом океану (белешке с пута)“, објављен 1930, и епизода „Моја рупија и снек-чармерове гајде“, објављена 1935. године. *Писма из*

Седам мора и шири океана — Друга књига — насловна страна рукописа.

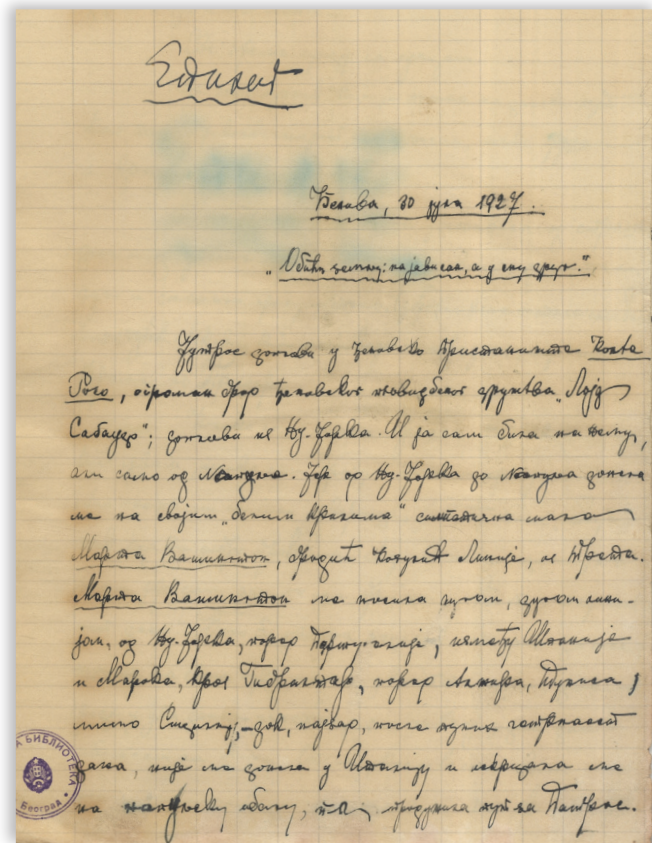

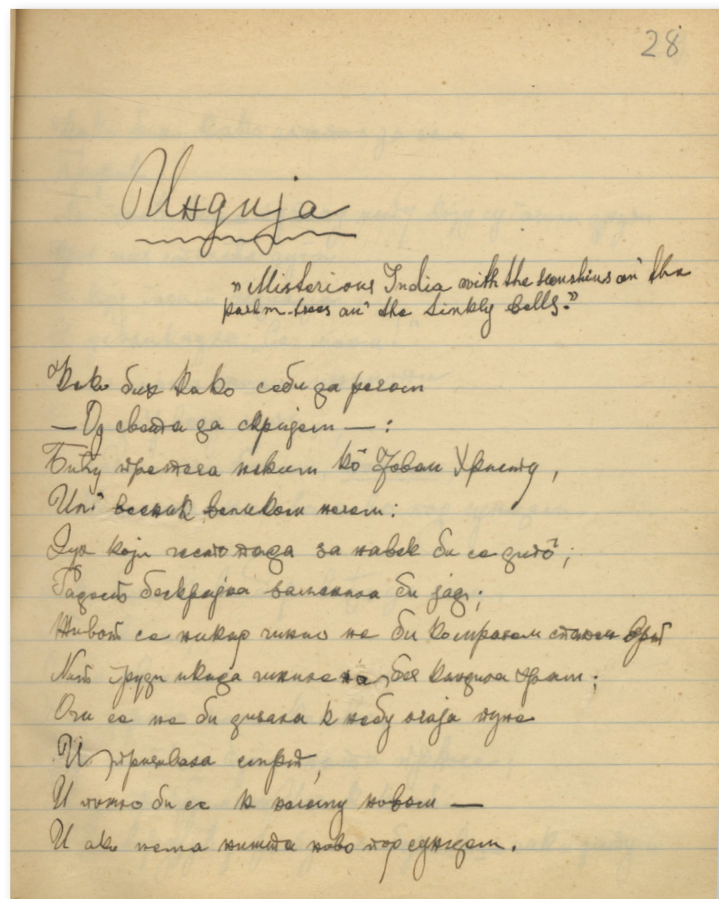
Седм мора и три океана – Друга књига,
прво штампано издање, 2020.

сагледава свет без предрасуда, а описује га гласом мудре пен-
сникиње, тако да све време осећамо као да смо заиста тамо,
у тој дивној пустиловини, с њом. У Епилогу, на крају пута око
света, слично као и по повратку из Америке, каже да се обоба-
тила јер је донела „ружичасте успомене за сиве дане“. (Дими-
тријевић 2020: 216)

Истраживачки тим пројекта *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* радио је на овом рукопису од 2017. до 2019. године. Књига почиње путовањем из Египта до Индије, а највећи део рукописа односи се управо на Индију. У рукопису се налазе и кратак осврт на Јапан и опис дела пута преко Тихог океана. Недостају поглавља о појединим градовима у Индији и Јапану, а у целини о Цејлону, Кини и Хавајима. Упркос томе, ово је врхунско прозно дело. Ауторкино приповедање о далеким земљама и пределима проткано је личним ставом и причом, сећањем, доживљајем, а често и драмском напетостју, те се чита без даха. То је сведочанство о изузетном путовању радознале, образоване, искусне путнице и зреле особе која

„Епилог“

Почетак песме „Индија“

У рукопису поетске збирке под насловом *К Сунцу за Сунце* (Р 543/1), која прати њена путовања, налази се и песма „Индија“. Путовање Јелене Ј. Димитријевић по Индији започело је у фебруару 1927. године, у Бомбају, данашњем Мумбају. Знамо да је видела Џајпур, Делхи, Калкуту (Колката), Бенарес (Варанаси). Као и у случају америчког путописа, и овде песме писане на путу кореспондирају са путописом, или допуњују недостајуће делове. Песма „Индија“ један је од тих примера.

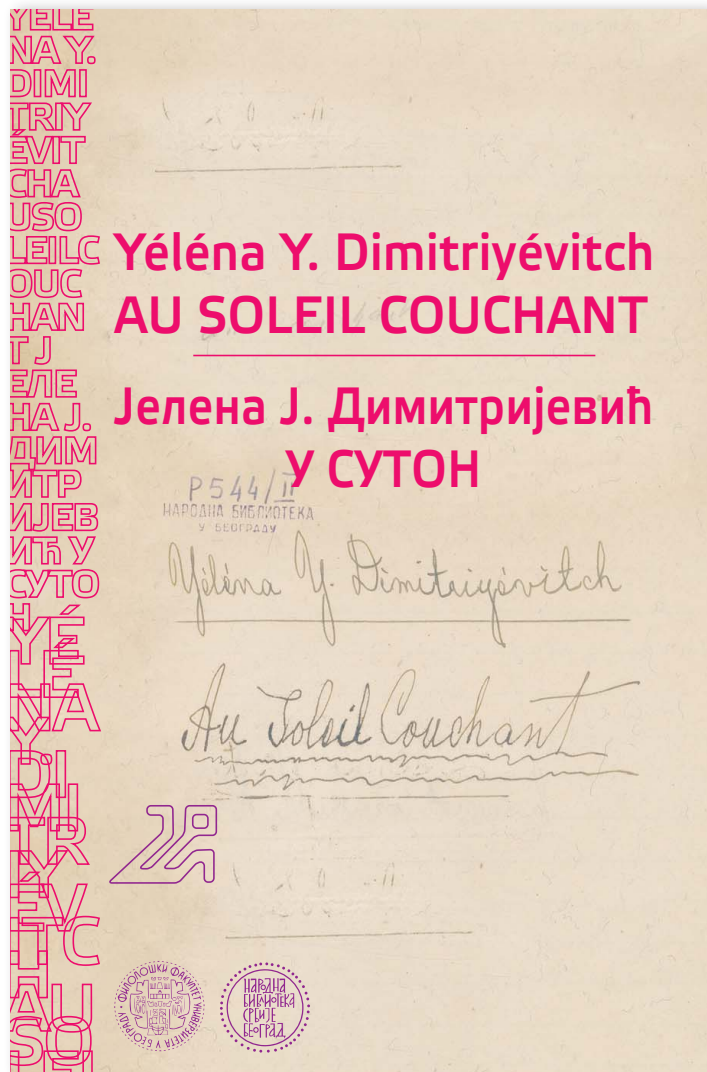
Побуна против поробљивача стални је мотив читавог путописа, а крајње отворен повик у овој поеми:

Како бих, како бар вођа да сам,
Не свима,
Само овима
Што јарам носе као во
Јер нит' се буне нити пркосе;
Ил да пробудим њих — Исток клет —
Што верујућ у фатум заборавише чак и
датум
Кад им је јарам метнут на врат.
И као волови што рикну,
Они да викну:
„Напоље, уљеи, с наших дедова тла,
Старог, великог, светог тла!“
Громко да викну да се пробуди поново
зачмали свет.

(Димитријевић: Р 543)

ПЕСМЕ ПИСАНЕ НА ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ, ПАСОШ ИЗ 1931. ГОДИНЕ И БЕЛЕЖНИЦЕ С ПУТОВАЊА

- Књига *Au Solei couchant / У сушон*, прво штампано издање, 2020.
- *Une vision*, посебно издање, 1936.
- Песма „Le chant de nostalgie et d’amour” (P 544)
- Пасош из 1931. (P 549/VI)
- Бележница (P 549/I)
- Бележница *Моја љушовања* (P 549/I)
- Бележнице са путовања из 1930. и 1931. (P 549/III – 1930; P 549/IV и P 549/V – 1931)

Књига *Au Solei couchant / У сушон*,
прво штампано издање, 2020.

већ неколико година касније, на великом женском конгресу у Бечу. Овде доносимо превод објављен у збирци *Au Solei couchant / У сушон*.⁴

Године 1894, у Нишу, Јелена Ј. Димитријевић објавила је *Песме Јелене Јов. Димитријевића, Књига I*, најављујући тиме наредне збирке. Ипак, цео 20. век прошао је без књиге поезије ове ауторке – друга збирка објављена је тек 2020, дакле, 126. година касније, из рукописа Р 544, под насловом *Au Solei couchant / У сушон*. Рукопис је приређен у оквиру пројекта *Књиженство*.

Збирка је настала тридесетих година прошлог века у Паризу и садржи укупно 31 песму на француском језику, које су подељене у две свеске: прва садржи 19, а друга 12 песама. Занимљив је податак да су ове песме, од којих је најпознатија „Une vision”, биле читане и цењене у француским салонима тог доба. Песме су писане у слободној форми, без риме и чврсте ритмичке фактуре стиха, тако да се могу окарактерисати као мале поеме у слободном стиху. Такав поступак нам говори да је Јелена Димитријевић била свесна значаја слободног стиха у књижевности с почетка 20. века и вероватно се баш због тога огледала у њему.

Издање *Au Solei couchant / У сушон* из 2020. двојезично је – песме написане на француском језику транскрибоване су и преведене на српски језик.

Песма „Приказање” („Une vision”) једина је штампана из збирке *У сушон* као посебна публикација 1936. године.³ Поема је посвећена „сенима индоиранске племкиње Леди Дораб Тате”, блиске пријатељице Јелене Ј. Димитријевић, коју није упознала на свом путовању по Индији

3 Године 2016. преведена је и објављена под насловом *Привиђење. Yéléna Y. Dimitriyévitich, Une Vision, poème*, Belgrade: Ana Stjelja, 2016. Двојезично издање. Приредила и превела на српски Ана Стјеља. Предговор превео Бојан Савић Остојић.

4 Превод и напомене Владимир Ђурић.

YÉLÈNA Y. DIMITRIYÉVITCH

UNE VISION

Une vision, посебно издање, 1936.

I ПРИКАЗАЊЕ

*Сенима ѿлмениѿе Индијке – Парсијки⁵ леди Дораб
Таѿа*

Прошле вечери имала сам изненадну
Посету.

Ах, не! То није било вече, већ поноћ
Јер је са звоника Катедрале⁶ одзвањало:
Донг! Донг! Донг! Дванаест пута...

Баш у тренутку кад се она јави.
Моја соба, у којој сам лежала
Будна, очију отворених и влажних,
Била је мрачна,
Одједанпут

Као светлошћу заслепљујућег сунца
Каквог жарког краја –
Би осветљена њеном Сенком.

Да, беше то Она,
Препознах је,
Као да је Она била то сунце јарко,
Или вече, без предвечерја, или без праскозорја, зора
Њене мистериозне земље коју толико волим! ...
Али та небеска светлост, одакле ли долази?
Од Живота или од Смрти?

Није то било од њених наушница
Нити од њене огрлице, нити дијадеме;
Нити од наруквица са њених руку;
Чак ни од појаса који јој је обавијао струк:
Од чудесних драгуља који су је красили
Једне ноћи,
Али не ове поноћи.

Није то био ни њен црвени сари
Од свиле,

5 Парси су Персијанци који су пред муслиманском најездом Арапа, између 8. и 10. века, избегли у Индију да би сачували религију предака (заратустранство). Племкиња леди Дораб Тата, којој је поема посвећена, припадала је Парсима.

6 По свој прилици са звоника Богородичине цркве у Паризу, јер је катедрала написана великим словом, а поема је настала у Паризу.

Украшен бисерима из њихових⁷ блажених вода,
 И драгим камењем из њихових светих планина,
 Јер чим је поноћ прошла
 Он би замењен
 Комадом белог платна – њеним мртвачким покровом.
 Њено некоћ ведро чело
 Беше бледо као пламен воштанице
 Или пламен сандаловог дрвета,
 Свети пламен у њеном храму који не гасне;
 Њене очи црне и влажне као зреле оливе,
 Чисте као очи Мајке Господа нашег,
 Беху обавијене велом смрти.
 Безизражајна, нема, непомична,
 Без осмеха који ме је опчињавао некада;
 Без гласа који ме је опијао некоћ;
 Без заносног држања које ме је очаравало ономад –
 Била је скрушена пред Оном која
 Ју је лишила свега –
 Пред Смрћу.
 У мојој блештавој соби владала је гробна тишина;
 Била сам без гласа, Она је остала нема;
 Била сам к’о прикована, Она је остала непомична;
 Покушала сам да прекрстим руке
 Пред Њом
 Као пред Пречистом Девом
 Али, авај! Узалуд!
 Иако лишена речи и покрета,
 И даље сам осећала:
 Волела сам све – чак и оно чега сам се некад гнушала –
 Тражила сам да видим

У њеним живим очима као у бистром језеру
 Одблесак свега што сам већ била видела:
 У сновима, на јави, у њеним очима.
 Тражила сам да још једном видим:
 Свету реку са једном обалом
 Нанизаном ломачама у пламену, у свитање;
 Храмове и пагоде чија звона брује
 У даху ветра;
 Децу голу и босу која се забављају на улици
 Са змијама.
 Да поново видим села са огромним дрвећем
 Која личе на шаторе од зелене свиле,
 Свете краве како тумарају улицама
 Божанске мајмуне у храмовима поред свештеника
 И најзад, један залив⁸ чудесно леп
 Који, сигурна сам, у својим дубинама чува
 Пепео мојих предака.
 И повративши снагу, одједном –
 Наћох се пред Њом у једном трену
 И подигав њен самртнички вео
 Испустих страшан крик:
 Уместо лепих очију, видех две рупе
 У којима се појавише Куле Тишине
 И на њима нанизане грабљивице...⁹
 Исцрпљена,
 Падох на кревет,
 Крикнувши још једном,
 Кад је тмина овлада мојом собом
 Изненада,
 Поново,

7 Индијских.

8 Бенгалски залив.

9 У Предговору издања на француском из 1936. године, Јелена Ј. Димитријевић објашњава староперсијски обичај који су сачували Заратустрини ученици – да се леш преминулог после смрти изложи грабљивицама, јер „птице сврше за по сата оно што би црви радили годинама”. Призор тог застрашујућег обичаја пред Кулама тишине ју је толико потресао да је сутрадан одмах отишла, тачније побегла из Бомбаја не помишљајући више на сусрет с принцем. В. и поглавље „Куле тишине” у другој књизи путописа.

Пре песме петла – њене сенке нестаде.

*

„О, душо моја!

У телу заточена као птица у кавезу:

Познајеш ли ту пресветлу муњу која би могла осветлити

Ову тајну?”

Али на то моја душа остаде нема.

„О, душо њена!

Што си од тела одлетела као птица из кавеза,

Можеш ли ми рећи, да ли је то Она, по поноћи,

Посетила своју верну пријатељицу?”

А њена душа одговори:

„То не беше Она мртва, већ њен Дух жив

Мртвачким покровом оденут:

Да те подсети на вашу земаљску величину,

Да те пита:

Зашто Је оплакујеш?

Она је умрла јуче, ти ћеш сутра,

Она би гозба грабљивицама, а ти ћеш црвима!

Memento, homo, quia pulvis es

Et in pulverem reverteris.”¹⁰

Париз, септембар 1931. (Димитријевић 2020а: 185–188)

„Песма о носталгији и љубави” из исте збирке и рукописа (Р 544) делује као сума животног и путничког искуства песникиње. Занимљиво је да је песнички субјект мушкарац, што представља „родну трансгресију” (израз Магдалене Кох), коју је Јелена Ј. Димитријевић користила још од своје прве збирке и посебно усавршила у приповеткама из америчког циклуса.

ХІ ПЕСМА О НОСТАЛГИЈИ И ЉУБАВИ ¹¹

Седећи на обали Медитерана

У сутон,

Док се залазеће сунце у пламену огледало у таласима,

И приметив на пучини једну лађу

Која се упутила у далеке земље, њему знане –

Поче да пева песму

О носталгији и љубави.

¹⁰ „Сети се, човече, да си прах, и у прах ћеш отићи.” Често цитирана латинска средњовековна сентенца, у ствари библијска референца из књиге *Посиња* (3, 19): „Са знојем лица својега јешћеш хлеб, докле се не вратиш у земљу од које си узет; јер си прах, и у прах ћеш се вратити”.

¹¹ Превод и напомене Владимир Ђурић.

„О, да жарке жеље, певаше он осећајно,
Поново обићи круг око наше лепе земље,
Поново видети већ виђено
На јави или у сну:
Све небеске лепоте на земљи
Али овога пута не сам, већ...
С Њом.
Поново задивљено посматрати сунчев залазак
У подножју Пирамида, на огромном пространству
Либијске пустиње
Која би ми овог пута изгледала
Као пренасељени град,
Док осећам поред себе Њу...
Њено присуство.
Поново пасти на колена пред Светим гробом у Јерусалиму
У верском заносу изазваном чудним осећањем
Љубави,
Поново се молити из дубине своје душе
Поред моје музе за све што је лепо на свету
Поред Ње
Која би се, на коленима, молила усрдно.
Обожавати Сунце на изласку у Бенаресу,
Светом граду побожних Индуса,
Стојећ усправно на Светој обали Ганга, реке посвећене,
Као што га обожавају верни купајућ се у блаженој води:
Јарко Сунце чији се зраци не би огледали у валима,
Као некада,
Већ у њеним очима.
Да се ражалостимо у зениту дана
Она и ја, ми,
Слушајућ молитве хинду удовица, старих и младих,
Које би одзвањале у том мистичном часу као и увек
Из Храма удовица, посвећеног Кришни, на брегу крај Ганга,
Молитве за душу њихових почивших мужева,

Да осетим жељу да будем Индус, а она жељу да умре као његова жена.
 Да се поново нађем пред Хималајима
 У тренутку кад божанска Аурора диже свој ружичаст вео
 С Евереста,
 Највише тачке света, покривене вечним снегом;
 И с руком око струка моје драге пријатељице,
 Очаран јединственом лепотом Природе, да поредим белину снега
 С белином њеног лица, врата, груди.
 Поново провести подне у Пурију, светом граду,
 Кад сунце просипа пламене стреле по белим кућама и жутом песку,
 У гунгули мушкараца и жена у ходу, одевених у бело,
 И крду слонова тешког корака, који иду ко зна куд:
 О! Провести тамо поново макар још једно подне
 Седећи крај моје дивне сапутнице у сенци мангова дрвета
 Као што махараца седи под балдахином свог трона.
 И нарочито поново доживети сутон, макар још један једини пут
 У часу када је Бенгалски залив река ватре,
 А залазеће сунце лађа у пламену што из ње истиче;
 И опчињен призором из бајке, да Јој поверим своје последње жеље:
 Да ми после смрти тело гори на ломачи те заносне обале,
 И да ми пепео нађе мир у тим скерлетним водама
 И да Она... да Она сведочи о својој љубави оплакујући ме као моја удовица.
 Прославити у Кјоту као некад празник „Трешњиног цвета“;
 И посматрајућ *Мијако Огори*¹² у извођењу сто љупких гејши,
 Призор чудноват, у којем плеше баштенско цвеће,
 А слике са ваза и паравана играју у ритму,
 Нећу остати равнодушан као пре:
 Читавом својом душом уронићу у радост и срећу
 Гледајућ своју Драгу срећну и опчињену.
 Да ми душа заигра као онда и много више, о, далеко више!
 Пред страсним плесом „Хула-хула“, као и уз похотне крике „Хула-хула“
 Које би уз звук гитара испуштале плесачице, урођеничке жене и кћери,

12 Фестивал гејши који се од 1872. године традиционално одржава у Кјоту. *Мијако Огори* је инспирисан класичном јапанском културом, а чине га игра, песма и сценска уметност.

(У кратким сукњама од палмова лишћа, са крунама од лимунова цвета,
Косе црне и расплетене, босе)
У Хонолулуу, престоном граду Хаваја,
И тако опијен да наслоним своју тешку главу на груди моје Миле...
Најзад, после толико среће, уморан од лутања,
Да се укрцам једног лепог, сјајног дана
На какву урођеничку барку – којом не би веслао неки урођеник, већ ја сам,
И у друштву моје верне друге
Да бродим тамо-амо бескрајним водама Великог океана,
Све док не наиђем на пусто острвце
На коме би живела само она која влада у нашим срцима: Љубав.
И далеко од људске таштине; слушајућ таласа музику; под сунцем –
Да проведемо остатак срећног живота у двоје:
Хранећи се урмама, кокосом и бананама;
Пијући воду са извора у шупљини руке;
Одевајући се у палмино лишће;
И седећи на обалама Океана, да поспем маком њене црне косе, њен врат од алабастера плочицама...;
Кревет ће нам бити зелена травица, а покривач небо плаветно.
И напослетку, када нас Смрт буде позвала једног дана –
Нека нас позове истог дана и истог трена –
Јер ништа на свету није тако страшно до надживети онога ко беше живот наш,

И у часу када се сунце диже из Океана
Заједно лећи на два кревета од пене из дубине Океана
Чији ће таласи непрестано певати мелодичну арију у ритму:
„Овде почивају...”
Али авај! Певач-сањар не изусти та два имена из сна,
Јер га је пробудио клепет крила једног пара галебова,
Који се, луди и заљубљени, разлетеше изнад његове главе!

(Димитријевић 2020а: 244-7)

Јеленино путовање у Француску документује и пасош из 1931. године (Р 549/VI). Година рођења наведена у пасошу је 1863, што је грешка. Као занимање наведено је „књижевник и новинар“.

Остала сведочанства њених путовања јесу бележнице с пута. Бележница *Моја пушовања* (Р 549/1) једна је од неколико које се чувају у Народној библиотеци Србије. У тим свешчицама је записивала практично све са путовања – адресе, догађаје, сусрете, цене, рачуне... Једна бележница се издваја по томе што има епиграф из Андерсенове *Мале сирене* на енглеском језику

7588

Има 32 стране — Contient 32 pages

БРОЈ ПУТНЕ ИСПРАВЕ
№ DU PASSEPORT

У ИМЕ
ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА
АЛЕКСАНДРА I
ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ И ВОЉИ НАРОДНОЈ
КРАЉА ЈУГОСЛАВИЈЕ
AU NOM
DE SA MAJESTÉ
ALEXANDRE I
PAR LA GRÂCE DE DIEU ET LA VOLONTÉ DU PEUPLE
ROI DE YOUGOSLAVIE

Издаје се путна исправа држављанину Краљевине
Југославије
Le présent passeport est délivré au ressortissant
du Royaume de Yougoslavie

Презиме и име — Prénom et nom du porteur
Димитријевић Ј. Јелена
Dimitrijevitich J. Jelena

Важност путне исправе
Valable pour

Једну годину — un an

— 2 —

ЛИЧНИ ОПИС — SIGNALEMENT

Занимање
Profession *Књижевник и новинар*
femme de lettres et journaliste

Родно место
Natif de *Крушевац*
Krusevac.

Срез
Arrondissement "

Бановина
Banovina *Моравска — Мачванска*

Стално место становања
Domicile légal *Београд — Belgrade*

Срез
Arrondissement "

Бановина
Banovina "

Старост
Age *27. март 1863.*

Стас
Taille *узвишени*

Лице
Visage *ош*

Коса
Cheveux *кривасте*

Очи
Yeux *брава*

Нос
Nez *регуларни*

Уста
Bouche *регуларни*

— 3 —

Бркови
Moustache

Брада
Barbe

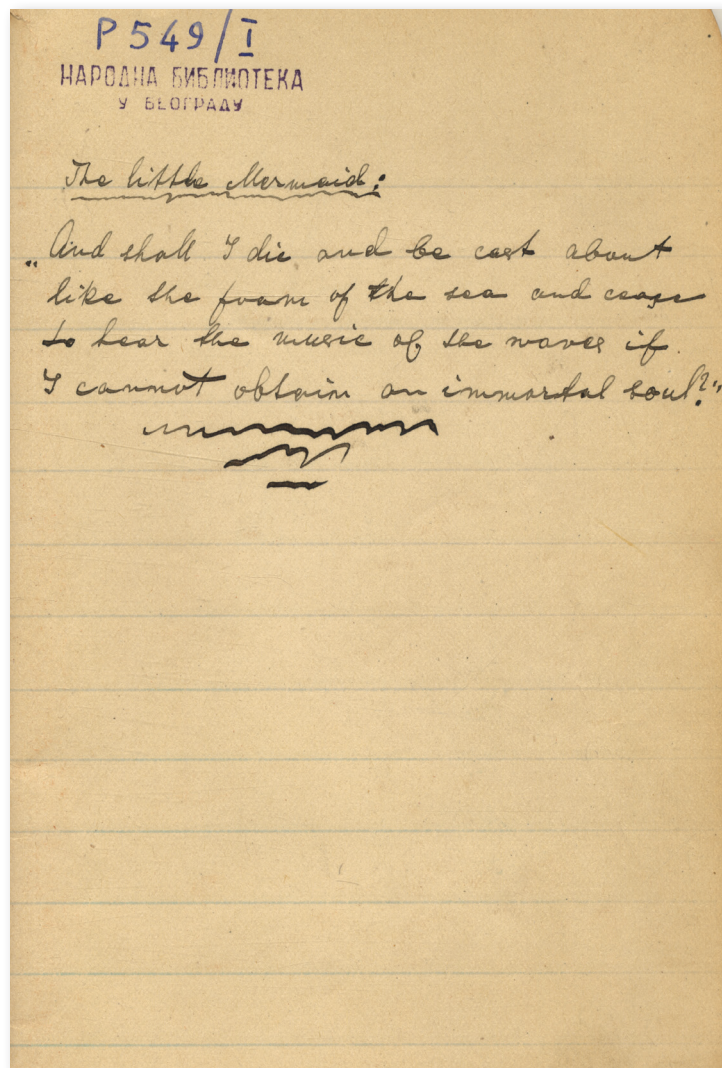
Особени знаци
Signes particuliers

Својеручни потпис — Signature du porteur
Јелена Ј. Димитријевић
Jelena J. Dimitrijevitich

ПАСОШ
PASSPORT

УПР
ГРАДА
БЕОГРАДА

Пасош из 1931.

Бележница 549/I

THE LITTLE MERMAID:

„And shall I die, and be cast about like the foam of the sea and cease to hear the music of the waves if I cannot obtain an immortal soul?“

МАЛА СИРЕНА:

„Па зар ћу умрети и бити разбацана попут морске пене и нећу више чути музику валова ако не могу да стекнем бесмртну душу?“

Сирене се, иначе, појављују и у њеној поезији из америчког циклуса када описује прелазак преко океана.

ИСИДОРА СЕКУЛИЋ

(1877–1958)

ХРОНОЛОШКИ ПРЕГЛЕД ЖИВОТА И ДЕЛА ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ¹

- 1877.** Рођена је 16. фебруара у бачком селу Мошорин од мајке Љубице и оца Данила Секулића, општинског бележника. Кум је био др Милан Ђорђевић, уредник новосадске *Заставе*.
- 1878.** Породица Секулић сели се у Руму.
- 1881.** Умире Исидорин старији брат Предраг, у узрасту од седам година.
- 1883.** Исидора полази у Општу пучку школу, где проводи само прво полугође.
Мајка Љубица умире од туберкулозе у тридесетој години.
- 1884.** Са оцем и млађим братом Димитријем – Митом сели се у Земун, где је отац постављен за градског капетана.
- 1887.** Пошто је завршила Српску основну школу, уписује реалку у Земуну.
- 1890–1892.** После завршеног трећег разреда реалке у Земуну, Исидору отац шаље најпре у Вишу женску школу у Нови Сад, а потом у Сомбор, у Препарандију.
- 1894.** У Сомбору објављује први рад у *Школском листу* (март–април 1894) под насловом „Шта су Србину гусле?”
У јесен одлази у Пешту да изучава математичко-физичке науке.
- 1897.** У јуну завршава виши курс државне педагогије у Будимпешти. Лето проводи у Земуну. У јесен ју је Српска православна црквена општина у Панчеву, која је имала патронат над Српском вишом девојачком школом, изабрала за учитељицу математике и природних наука. У почетку је имала мању плату од осталих наставника, али јој је молба за равноправни третман уважена.
- 1900.** У Земуну на Ускрс умире Данило Секулић у 55. години. Сахрањен је на земунском гробљу. Три месеца касније умире јој и брат Димитрије Секулић. Имао је 21 годину.

¹ Извори за биографију Исидоре Секулић су база података Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године (<http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/autorke/isidora-sekulic>, приступљено 17. 8. 2022), Поповић 2004, Станимировић 2017. и Пејчић 2017.

- 1901.** Постављена је за управницу Српске више девојачке школе у Панчеву.
- 1902.** Подноси молбу школским властима у Сремским Карловцима да јој се одобри одсуство ради одласка у иностранство и усавршавања енглеског језика. Молба је одбијена.
- 1903.** Подноси молбу за једногодишње плаћено одсуство ради опоравка у санаторијуму за плућне болести. И ова молба је одбијена.
- 1904.** За Извештај Српске више девојачке школе на крају школске године пише чланак *За животи*, у ком даје критику социјалног положаја жене и своје виђење васпитног система. Незадовољна је послом у школи, родитељи се жале на њене методе у односу са децом, али надлежни закључују да је потребно само да јој се дају „усмена упутства“. Дијагностикован јој је катар плућа и препоручен одмор од барем пола године.
- 1905.** Најзад добија једногодишње одсуство. Добија пола плате, док друга половина иде њеној заменици у школи. Креће на путовања по Европи и слуша предавања из упоредне књижевности.
- 1906.** У јуну прекида радни однос у школи, добија отпремнину и наставља да путује по Европи. Објављује чланак о српском филологу Антону Фабрису, настао на основу предавања у оквиру српског омладинског кола *Узданица*. Повремено пише чланке у новосадском *Бранику*.
- 1909.** Прелази у Шабац. Запошљава се као држављанка Аустроугарске у Српској краљевској вишој женској школи, где предаје немачки језик и гимнастику.
- 1910.** Добија српско држављанство.
Објављује текст „Главобоља“ у *Српском књижевном тласнику*. Објављује текст „Јосиф Канц“ и приказ Ускоковићевог романа *Дошљаци у Бранковом колу*, а у *Делу* текст „Руска књижевност и студенти“.
- 1911.** Путује по Италији. Наставља да пише *Сайушнике*. У *Бранковом колу* објављује текст „Поза“.
- 1912.** Сели се у Београд. С положеним професорским испитом добија место наставника у Вишој женској школи, у којој Надежда Петровић предаје цртање. Постаје део интелектуалних кругова.
Објављује „Умор“ у *Српском књижевном тласнику*.
Путује по Скандинавији.
- 1913.** Светислав Б. Цвијановић објављује њену збирку *Сайушници*. Реакције су мешовите, јер књига представља радикалан раскид са традиционалним приповедањем и перспективом. Коментар Јована Скерлића, у ком јој признаје умеће и таленат, али замера на обузетости собом у време националних искушења, деценијама ће памтити.

На путу по Скандинавији удаје се за Емила Стремницког, Пољака, по занимању лекара. Већ на крају године остаје удовица.

1914. У *Полицији* је 1. јануара објављена читуља следеће садржине:

„Г-ђу Исидору Секулић-Стремницки задесио је тежак удар. Њен муж, др. Емил Стремницки, лекар из Варшаве, умро је напрасно на путу између Христијаније и Берлина. Тело покојниково пренето је у Варшаву и сахрањено у породичној гробници, а г-ђа Исидора дошла је јуче у Београд”.

Почетком лета одлази у Сокобању на опоравак.

Излазе *Писма из Норвешке*, у издању Светислава Б. Цвијановића, а Скерлићева саркастична опаска о овом путопису у приказу књиге Милутина Бојића погађа је, као и његов суд о претходном делу. Исти издавач објављује њен превод *De Profundis* Оскара Вајлда.

1915–1918. Време аустријске окупације проводи у Београду, Алексинцу и Сокобањи.

Сарађује са часописима *Савременик* из Загреба, који води Јулије Бенешић, и са *Књижевним јуџом*, чији је уредник Иво Андрић.

1919. Борави у Загребу, Крапини, Сарајеву.

У издању загребачког књижара Васића излази дужа новела *Ћакон Бојородичине цркве*.

У Сарајеву Исидор Ђурђевић штампа књигу *Из прошлости*.

1920. Путује у Норвешку. У Ослу је присуствовала заседању *Међународној савешта жена*. Часопис *Нова земља (Nylaende)* из Осла доноси 1. 12. 1920. разговор са Миром Кохондом, представницом жена Хрватске, и Исидором Секулић, као представницом жена Србије.

1921. Путује у Словенију и Швајцарску.

1922. Добија одсуство и одлази у Немачку, где остаје пола године. Средином новембра брани докторску тезу из филозофије у Берлину.

Књижара Напредак објављује роман *Гарман и Ворзе* Александра Хелана у Исидорином преводу с норвешког.

1924. Лето проводи у Француској, углавном у Греноблу. Оснива својеврстан књижевни салон у свом дому, четвртом, а међу гостима су и српски и хрватски уметници. Њен друштвени круг чине знамените личности тог времена – међу њима су Аница Савић-Ребац, Даница Марковић, Јелена Ј. Димитријевић. Посетиоци њеног дома били су и Марко Ристић и Мирослав Крлежа. Најближа је, међутим, са Светиславом Б. Цвијановићем, издавачем, и његовом породицом, о

чему сведочи и преписка. Пријатељство са Светиславом Петровићем такође је оставило трага у кореспонденцији.

1925. Лето проводи у Италији, Фиренци и Тоскани.

У есеју објављеном у *Летопису Матице српске* о писцима из Војводине, Милан Кашанин посебно истиче Исидору Секулић и Аницу Савић Ребац.

1926–1927. Борави дуже у Паризу, а потом одлази на рад у Посланство Краљевине Југославије у Лондону. У Београд се враћа крајем лета 1927.

1929. Лето проводи у Француској, углавном у Паризу.

1930. Изабрана је за члана Књижевног одбора Српске књижевне задруге, али је убрзо потом поднела оставку јер је сазнала да је од 13 чланова један био против.

1931. Пензионисана је 22. јануара као наставник Друге женске гимназије у Београду, са 34 године стажа. Тиме се завршила њена наставничка каријера, која јој је била очевидно напорна и нимало драга.

У павиљону „Цвијета Зузорић” отвара Трећу самосталну изложбу сликарке Зоре Петровић, која јој је била пријатељица и колегиница из Друге женске гимназије.

1935. Коларчев народни универзитет објављује њену брошуру *Петар Кочић, савременост његова*.

1937. Лето проводи у Црној Гори, углавном на Цетињу, прикупљајући материјал за књигу о Његошу. Коларчев народни универзитет објављује њену брошуру *Пушкин*.

1938. Коларчев народни универзитет објављује њену брошуру *Милан Ракић*.

1939. За дописног члана Српске краљевске академије изабрана је 16. фебруара.

1940. Подноси оставку на положај председника Београдског ПЕН-клуба. Српска књижевна задруга објављује *Кронику њаланацког тробља*.

1941–1945. Током окупације живи у Београду, на Топчидерском брду, борећи се с ратним невољама и немаштином. Посебно јој помаже Васа Стајић. Катаракта озбиљно прети њеном виду. Одбија да потпише Апел српском народу.

Коларчев народни универзитет објављује њену брошуру *Пројерције, римски елеџичар са њоследњом својом елеџијом*. Објављује, о свом трошку, три књиге *Аналиџички џренуџици и џеме*, као и књигу *Зайиси*.

- 1946.** Изабрана је за једног од потпредседника Савеза књижевника Југославије, на чијем челу је Иво Андрић.
- 1947.** Сарађује у *Нашој књижевности*, *Летопису Матице српске* и другим часописима. Министарство просвете НР Србије додељује јој награду за књижевност.
- 1948.** Просвета објављује њену књигу *Записи о моме народу*. Изабрана је за дописног члана Српске академије наука и уметности.
- 1950.** Изабрана је за редовног члана Српске академије наука и уметности. Она је прва жена редовна чланица САНУ.
- 1951.** Српска књижевна задруга објављује *Његошу, књига дубоке оданости*.
- 1952.** У *Борби* излази критика коју потписује Милован Ђилас, тадашњи шеф Агитпропа. У њој оптужује Исидору за национализам и субјективан однос према Његошу. Исте године Ђилас издаје књигу *Легенда о Његошу*, у којој јој замера на апстрактно-идеалистичком приступу. Исидора спаљује рукопис другог дела књиге о Његошу.
- Просвета објављује приповетку *Шумановићи*.
- 1956.** Просвета објављује *Говор и језик – културна слика народа*.
- 1957.** Поводом њеног 80. рођендана, Удружење књижевника Србије организује свечану академију. Председник Републике одликује је Орденом рада првог реда. Нолит објављује избор њених есеја *Мир и немир*.
- Све чешће је болесна. Муче је мигрена и проблеми с видом.
- 1958.** На писаћој машини исписује своју последњу вољу, о томе како треба да буде испраћена са овог света. Запис се чува у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић” у Београду:
- „Умирање и смрт, последња борба коју свако мора сам издржати. После издисаја што остане, то више није нико, и зато над најпростијим погребом треба да влада најпотпунија тишина. Молим, стога, да се мој леш завије у чаршав из мог домазлука, да се положи у најпростији чамов сандук, и спусти у сиротињску раку, по реду на гробљу. Без икакве аранжирание сахране, без говора и венаца, без новинских чланака. Свештеник ће ме испратити и очитати над гробом драгу ми просту молитву Господњу. Сем свештеника, моји најближи пријатељи, колико могу и хтедну.”
- Умире 5. априла увече у болници „Драгиша Мишовић”.
- Сахрањена је 7. априла на Топчидерском гробљу, уз поштовање ове жеље.

Augusta

Campbell

Сегмент изложбе *Сџазе, сџоне, сџознаје* о Исидори Секулић чине рукопис њене прве књиге Сапутници, прво издање те књиге из 1913. године, као и прво издање путописа *Писма из Норвешке* из 1914, те избор из писама која се чувају у Народној библиотеци Србије. Први део овог сегмента се тако бави њеним раним књигама, које су показале снажну повезаност са књижевним токовима у тренутку када модернизам у Европи почиње да досеже свој врхунац. Рукопис *Саџуџника*, који се чува у Народној библиотеци Србије, значајан је документ, и то не само о контакту европске и српске књижевности. Друга њена књига, *Писма из Норвешке*, сведочи о љубави Исидоре Секулић према Северу и путопису који нам открива до тада мало познате пределе. Изложена писма из фонда су Народне библиотеке Србије, а упућена су Светиславу Б. Цвијановићу, издавачу обеју ових књига, као и Светиславу Петровићу, есејисти и преводиоцу, и кроз њих мало ближе упознајемо саму ауторку.

У посебној витрини налазе се дописне карте одаслате са разних крајева Европе Цвијановићу, једно писмо упућено књижевници Катарини Богдановић, као и листови за коректуру три текста за *Срџски књижевни јласник*, касније објављених у књизи *Саџуџници*.

САПУТНИЦИ И ПИСМА ИЗ НОРВЕШКЕ

- Насловна страна рукописа књиге *Сапућници* са фотографијом ауторке (Р 183)
- „Главобоља”; „Чезња”; „Носталгија”, коректорски листови из СКГ
- Прво издање збирке *Сапућници*, 1913.
- Прво издање *Писама из Норвешке*, 1914.
- Писмо Светиславу Б. Цвијановићу од 27. септембра 1913. (Р 641/42)
- Писмо Светиславу Б. Цвијановићу од 1. децембра 1913. (Р 641/43)

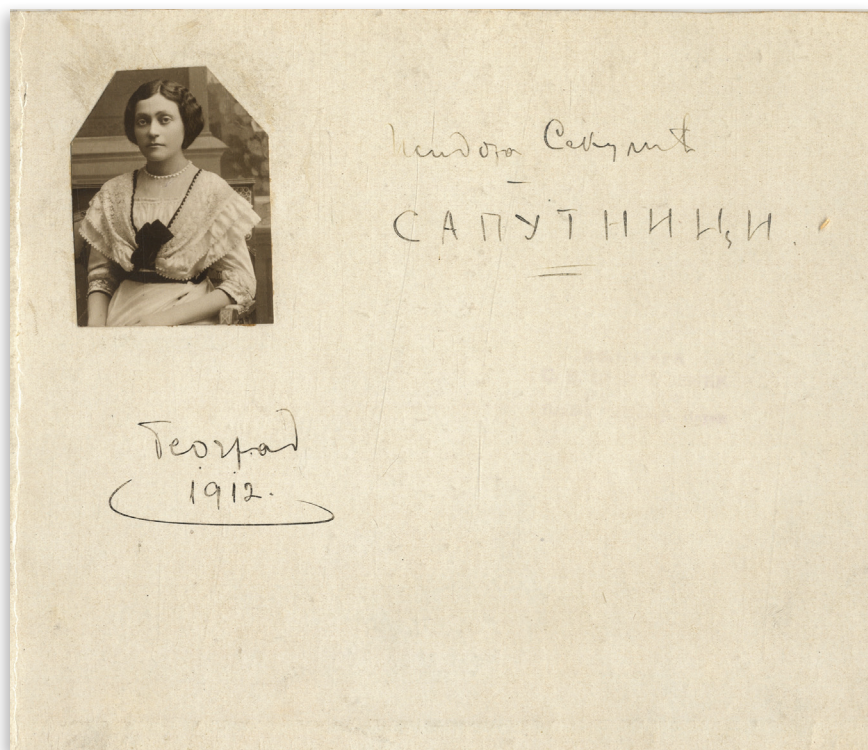
Тешко је преценити значај збирке *Сапућници* за стваралаштво саме ауторке и за српску књижевност у целини. Прва књига Исидоре Секулић показује колико је ауторка упућена у европски књижевни контекст: збирка излази три године после Рилкеовог радикално модернистичког романа *Зайиси Малтјеа Лауригса Бригеа*, у исто време Пруст објављује прве томове свог монументалног дела *У шрапању за изјубљеним временом*, Џојс *Портрет уметника у младости*, док Вирџинија Вулф преиначује *Мелимброзију* у *Излећ на јучину*.

Сама ауторка је сасвим свесна значаја свог књижевног подухвата: у писму Светиславу Б. Цвијановићу из Кристијаније (тадашње име Осла) од 1. децембра 1913. најављује *Писма из Норвешке* и једну дужу приповетку, за коју каже да је „а *la* Сапутници, јер са њима не могу и нећу да раскрстим”. (Р 641/43)

А зашто би уопште и помишљала на то да с њима „раскрсти”?

Зато што је збирка имала тежак пријем. У литератури о Исидори Секулић скоро неизбежно се наводи реакција Јована Скерлића коју је ова, за 1913. годину у Србији, необична, књига изазвала. Тадашњи арбитар књижевнокритичке мисли отвореност ауторке према модернистичким темама описао је као нешто сувише рационално, књишко, космополитског духа а отуда и егзотично у време кад је потребан национални занос. Јесте јој признао језичку виртуозност и приповедачку зрелост, али је саму суштину модернизма коју је она доносила кратковидо одбацио. Сличним тоном прокоментарисао је, годину дана касније, и то готово узгредно, *Писма из Норвешке*. Исидора Секулић није то никад заборавила – у другом издању *Писама*, дакле, из 1951, скоро четири деценије после првог, она неуморно анализира вероватне разлоге његовог непријатељства према овим делима. Иако је сам Скерлић преминуо у мају 1914, његова критика дуго је остала болно место за Исидору Секулић.

Насловна страна рукописа књиге *Сапућници*

ГЛАВОБОЉА.

Тако, одједном, обично пред вече, ваздух се почне згушњавати око мене и притискивати ми главу, а сунчани дискус стане губити свој облик и разливати се као питања! По небу беже дугачке, прљаво жуте пантљике, по земљи скачу и играју црне пеге, а у нос се завлачи сув и заједљив неки мирис! Ђуди пролазе нахерено и, рекла бих, не додирују земљу, а облик им поремећен и смешан као у сферним огледалима! Из далека бруји нешто метално и јако, као да се грдан какав точак витла по ваздуху! Лишће по дрвећу тамни и боде ме својим шиљцима у зенице! У глави хукти ветрењача, и незграпним својим крилима кида и дере још мало час компактне моје мисли, а по свима живчаним хелијцама мигољи се осећај страха и предосећај бола...

Покушам окренути главу од прозора: не иде. Вратни пршљенови се укочили као да су гипсом заливени, а глава застала у неком необичном, истегленом положају. Опрезно се подигнем, да мозак нипошто не сазна да се крећем, затворим презор, спустим завесу, запалим свећу,

36

„Главобоља“, коректорски лист из СКГ

Исидора записе пише на српском језику, доживљеном, промишљеном и избрушеном реченицом, самосвојно, из токова које је познавала, упила и усвојила. *Сайушнике* је требало читати из перспективе европске, не српске књижевности.¹ Као и поменута дела врхунских модерниста, и њена медитативна проза усмерена је на сећање, на проток времена, на детаљ, на сопствено виђење и доживљај света из свог бића. Као и помену-та дела, и она је аутобиографска у најбољем модернистичком маниру. Са Рилкеовим романом, на пример, дели дневничку атмосферу која се отима формалним захтевима тог жанра, попут датирања, али суштински представља бележење унутарњих доживљаја аутора. Саме „приповетке“ које чине *Сайушнике* и јесу записи у модернистичком, рилкеовском, смислу.

1 „[...] Исидора Секулић је знала и показала да је свака књижевност, као и свака мисао о књижевности, компаративна.“ (в. Ђурић, 2019: 106).

Из савремене перспективе, када је могуће упоредити рецепцију снажних женских гласова у бројним патријархалним срединама, оваква реакција изгледа крајње типична. Није реч само о тематској разлици између прокламованих важних и неважних тема, већ о априорном, скоро инстинктивном одбацивању појаве умне и талентоване жене. Исидора Секулић је од прве књиге била зрела и аутохтона ауторка, што је и сам поменути критичар признао, која је доносила европске струје у српску књижевност и културу, очевидно неспремну да то прихвати. *Сайушници* су збирка текстова који радикално представљају модернистичке тенденције, они показују разумевање света и ширину образовања ауторке, што је све сигурно могло да делује и застрашујуће у тадашњој Србији.

Томе у прилог говори и чињеница да су три поглавља ове књиге, записи „Главобоља“, „Чезња“ и „Носталгија“ објављени прво у *Српском књижевном гласнику*, који је уређивао управо Скерлић, али да га је тек збирка као целина узнемирила.

„Чезња“, коректорски лист из СКГ

Ч Е Ж Њ А.

Ја сам из земље где нико не станује. Из земље где камен и стена пламте и букте и где се разлећу варнице што у драгом камену горе и што се ни водом ни крвљу не гасе. Ја сам из земље чезње где је вечност ватре и жеђи, из земље тихе туге где је највећу радост живот узео. Из земље где је све испуњено звуком и знаком једног имена.

Дошла сам да у морској води смирим срце што под грлом бије, и да на влажној светлости и танким провидним сенкама одморим очи под чијим капцима пече врућца жељнога погледа.

И врела, задувана и устрептала као пред напад срчане болести, клечим на мокрој и свежој ивици воде, и прскам груди и квасим голе руке до рамена. И гледам како под сунцем кипе и нестају провидни танки млазеви воде на мојим мишицама, а остају лаке мрке маглице опрљене коже. И бацам се на обалу и по нагорелим својим рукама ређам гривне и прстење од шљунака и шарених шкољки, и срцем својим гледам визије врелих приморских снова.

Дођите! ројеви добрих и злих таласа! Дођите! црни водени вртлози што гутате тела и сисете душе!

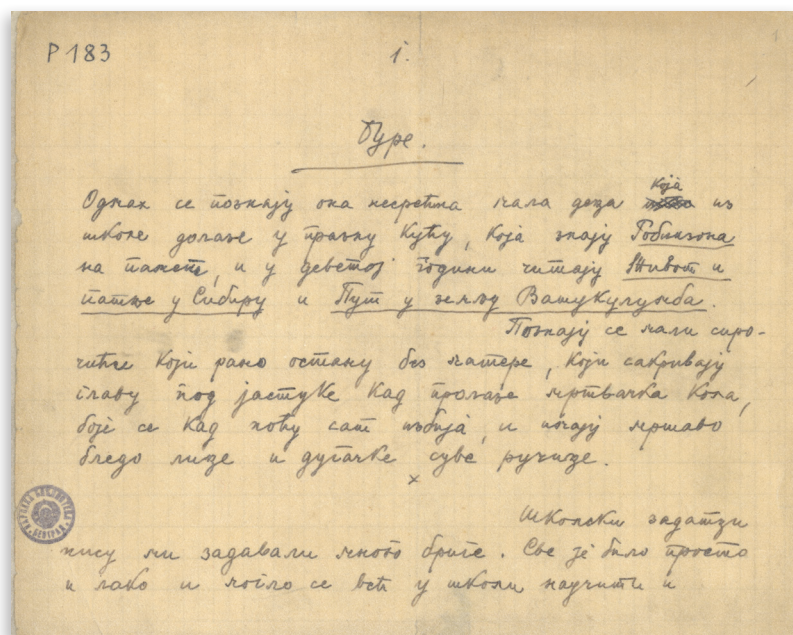
Распевајте се песме дубина и мрака! Дођите разврштани мотиви очајања које се смеје! Дођите језиви мотиви последње монотоније воде!

Збирку чини шеснаест записа, чији наслови говоре сами за себе: „Буре“, „Чезња“, „Самоћа“, „Носталгија“, „Умор“, „Туга“, „Главобоља“, „Лигурија“, „Мучење“, „Глечер“, „Круг“, „Новембар“, „Растанак“, „Иронија“, „Лутање“ и „Питање“.

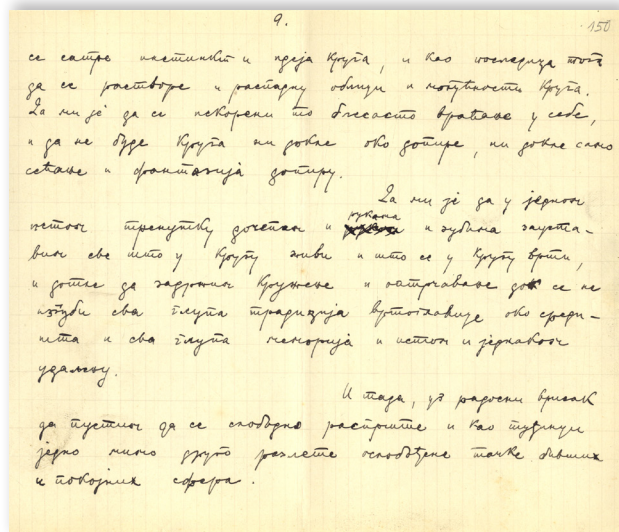
Сам почетак првог записа „Буре“, уводи нас у интимни свет ауторке, у потрагу за прошлим временом у ком пребива кључ садашњости:

Одмах се познају она несрећна мала деца која из школе долазе у празну кућу, која знају Робинзона напамет, и у деветој години читају Живот и пашње у Сибиру и Пуш у земљу Вашукулумба.

Познају се мали сирочићи који рано остану без матере, који сакривају главу под

Почетак записа „Буре“ у рукопису

Део записа „Круг“

јастуке кад пролазе мртвачка кола, боје се кад ноћу сат избија, и имају мршава бледо лице и дугачке суве ручице. (Секулић, 1985: 9; Р 183: 1)²

У запису „Самоћа“ Исидора Секулић се бави суочавањем са перцепцијом прошлости, блискости и непознатог.

Познате и блиске ствари муче човека у самоћи. Из њих извиру дугогодишње сећање, а у сећању је увек пуно бола и кајања. Напротив, удаљене и ретко виђене ствари остављају чежњу, чежњу и слатку сету за оним што се само жељама милује и само уздасима поздравља. (Секулић, 1985: 32; Р 183: 38–39)

2 Први податак у загради односи се на штампано издање, а други на рукопис.

Запис „Иронија“ звучи као разговор са Рилкеовом песмом „Пантер“, а вероватно најстраснији текст јесте „Круг“, побуна против центрипеталних сила које умеју да повуку натраг, ка центру, наспрот људској жељи за слободом и пространством. Исидора сликом дочарава ужас празног простора „без иједног укрштаја“, без изазова отвореног простора. Опис подсећа и на описе ужаса у раним романима Џојса и Вирџиније Вулф.

Лежала сам једаред тешко болесна, у ватри и заносу грознице. Привиђало ми се да нема ни таванице ни крова, и да из велике висине, брзо, и окрећући се око своје осовине, пада нека грдна светла метална лопта. (Секулић, Р 183: стр. 144)

[...]

А унутра, у лопти, било је ужасно. Округла шупљина без иједног укрштаја, без иједног угла, без иједне истурене тачке на којој би мисао стала или се поглед задржао.

(Секулић, Р 183: 145)

[...]

А по зидовима гмижу, клизе, падају, и опет се пузају и пентрају гомиле узверених, измучених, очајних људских прилика, у дугим болесничким кошуљама као и ја. (Секулић, Р 183:146)

[...]

Нигде не могу да загребу, да раскину, да ишчупају, да разрију, да пробију, да прокопају или продеру зид лопте, и да се барем један од њих ослободи страшног робовања у округлој шупљини. (Секулић, Р 183: 146)

[...]

А сваки од њих има сећање и свест да изван лопте постоји простор, бескрајан и безмеран, пун дугих вијугавих путева, пун углова, где се сукобљавају правци и тежње, тонови и осветљења, пун савијутака, где се ломе ветрове и увек има зиме, шушња и треска.

Сваки има болно осећање да је изван лопте бескрај и слобода. Али не бескрај кривих линија које саме у себе пониру, и само зато немају краја што прогутају и прождеру свој почетак, него онај неслагљиви, несутљиви бескрај са недокучивим одметницима-правцима и одбеглицама-тачкама, са једном језовитом слутњом о даљно далеким станицама, иза којих се наставља бескрај, бескрај, бескрај, и у њему пуно скривених тајни, тајни у тајнама, догађаја у догађајима, бића у бићима и клица у клицама. ” (Секулић, 1985: 97; Р 183: 147)

Док је Џојсов пакао религијски, а инферно јунакиње *Излеша на јучину* болеснички делиријум који се завршава смрћу, овај се ужас излива у филозофски закључак и бунтовну, скоро политичку поруку:

Мрзим обожавање средишта, и страх ме је од робовања њему.

И зато желим да дође неки страشان преврат, и у том преврату да се сатре инстинкт и идеја круга, и као последица тога да се растворе и распадну облици и могућности круга. Да ми је да се искорени то блесасто враћање у себе, и да не буде круга ни докле око допире, ни докле само сећање и фантазија допиру. (Секулић, 1985: 98; Р 183: 149–150)

Сажето и јасно ауторка одређује круг, савршенство затворености и празнине као нулу, филистарство, баналност:

Круг је одвратни симбол ропства и комике. Бити круг и бити у кругу, значи бити баналан и смешан, бити увек код куће и бити увек при себи. (Секулић, 1985: 100; Р 183: 154)

Наравно да је овај запис био проказан од патријархалног арбитра јер је тако снажно захтевао одрицање од следе везаности за непокретност, за робовање центру, за послушност. У књижевном смислу, то је и поетика целе збирке, а у животном, отпор јесте – путовање! Слободанка Пековић управо поводом „Круга” пише:

Путовање евидентно означава напуштање куће, пробијање граница, превратничку ситуацију у којој се брише устаљеност. (Пековић 2009: 170).

Већ у првом запису у књизи, „Буре”, отискујемо се на стазе које ће опчињавати ауторку, било да је у стварности стигла до тих тачака и или не – буре које током једног лета претвара у своје скровито место представља цели свет:

Континенти, мора острва, су у оном реду дечјих краснописних вежбанки где једно уз друго стоје Њујорк и Чачак, Јагодина и Формоза. А по води сам, на танком конопцу, вукла фантастично и пажљиво изрезане и склопљене лађице, у којима су, у паралелним редовима, седели по двадесет веслача од хартије, један као други, сви са непомичним танким дрвеним веслима, и возила их по читаво доподне, све по једном истом мору, час у Бразилију, час на Мадагаскар, час опет *шамо* где увек има саоница, ирваса и иња. (Секулић, 1985: 14–15; Р 183: 14–15)

Слобода од центра јесте кретање по спољашњим стазама, и то је у највећој мери управо путовање. Од свих места на која је путовала, а путовала је много, Исидора Секулић је највише волела скандинавски север. Та љубав очитује се од првих редова: у „Бурету” она отвара тему која ће је обузимати читавог живота, тему којој је посветила и путопис објављен наредне године.

Мени би чак било мило да је однекуда ударила мећава, па да бели и меки снег затрпа све рупе и излазе, и да се заледе моје галије и чамци. Јер сам имала много јачих симпатија за поезију на-
димљених сибирских колиба и за тешки живот северњака који су увек борци и јунаци, него за оту-
жни и шарени југ са лењим и загушљивим ветровима и загрејаним и размаженим становницима.

И стога сам ту, тако рећи у непосредној близини моје барице, вруће као Сенегал, сневала ле-
дену и белу фантазију севера. (Секулић, 1985: 16; Р 183: 19)

Ова „ледена и бела фантазија севера“ контекст је записа „Глечер“, који описује ход по глечеру Алеч у Швајцарској, али у бити представља суочавање са силама живота и вечности. У њему она варира мисао о северу и југу из првог записа и поново, сада виђено у космичким размерама, даје предност суровом и хладном пределу.

У том стагнираном живљењу мора бити, ако не и стихија вечности, а оно стихија самог трајања које је више и реалније него време. Ту канда се ништа не троши, и као да све пролази без трага живота и без трага смрти. Нема делова од животиња, и не види се крв људи који су погинули. Ту је неко трајање без клијања, опадања и обнављања. Ту је траг Вечности и стихија Силе.

И на мору долази мисао о вечности и сили. Али је тамо сила коју сунце разнежи, и она пева и смеје се, и има људску душу и може да се расплаче, и може на себе да заборави. А овде је залеђе-
на и непроменљива сила студи која је била пре рођења богова и сунца. Сила која нема песму за топлоту и љубав, и која не плаче кад се круне планете и убијају људи. (Секулић, Р 183: 140–141)

Занимање за сурови и хладни север, или, тачније, љубав према њему, у основи је *Писама из Норве-
шке*, које је Светислав Б. Цвијановић објавио 1914. године. *Писма* су путопис, жанр који, према речима саме ауторке, није много присутан у нашој књижевности.³ Норвешка у овом делу постаје архетип „силе која не плаче“ ни над чим васељенским ни људским. Њу је Исидора доживљавала као земљу која је

чудна варварска фантазија голог камена и воде, зелених зимских месечина и кратких по-
мрачених дана. Земља која је домовина душа, али и свих сурових отпора против понижења сиро-
маштва и мартирства. (Секулић 1914: 8)

Нема много описа социјалног живота у овом путопису, као што нема ни много људи са којима се су-
среће. Ту је једно ми коме се збивају сусрети с природом и понеким људима, било да је реч о „нас двоје“

3 Занимљиво је да међу неколико путописа које помиње у предговору другом издању *Писама*, из 1951. године, није и путопис из Америке Јелене Ј. Димитријевић, иако је о њему писала чим је објављен, 1934. године.

или о „три странкиње“. Природу Норвешке оличава тишина, мировање које је део вечности, не пуко некретање. Фјордови су воде без обала, небо је осветљено чудесном поларном светлошћу, шуме тајанствене. А људи, када се појаве, чудесни су. Од лекара који са породицом живи, као и многи сународници, данима далеко од најближег суседа, преко ловца који настоји да његов стари верни пас Рекс има достојну смрт, до силне Ранхил, њихове домаћице у једном гору – станишту у планини. Ипак, као опис социјалног феномена, виђење живота „стarih девојака“ у Норвешкој изузетно је занимљиво и значајно. Уседелице су заправо самосталне жене – њих има много у тој земљи и нико им се не чуди. Вероватно су, каже ауторка, и оне желеле да се удају и имају породицу, али када то нису могле, онда су се посветиле себи. И следе описи живота богатих образовањем, радом, контактима, путовањима.

По великим местима, која су центри зараде и рада, старе девојке чине скоро претежни део становништва. Оне су организација, оне су трећи род, оне су социјални и политички фактор, оне су радна снага, оне су поплава. (Секулић 1914: 103)

Исидора Секулић је велики број текстова посветила питањима која се тичу жена, али њен однос према њима никада није једноставан ни једнозначан. Магдалена Кох га назива „тешким и захтевним“ феминизмом (Кох, 2012: 265) и то је можда најтачнија одредница њене мисли о положају жена. Нема феминизма без пацифизма, а Исидора Секулић је још у *Сајушницима*, у запису „Питање“, показала нечовечност рата и свој пацифистички став. Године 1920. у Ослу је одржала говор као представница српских жена на заседању *Међународног савета жена*, пренела је поздраве српских жена, тврдећи: Ми никога не мрзимо (в. Поповић 2004: 63).

Када је о писцима реч, многи су поменути у *Писмима из Норвешке* – Хорације и Чехов, Достојевски и Шекспир и Толстој, Стриндберг и Селма Лагерлеф и Андерсен, Бјернсон, али највише Ибзен, учитељ модернизма на простору од севера Европе до Кине, покретач и Џојса и Вирџиније Вулф. Чак је и једна кратка расправа о њему уткана у ова писма, поред честог успутног помињања. Саговорници у тој расправи слажу се у једном:

[...] био је џиновска сила коју до краја није могла да прогута гробница живота. И ако ми је слободно да наставим ваш цитат, Ибсен је могао умрети са речима: of me the high god hat not all his will. (Секулић 1914: 203)

Један од саговорника повезује Ибзенов „мрак“ са условима живота у Норвешкој:

Густе големе шуме, снежна поља и камењари, магле и хладни ветрови са арктичког мора, ето вам околина где многи наш човек проведе најбољи део живота, па и цео живот. (Секулић 1914: 206)

Исидора Секулић пише да је Ибзен носио у себи двојност типичну за Норвешку, где сваки осећај „ових људи има дакле и револта и резигнације, и племенитости и зависти“ (Секулић 1914: 90). У драмама је Ибзен представљао оно што је етичка кулминација севера Европе – дужност, а она не ствара хероје.

Путовање је суштински човеков подухват – то је, подсетимо се, супротстављање дејству оне силе које нас држи у кругу, то је отискивање даље од центра. И сама прва збирка Исидора Секулић насловом *Сайушници* упућује на путовање као метафору живота, а путопис су писма из једног другог дела света.

Норвешка је земља чији су предели испуњени тишином која се отвара ка путнику и отуда није чудно што у сликама које Исидора Секулић мајсторски преноси из северних сфера у свој путопис препознајемо и многа метафорична и симболична значења. Основна је порука ипак, применљива на све меридијане – да је путовање живот.

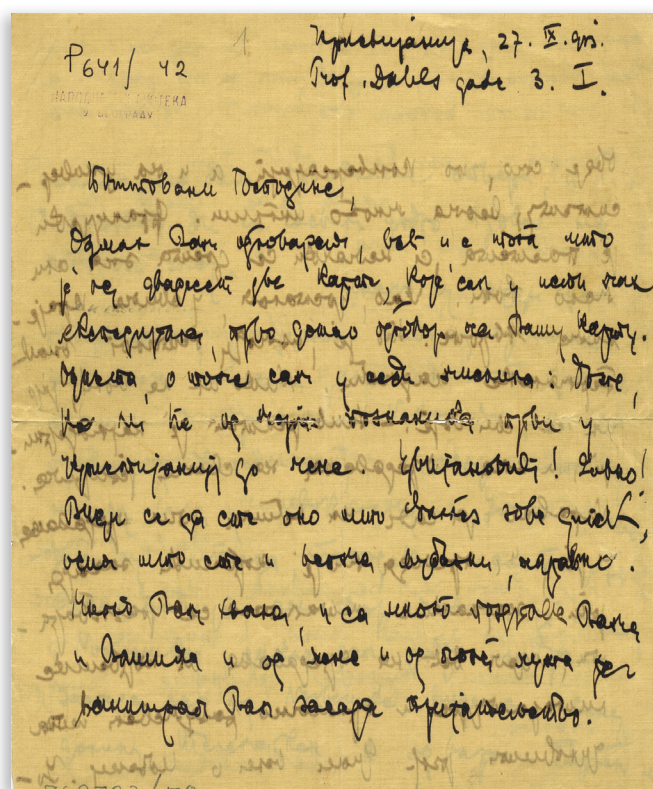
У писму Светиславу Б. Цвијановићу (Р 641/42) које шаље из Кристијаније (Осла) Исидора Секулић говори о универзитету на ком похађа наставу и људима у Скандинавији. Потписује се као Секулић Стремници.

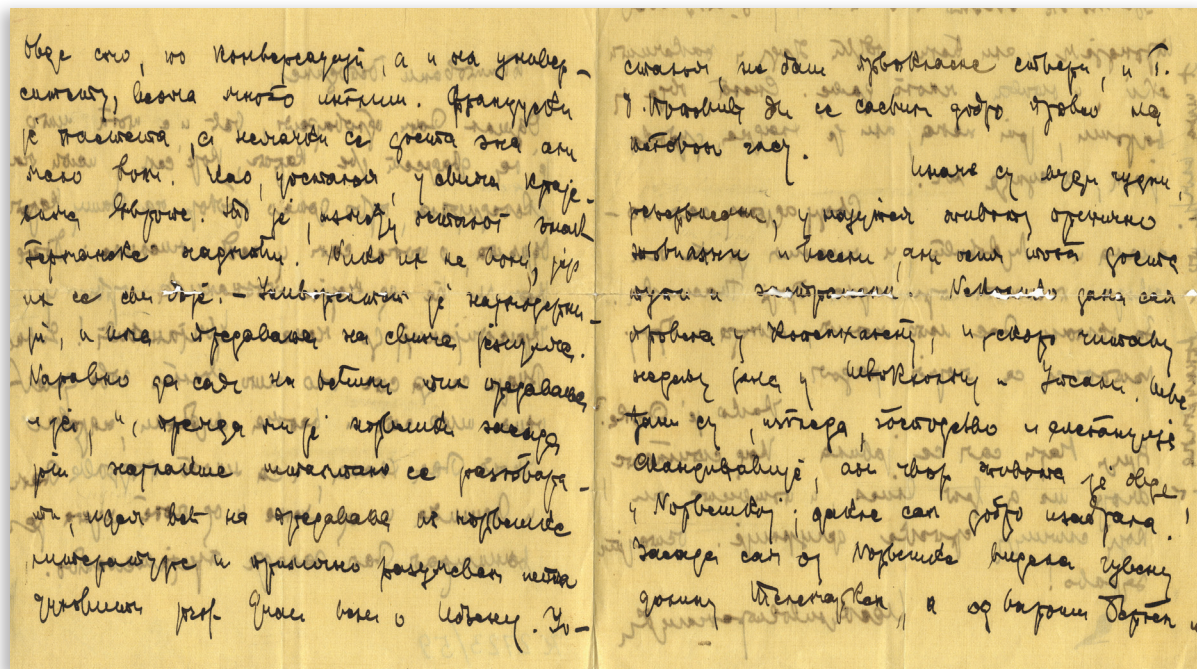
27. 9. 913. Кристијанија
Prof. Dabes gate. 3.1.

[...] Овде смо на конверсацији, а и на универзитету, веома много англиш. Француски је кокета, а немачки се доста зна али мало воли. Као, уосталом у свима крајевима Европе. То је, између осталог, знак Германске надмоћи. Нико их не воли, јер их се сви боје. – Университет је најмодернији, а има предавања на свима језицима. Наравно да сам на већини тих предавања и ја, и премда ми је норвешки засада још најлакше штампано се разговарати, идем већ на предавања из норвешке литературе и прилично разумевам шта духовити проф. Гуде вели о Ибзену. Уосталом, не баш прво-класне ствари, и Г. Б. Поповић би се сасвим добро провео на његовом часу.

Иначе су људи чудни, резервисани, у најужем животу прилично живахни и весели, али осим тога доста тупи и застрашени. Неколико дана сам провела у Копенхагену, и скоро читаву недељу дана у Штокхолму и Упсали. Швеђани су, изгледа, господство и елеганција Скандинавије, али чвор живота је овде, у Норвешкој, дакле сам добро изабрала. Засада сам од Норвешке видела чу-

Писмо Светиславу Б. Цвијановићу
од 27. септембра 1913.

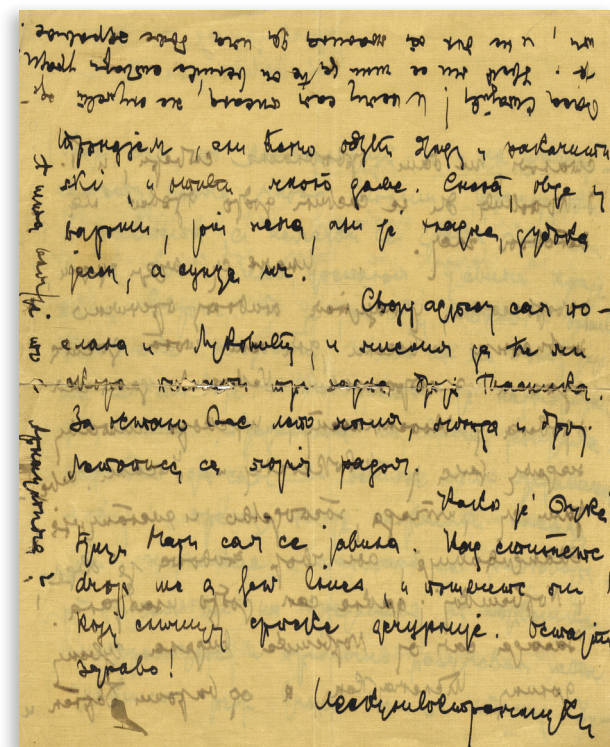
Писмо Светиславу Б. Цвијановићу од 27. септембра 1913.

вену долину Телемаркан, а од вароши Берген и Тронђем, али ћемо обићи брда и закачити ски, и отићи много даље. Снега, овде у вароши, још нема, али је хладна, дубока јесен, а сунца ич! ...

И. Секулић Стремници (Поповић 2004: 37–39)⁴

У писму истом адресату (Р 641/43) од 1. децембра пише да јој се муж разболео, о својој везаности за Норвешку, о норвешким бајкама и најављује путопис *Писма из Норвешке*, овлаш поредећи га са *Сајушницима*. У писму се види и нежнија, не често истицана страна Исидоре Секулић — њена реакција на фотографије Цвијановићевих кћерки превазилази пуку учтивост. У пост скрипту шаље поздраве од свог мужа.

4 Транскрипције писама, ако није другачије наведено, преузете су из Р. Поповић, Исидора Секулић, *Писма*, Stylos, Нови Сад, 2004. и Р. Поповић, *Исидорина бројаница*, Службени гласник, 2009. Податак о рукопису налази се на почетку, а о штампаном издању у загради, на крају текста.

Драга Госпођо и Господине,

Недавно сам Вам јавила картом да ми се муж разболео, и да што пре идемо одавде. Још нисмо отишли. Емилу је било доста рђаво, (он је прележао, раније, запаљиви ревматизам и има од тога времена срчану ману), а затим, кад се опоравио, било нам је жао да оставимо ову дивну земљу. Ја ћу просто умирати од једне носталгије више.

Међутим, важи оно да ми се овамо не пише, јер сваки дан смо на скоку да се кренемо.

Много Вам хвала на слици Ваших девојчица: ја необичну радост осећам. Кроз децу и од деце. Она мала дундица просто је састављена од две лопте, а Љубисава ми је *verflucht*⁵ сумњива!? на Књижевни Гласник. Само, то Вам кажем, ако је Ви тада не избијете, ја ћу је.

Је л'те да су златне ове норвешке карте: још кад би израда била финија. Ах, Госпођо и Господине, ово је уопште земља фантазија и бајки. Каквих дивних дечјих приповедака и бајки имају у литератури! Сита сам их се начитала, овако матора, и ухватила моје драге Енглеze, чијој сам се дечјој литератури дивила, да су пола ствари ескомотирали из Скандинавије. То ћемо урадити, Господине, изабраћемо, господски ћемо превести избор најлепших северних бајки, за нашу малу српску децу. На то морате пристати.

Радо ћу покушати и превод Емерсона. Али бих могла почети рад тек за једно два месеца. Наиме, Вама прети опасност да ми најскорије издате *Писма из Норвешке*, па макар ми хонорар био рачун који досад имам у Вашој радњи. Та ће књига бити „приступачнија“ од *Сайушника*, а мислим, не може бити рђава, јер ми је Норвешка јуначки затресла и срце и душу. Књига је у главном, путопис, са свакојаким ситним студијицама о народу у социалном, политичком и традиционалном животу. Много је држава у диалозима и у форми приповетке, не *a la Сайушници*.

Сада радим последњу четврт. Уопште, била сам врло вредна: Урадила сам и једну дужу приповетку, наравно *a la Сайушници*, јер са њима не могу, и нећу раскрстити.

Срећан Вам и берићетан велики посао, остајте здраво, и проведите срећне празнике. Ваша

И. Секулић Стремници

Мој муж Вас срдечно поздравља.

5 Проклето.

ПИСМА СВЕТИСЛАВУ Б. ЦВИЈАНОВИЋУ И СВЕТИСЛАВУ ПЕТРОВИЋУ

- Писмо Светиславу Б. Цвијановићу од 26. августа. 1922. (Р 641/61)
- Писмо Светиславу Б. Цвијановићу од 1. јуна 1946. (Р 641/81)
- Писмо Светиславу Петровићу од 13. новембра 1926. (642/193)
- Писмо Светиславу Петровићу од 9. децембра 1938. (642/243)
- Писмо Светиславу Петровићу од 11. септембра 1930. (Р 642/220)
- Писмо Светиславу Петровићу од 9. септембра 1931. (Р 642/224)
- Писмо Светиславу Петровићу од 17. марта 1937. (Р 642/239)
- Писмо Светиславу Петровићу од 9. априла 1940. (Р 642/246)
- Писмо Светиславу Петровићу 29. јула 1940. (Р 642/248)

Занимљиво је покушати да реконструишемо причу о Исидори Секулић на основу кореспонденције са Светиславом Цвијановићем и Светиславом Петровићем, која се чува у Народној библиотеци Србије. Њихова писма њој нису сачувана, јер је Исидора уништавала све што би јој други писали, као што видимо из писма Тихомиру Остојићу од 28. фебруара 1914:

Ви канда не палите писма? Што сте буржоа? Код мене у сваком тренутку *tabula rasa*. Нема ништа у фијоци. Тек ваљда не мислите после моје смрти састављати мој живот за сека Јеле и сека Пеле?! – О, Боже, кад бисте знали како се из основе коси са мојим бићем моје жврљање. Има у мени нешто што је стално „немати никаква посла с публиком“: и сад, ја пишем и о мени се пише! Али, то је тако, *every man kills what he best likes* – сваки човек убија што највише воле, и сваки човек, на крају крајева, у своме храму аранжира [...]” (Поповић 2004: 46)

Срећом, њени кореспонденти нису чинили као и она, па се можемо сусрести са Исидором Секулић која не оставља само свој гигантски интелектуални и стваралачки траг, своју образину и позу коју је свесно стварала, већ и једну жену расположења и погледа променљивих и динамичних.

Писма Исидоре Секулић Светиславу Б. Цвијановићу (1877–1961), београдском књижару и издавачу, али и доживотном пријатељу, обухватају разноврсне теме. Цвијановић је имао књижару у Кнез Михаиловој улици (број 16, где је данас зграда САНУ), која је била и својеврсно културно средиште Београда пре Другог светског рата.

Прва два писма Цвијановићу у вези су са посетом Скандинавији из 1913. и она су представљена у претходној изложбеној целини.

Писмо Светиславу Б. Цвијановићу (Р 641/61) из Берлина Исидора Секулић пише у августу 1922. године. Оно је испуњено слутњом нове европске катастрофе:

26. 8. 922. Berlin W Luther Str. 29. I

[...] Quo vadis, Европо и човечанство? Мислим да је овако морало изгледати после 30-годишњег рата.

Све се разгњилило, смрт свугде. На површини се игра и балет, и горе нешто од балета, али унутра је квар и куга. У политици свију европских земаља сакривен је скелет. Омладина живи и развија се у приликама и по методама ужасним и страшним, и још и не слути да јој је раскош и слобода кобна. ...

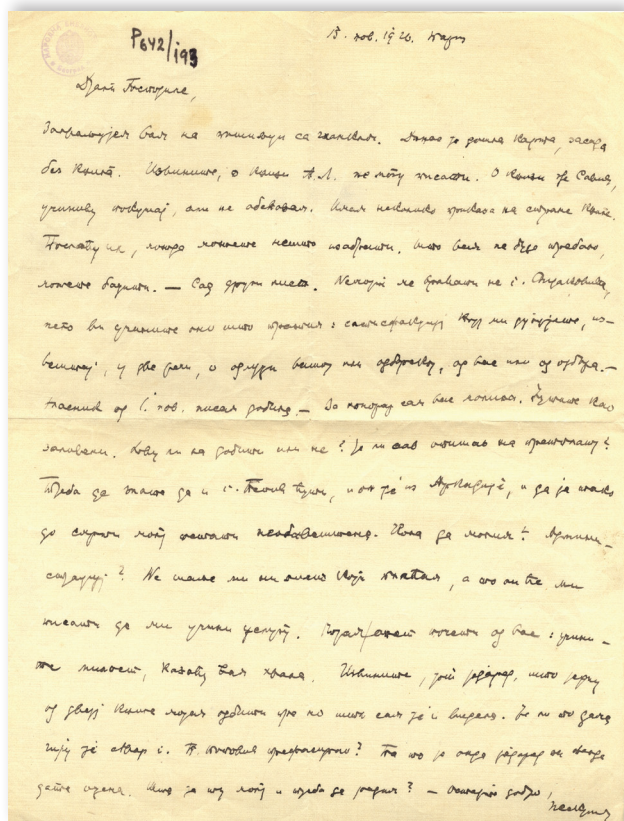
(Поповић 2004: 142-3)

Писмо Светиславу Б. Цвијановићу (Р 641/81) из 1946. посебно је потресно због страха од непожељног публицитета у новом времену и новом политичком поретку. Неко јој је поменуо да због књига објављених у време окупације може лоше да прође (в. Поповић 2009: 254–255) и она моли издавача да књиге не истиче „на видик”.

Београд 1. јун 1946

Драги Господин Цвијановићу,

Ево вам сад пишем на писму које сте сами себи спремили. Да вас замолим да оне моје књиге не стављате нешто много на видик, и не нудите широкој публици. Због онога рада о којем сам вам говорила. Може да се не примети, као и да га нема, а може начинити неку буку, па ће нам обојима бити неугодно. Мени, дакако, пре свега. Ви то, по својој памети и вештини, растурите „по хладу, да га не познаду”. (Поповић 2009: 255)

Писма Исидоре Секулић која је писала Светиславу Петровићу (1883–1945), есејисти, позоришном критичару, преводиоцу с француског језика, и једном од уредника *Српској књижевној тласника* (у периоду 1922–1927), сачувана су у фонду Народне библиотеке Србије. Издавајмо неколико тема за ову прилику – однос Исидоре Секулић према својим колегиницама и, уопште, идеји женског заједништва, и однос према путовањима и граду у ком живи.

Писмо Светиславу Петровићу (Р 642/193) од новембра 1926. године занимљиво је јер као да показује одсуство солидарности са женама.

У њему она обавештава господина Петровића да неће писати ништа о А. Л., то јест, Анђелији Лазаревић, чије су приповетке *Паланка у џланини* и *Лушања* постхумно објављене те године у Српској књижевној задрузи, уз опсежан предговор Павла Поповића. Очеvidно да Исидора мисли да је Поповић претерао у истицању важности ове младе ауторке која је прерано преминула, и да је та његова преувеличана оцена „једном за свагда” дата.

Писмо Светиславу Петровићу од новембра 1926. године

13. 11. 1926, Париз

Драги Господине,

Захваљујем вам на пошиљци са чланком. Данас је дошла карта, засада без књига. Извините, о књизи А. Л. не могу писати. О књизи гђе Савић, учинићу покушај, али не обећавам. Имам неколико приказа на стране књиге. Послаћу их, можда можете нешто изабрати. Што вам не буде требало, можете бацити. [...]

Извините што још једаред, што једну од двеју књига морам одбити пре но што сам је видела. Је ли то дама чију је ствар г. П. Поповић префорсирао? Па то је онда једаред за свагда дата оцена. Шта ја ту могу и треба да радим? (Поповић 2004: 191–192)

Дванаест година касније, она пише Светиславу Петровићу са ужасавањем пред својеврсним позивом за сврставање по полу (Р 642/243).

9. 12. 938. Б.

Драги Господине,

Заједно с Вашим писмом дошло је, о Господе, писмо госпође Више Ђуричић, са неким лампијонима у славу жене. Њој сам одговорила да не волим што сам жена, и да бих највише волела да сам риба у Средоземном мору. [...] (Поповић 2004: 380)

Исидора није била рада да се идентификује као део групе, било да је реч о родној или некој другој подели.

Однос према граду у ком је живела, барем на основу ових писама, делује једнако сложено. У септембру 1930. пише Светиславу Петровићу (Р 642/220), распитујући се како се провео на путу:

11. 9. 930. Београд

56, Милоша Великог

[...] Београд има увек нешто тешко у атмосфери. Ја дишем као да сам у врло озбиљној астми. Гуши, врелина обара, светлост боли. [...] (Поповић 2004: 249)

Годину дана касније развија исту тему у писму Светиславу Петровићу (Р 642/224):

9. 9. 31. Београд

[...] Да, сада су једино лепи дани у нашем крају. Ја се по цео дан вампирим по Топчидеру и Раковици. Хтела бих врло до Врњаца, али се уздржавам од трошка. Можда ћу ипак имати среће да не одолим. – Јесте ли добро? [...]

(Поповић 2004: 283)

Ипак, писмо Светиславу Петровићу од марта 1937. (Р 642/239) открива, макар индиректно, да Београд није за њу био место без лепоте:

17. 3. 1937. Београд

[...] Код нас је београдски прелудијум пролећа: малочас су прошли „циганчићи” с кошавом, а сад је мир, небо црвено, а ваздух зубат. Зеленило се гура на све стране, опет по нашки: тврди пупољци и трње помешани. Али до вашег доласка ће, надам се, престати балканизам у клими, и личићемо и ми мало на оно од чега ви, у приморским оним Алпима, имате изобиљно. [...] (Поповић 2004: 353)

На Топчидерском брду остала је запамћена њена стаза којом је шетала кад је била у Београду. У неким писмима жали се на изолованост и удаљеност Топчидерског брда, али то делује и као изговор да избегне нежељену социјализацију. Кретање је за њу било учење, поимање, сусретање. У два писма из 1940. године, када поново почињу велика искушења 20. века, она демонстрира своју самосвест. Реч је о преми публикације за француске читаоце, за коју Исидора жели да буде достојан и добро припремљен поклон, а не „скупљена портвишем” као што каже у писму из априла те године (Р 642/246):

9.4. 1940. Б

[...] Ја имам Французима да кажем озбиљне ствари и поруке – и ја сам народ, живот, култура – а не да им причам козериј и импресиј о Паризу. И т.д. Али ја сигурно бадава говорим, као увек, могу само бити фанкирана с оне стране врата, као и ма које досадно псето... Зар та свеска не може да почека – Француска има времена да је чека: а рат иде сасвим олако за нас, мали народ, иако је увек ишао рат великих народа с обзиром на мале народе [...] – Остајте добро.

И. Секулић (Поповић 2004: 407)

Три месеца касније шаље Светиславу Петровићу писмо које почиње у веселијем тону, али се завршава забринутостју за судбину Француске (Р 642/248):

Београд, 29. 7. 1940.

Драги Господине, хвала, обрадовала ме је карта и вести да се пријатно одмарате. Дана, знам, није с Вама. Ја сам била свега 6 дана на путовању: по жеги, да видим Овчар-Каблар-Клисуру, неке манастире, и очима својим – пешачећи по прузи – део са стенама Каблара, виадуктима и тунелима. Што човек пропешачи, то и зна! [...] А Француска? Колико ће трајати њен пургаториј? Ја је нећу више видети мирну, слободну, активну за себе и свет. То ми је безмерно тешко. [...] (Поповић 2004: 407)

„Што човек пропешачи, то и зна!“ – ова реченица из њеног писма могла би бити и њено вјерују као путописца и човека.

Исидорина писма Цвијановићу и Петровићу показују разне фазе њеног хода кроз живот, њене борбе да пешачећи путевима које је сама изабрала сазна оно што те стазе и сусретања на њима могу да јој кажу.

ДОПИСНИЦЕ И РАЗГЛЕДНИЦЕ ПОСЛАТЕ СВЕТИСЛАВУ Б. ЦВИЈАНОВИЋУ И ПИСМО КАТАРИНИ БОГДАНОВИЋ

- Дописна карта упућена Светиславу Б. Цвијановићу од 5. јула 1917. (Р 641/48)
Разгледница упућена Светиславу Б. Цвијановићу од 9. септембра 1920.
(Р 641/52)
- Дописна карта упућена Светиславу Б. Цвијановићу од 25. маја 1921. (Р 641/53)
- Разгледница упућена Светиславу Б. Цвијановићу од 12. јула 1921. (Р 641/54)
- Дописна карта упућена Светиславу Б. Цвијановићу од 16. септембра 1922.
(Р 641/64)
- Дописна карта упућена Светиславу Б. Цвијановићу од 6. октобра 1924.
(Р 641/71)
- Разгледница упућена Светиславу Б. Цвијановићу од 26. новембра 1924.
(Р 641/72)
- Писмо послато Катарини Богдановић од 14. јануара 1930. (Р 1073)

Дописнице и разгледнице сведоче о топлом односу који је Исидора Секулић имала са Светиславом Б. Цвијановићем и његовом породицом. Међу њима је и дописна карта од 5. јула 1917. (Р 641/48), послата у коверти са адресе у Таковској улици.

Разгледницу Светиславу Б. Цвијановићу (Р 641/52) Исидора је послала са пута у оквиру ког је у Ослу присуствовала заседању *Међународној савешта* жена као представница Србије и одржала упечатљив говор на Универзитету. Кратак текст сведочи о њеној трајној љубави према Северу, који сједињује лепоту и културу.

Кристијанија 9. 9. 1920.

Драга Госпођо и Господине, како сте, ви и деца?
О мени увек исти рапорт: радим и нисам здрава.
Иначе, лепота је опет око мене и велика култура.
Поздрав, Ваша Исидора

(Поповић 2004: 71)

Дописна карта упућена Светиславу Б. Цвијановићу (Р 641/53) из Словеније говори о њеној потрази за миром и лепотом на путовањима.

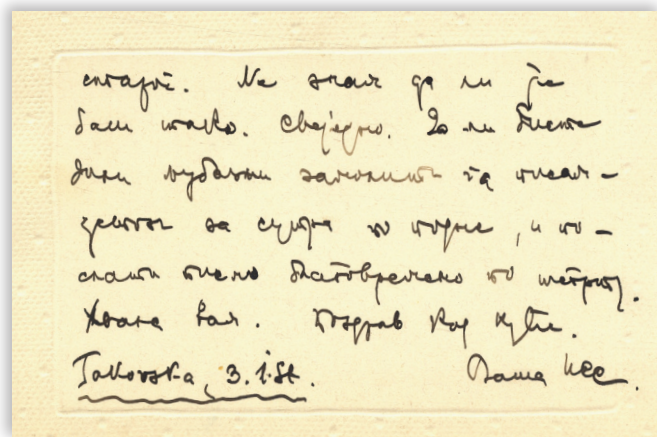
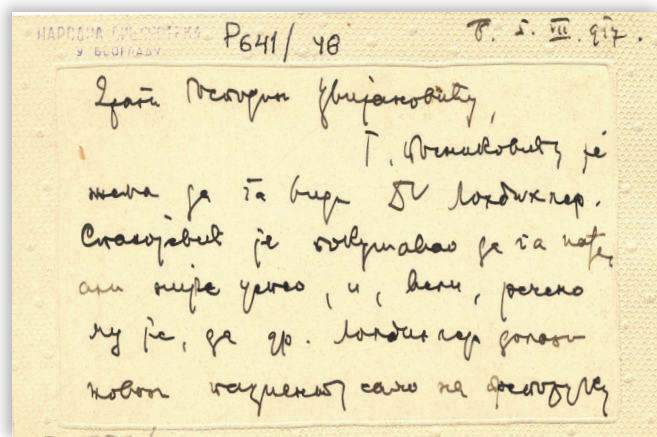
Бохињско језеро, Хотел Св. Јанез 25. 6. 1921.

Драги Господине,

Како сте, с гђом Вером и децом? Једва сам се скрасила. Попустило опет право време и варош, па сам онда изабрала место Беча, талијанску блиску границу и њене боље могућности. Међутим, радије бих остала овде од свега. Тихо и лепо као у сну. Поздравља све много ваша

Исидора

(Поповић 2004: 123)

Дописна карта упућена Светиславу Б. Цвијановићу 5. јула 1917.

Разгледница од 12. јула 1921. (Р 641/54) са сликом Бохињске Бистрице и Триглава послата је из Београда. Дописна карта упућена Светиславу Б. Цвијановићу (Р 641/64) садржи кратко обавештење да је у јуну месецу докторирала, и још једну потврду њене љубави према Северу.

И. Секулић
Berlin W Luther Str. 29. I
16. 9. 922.

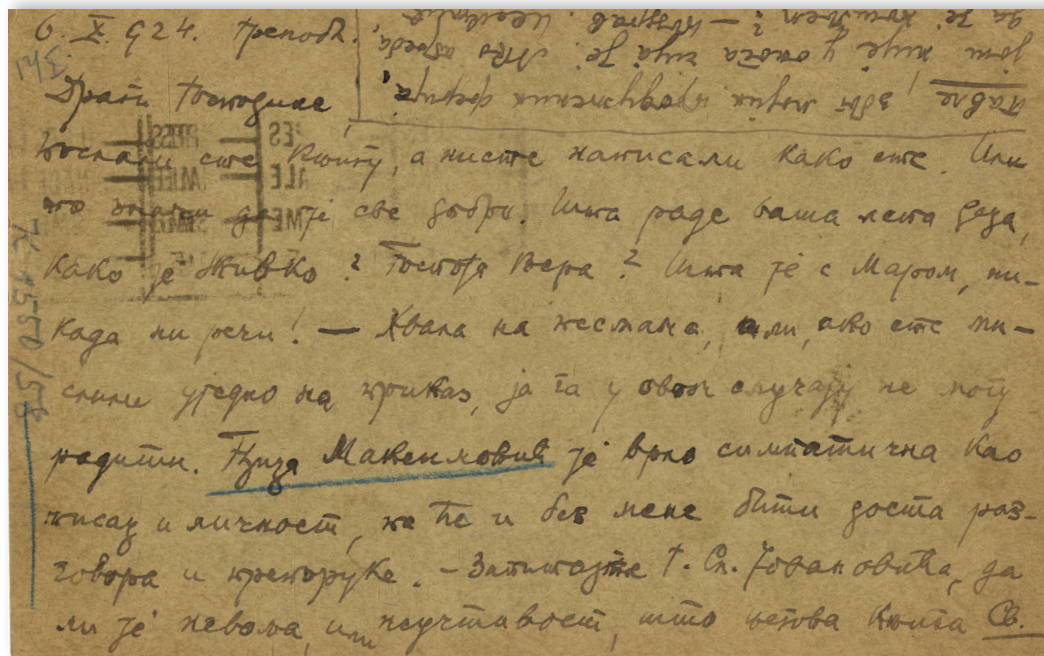
Драги Господине,

[...] А на Мадеиру нећу, нити сам хтела. А куда сам хтела, отишла сам (на 10 дана): на острво Фер у Северном Мору. Било је прекрасно. На домаку Скандинавије (у коју ми северне круне нису дале) под северним небом и ветром, у центру збиље живота. Збиља је, на крају крајева драги Господине, фантастичнија од фантазије. [...]

(Поповић 2004: 145)

Разгледница упућена Светиславу Б. Цвијановићу 12. јула 1921.

Дописна карта упућена Светиславу Б. Цвијановићу од 6. октобра 1924.

Дописна карта упућена Светиславу Б. Цвијановићу (Р 641/71) занимљива је за однос Исидоре Секулић према Десанки Максимовић, која се ту помиње као млада песникиња. Исидора не жели да пише о њеној књизи поезије, али уочава да је пред њом занимљива будућност.

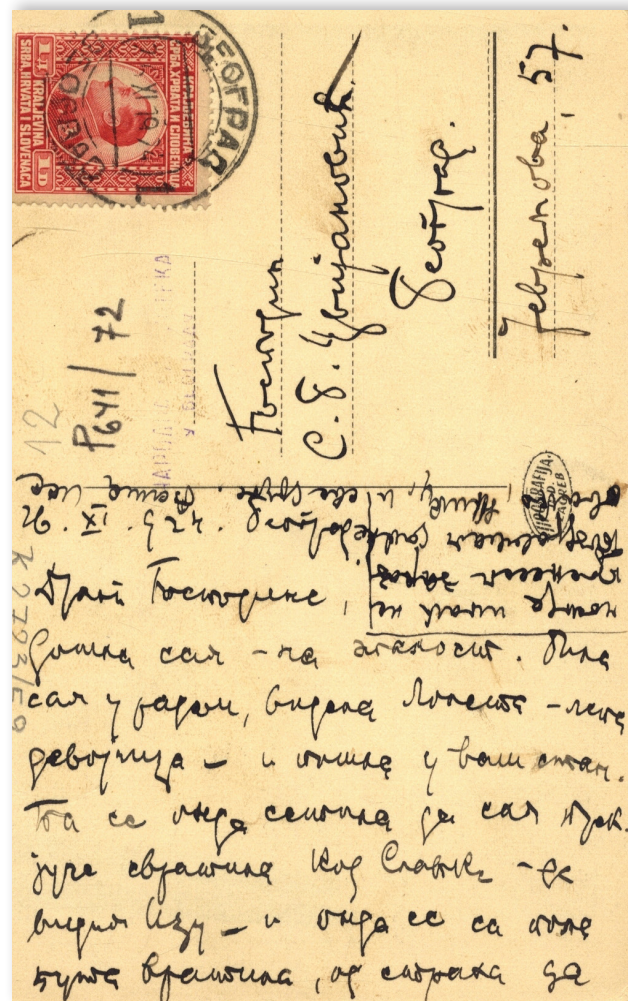
6. 10. 924. Гренобл

Драги Господине,

[...] Хвала на песмама, али, ако сте мислили уједно на приказ, ја га у овом случају не могу радити.

Гђица Максимовић је врло симпатична као писац и личност, па ће и без мене бити доста разговора и препорука. — [...]

(Поповић 2004: 165–166)

Разгледница упућена Светиславу Б. Цвијановићу од 26. новембра 1924.

Разгледница коју је 26. новембра 1924. (Р 641/72) послала Цвијановићу из Београда на слици има Мештровићев споменик Марку Марулићу у Сплиту.

Писмо Катарини Богдановић (Р 1073) (1885–1969), филозофињи, педагошкињи, књижевници, књижевној критичарки, историчарки књижевности, и једној од првих ауторки средњошколског уџбеника у Србији (написала га је заједно са Паулином Лебл-Албалом), школованој у Београду, Греноблу и Паризу, упућено је 14. јануара 1930. године.

14. Јануар, 1930, Београд
 Ђи, Катарина Богдановић

Драга Катарина,

Хвала Богу на селану, Дани и П. Јовановићу. Зудно
 изговарају епиграме: Он се сар шати право друштво с
 браћом, Он, а ја, ја све маже, и, најбоље, најбоље.

Лето да смо ја ево
 постоји још до Београда и мене. Због једне одређене
 конзервације. Дали се одвијају ево? Дали саобраћајнице
 ове, до Краљева и до Краљева?

Израбане прегрнуте
 још један; ипак, још један: сар то још ево
 Јовановићу мења, на онда новине и до Nouvelles
de l'étranger. Је, ми, у савији Сирениа, ипак сар из-
 лезу још један, и још један, ипак још један, ипак
 до још један. Још један. Наравно, ја сар се
 одређеног недовољног. Мена извођу, ми још један
 сар, још један одређеног још један. Још
 још један још један још један, још један. Сар још
 још један сар се у још један. Још, још, још,

небитна од неке ево, небитна од неке од
 ево ево ево ево ево, и ево ево: још
 још још још и још и још. Још се и још
 не још још, још се не још: још још још
 још још још и још још, још још и још још
 још још.

Још још сар још још до
 Београда, и још још још до још. Још још још,
 до још, Дани

Исидора

Исидора Секулић

Катарина Богдановић

14. Jan. 1930.

Писмо Катарини Богдановић од 14. јануара 1930.

Писмо је занимљиво због позива на разговор који Исидора Секулић доживљава као ретку „адекватну“ прилику, али и као сведочанство о променама у издаваштву, тачније, увођење ауторског права. То је за Катарину Богдановића као преводитељку морало да има посебну тежину, а Исидора настоји да јој ту новину реално предочи:

Биће, наравно, невештине од наше стране, непознавања прилика од стране страних издавача и аутора, и према томе: разноразних неспоразума и сукоба и сметњи. Док се то не механизира, као све на свету: механизира у смислу позитивном и негативном, као ред и као изигравање реда.⁶

Проницљива и иронична, Исидора Секулић овим својим закључком из писма Катарини Богдановић подсећа на слику коју је створила Десанка Максимовић у поменутој песми: „[...] кад ће иза загонетног бића Исидоре жене / искрснути опоро дубок човек / Исидора. ”

6 Транскрипција Биљана Дојчиновић

ДЕСАНКА МАКСИМОВИЋ

(1898–1993)

ХРОНОЛОШКИ ПРЕГЛЕД ЖИВОТА И ДЕЛА ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ¹

- 1898.** Рођена је 16. маја, у Рабровици код Ваљева, од оца Михаила, учитеља рабровичке основне школе, и мајке Драгиње, кћерке свештеника бранковинског.
- 1905–1909.** Основну школу учи у Бранковини, а потом у Ваљеву, где завршава гимназију.
- 1919.** Уписује студије упоредне књижевности, опште историје и историје уметности на Филозофском факултету у Београду.
- 1920.** Уредници Сима Пандуровић и Велимир Живојиновић Масука објављују њене песме „Једна смрт” и „Питање” у часопису *Мисао*. Десанка Максимовић постаје стални сарадник *Мисли*, упознаје највиђенија имена наше литературе тога доба: Исидору Секулић, Густава Крклеца, Богдана Поповића, Станислава Винавера, Растка Петровића.
- 1921.** Улази у прву антологију песама – Сима Пандуровић узима једанаест песама Десанке Максимовић за овај избор часописа *Мисли*. Објављује и прву песму у *Српском књижевном гласнику*.
- 1922.** Почиње да ради у приватној гимназији у Обреновцу.
- 1923.** Дипломира на Филозофском факултету у Београду. Постављена је за суплента у Трећој женској гимназији.
- 1924.** Светислав Б. Цвијановић објављује прву књигу песама младе песникиње *Песме. Илустрирани листи* је излазак ове књиге пропратио као значајан догађај у култури: „издавши збирку ових заиста женских песма, којих је код нас очајно мало, г. Цвијановић је учинио један леп издавачки гест”. Изабрана је за питомицу француског Министарства иностраних дела и одлази у Париз. Први пут четири њене песме излазе на једном страном језику. На немачки их преводи Златко Горјан и објављује у листу *Belgrader Zeitung*.
- 1925.** Враћа се из Париза, после једногодишњих студија. Добија свој први орден – Орден Светог Саве. Постављена је за суплента Учитељске школе у Дубровнику. Премештена је за професора Прве женске гимназије у Београду. Штампала прву песму у *Летопису Мајнице српске*.

¹ Хронолошки преглед живота и дела Десанке Максимовић припремљен према Поповић, 2009.

- 1927.** *Мисао* штампа прву књигу песама за децу Десанке Максимовић *Врш деџињсџва*.
У ускршњем броју *Полиџике* објављује прву песму у овом листу. Божидар Ковачевић уноси три њене песме у *Анџолоџију љубавне лирике* („Стрепња“, „На бури“ и „Девојачка молба“), а *Лешоџис Маџице срџске*, поводом стогодишњице излажења, објављује њену прозу „Директорове гуске“.
- 1929.** Објављује студију *Јованка Орлеанка*.
- 1930.** *Мисао* објављује књигу песама *Зелени виџез*.
- 1931.** Српска књижевна задруга објављује у својој библиотеци *Савременик* њену прву књигу приповедака *Лудило срца*. За песму „Умор“ добија Награду „Цвијета Зузорић“.
- 1932.** Објављује књигу песама у прози *Гозба на ливади*, издање часописа *Мисао*. Активна је међу члановима београдског Пен клуба.
- 1933.** Упознаје Сергеја Сластикова, глумца и песника, и удаје се за њега.
Објављује књигу за децу *Срце луџке сџаваљке*, у издању Геце Кона. Народна просвета штампа две књиге Достојевског, а међу преводиоцима с руског је и Десанка Максимовић (уредник је Исидора Секулић). Савез руских писаца и новинара у Југославији објављује *Анџолоџију нове јуџословенске лирике*, где се налази и пет песама Десанке Максимовић. Крајем маја учествује у Дубровнику на XI међународном конгресу Пен клуба.
- 1935.** Сарадња у подлистку *Полиџике за децу*. Геца Кон објављује њену другу књигу приповедака *Како они живе*. Преводи с бугарског језика песму Л. Станчева.
За песнички рад добија Награду „Седам уметности“.
- 1936.** Српска књижевна задруга објављује *Нове џесме* Десанке Максимовић. Преводи с бугарског Јордана Стубела, дечје песме.
- 1938.** Геца Кон штампа *Расџеване џриче*, библиотека *Злаџна књиџа*.
- 1939–1940.** Сарађује у *Срџском књижевном џласнику*, *Полиџици*, часопису *Наша сџварносџ*, *Годишњаку Маџице срџске*; преводи са словеначког. Њене песме објављује словеначки часопис *Умеџносџ* (преводиалац Миха Малеш). Преводи Чеховљеве приче с руског. Геца Кон штампа позоришни комад за децу *Дечја соба*.

1941. Пензионисана.² Пише у *Полиџици, Српском књижевном гласнику*. Погођена стрељањем ђака у Крагујевцу, пише прву верзију поеме „Крвава бајка”.
1942. Објављује књигу *Дејја соба и остале љриче и Зајонешке лаке за љрваке ђаке* са Јованком Хрваћанин.
1943. Објављује *Паукову љуљашку, Шарену шорбицу, Срце лушке сјаваљке и друге љриче за децу*.
1944. Активирана је одмах после ослобођења Београда и враћена на рад у Учитељску школу.
1945. Штампa поему „Ослобођење Цвете Андрић”, преводи с руског.
1946. Просвета издаје збирку песама *Песник и завичај*. У Бугарској излази из штампе антологија српских песника, међу којима су и стихови Десанке Максимовић.
1948. Добија награду Савета за просвету и културу за поему *Река љомоћница*.
1949. Потписује одговор југословенских књижевника совјетским књижевницима Ф. Глаткову и Н. Тихонову и другима, а поводом кампање око Резолуције Информбироа. Накладни завод Хрватске објављује плакету *Оџаџбина у љрвомајској љоворци*.
1950. Загребачка Зора објављује *Изабране љесме*, а Ново поколење у Београду штампа поему за децу „Река помоћница”. Преводи приповетке Достојевског. Члан је управе Удружења књижевника Србије. Добија награду владе НР Србије за „Реку помоћницу”.
1951. Просвета објављује књигу *Оџаџдино, џу сам*.
1953. Пензионисана је као професор Прве женске гимназије у Београду.
1954. Један је од потписника Новосадског договора о језику и правопису. Објављује први роман *Оџворен љрозор*, приповетке *Сџрашина иџра*, збирке песама за децу *Вешрова усџаванка* и *Пролећни сасџанак*.
1955. Преводи са словеначког и њу преводe на словеначки. Просвета штампа збирку песама *Мирис земље*. Објављује збирку песама за децу *Росна руковетџ*.
1956. Учествује на првом фестивалу југословенске поезије одржаном на Плитвицама. Објављује збирку приповедака за децу *Чобанин љчела*.

2 „У ‘прочишћавању редова’ међу професорима [...] у очекивању ‘одговорности школе и професора према нацији’[...] међу онима који нису били довољно ‘национално поуздани’ и били оглашени вишком, те као такви пензионисани, налазила се и Десанка Максимовић”. (Ђорђевић, 2018: 128)

1957. Поезија јој је заступљена у антологији југословенских песника објављеној у Прагу. Сарајевска Свјетлост објављује *Бајку о крашковечној*, за коју добија и награду.
1958. Један је од најобјављиванијих писаца у нас. Загребачка Школска књига објављује *Изабране ђјесме*. Преводи књигу Витомила Зупана *Пушовање у хиљадишја месџа*. За целокупан књижевни рад добија Награду „Младо поколење“. Одликована Орденом заслуга за народ I реда.
1959. На свечаној седници Матице српске уручена јој је Змајева награда за 1958. годину, за књигу *Мирис земље*. Изабрана је за дописног члана Српске академије наука и уметности. Младо поколење објављује књигу прича *Ако је вероваши мојој баки*.
1960. Објављује *Шумску љуљашку* и *Бунџовни разред*. У Москви излази *Мирис земље*, луксузно опремљена, с предговором Вере Инбер, а међу преводиоцима је А. Ахматова. *Мирис земље* излази на бугарском, у Софији. *Песме*, у избору Стевана Раичковића, штампа Просвета. Добија Октобарску награду града Крагујевца за поему „Крвава бајка“. Добија бугарски орден Кирил и Методиј I реда. Објављује збирку песама *Заробљеник снова*.
1961. Објављује збирку песама *Говори шихо* и збирке песама за децу *Писма из шуме* и *Чудо у ђољу*.
1962. Објављује збирку песама за децу *Сунчеви ђоданици* и збирку прича *Писма из шуме*.
1964. Објављује збирку песама *Тражим ђомиловање*, збирку приповедака за децу *Крашковечна* и збирке песама за децу *Бела врана* и *Пџице на чесми*. Добија Седмојулску награду за осведочене уметничке резултате.
1965. Изабрана је за редовног члана Српске академије наука и уметности. Објављује збирке приповедака за децу *Осе мађионичари*, *Хођу да се рађујем* и *Неђу овим возом*.
1966. *Тражим ђомиловање* излази у Љубљани и Скопљу. По оцени критике, ова књига је песнички врхунац Десанке Максимовић. Објављује збирку приповедака за децу *Медведова женидба*.
1967. *Бунџовни разред* излази у Јеревану, и у Вилњусу. Објављује збирку песама за децу *Злаштни лейџир* и збирке приповедака за децу *Ђачко срце* и *Паџуљкова џајна*.
1968. Маја месеца у Ваљеву и Бранковини свечано је прослављена педесетогодишњица рада и седамдесетогодишњица живота Десанке Максимовић под називом *Песничко ђролеђе Десанке Максимовић*. Тито је одликује Орденом Републике са златним венцем, а Президијум Врховног совјета СССР Орденом части. Путује у Париз.
1969. Нолит штампа *Сабрана дџела* у седам књига. Борави у Мађарској. Минерва објављује роман *Не заборавиџи*.

- 1970.** У Београду умире Сергије Сластиков, Десанкин супруг, с којим је преводила на бугарски, на руски и са руског. Добија награду АВНОЈ. Објављује роман за децу *Прадевојичица*.
- 1971.** У Паризу, на француском језику, излазе *Изабране ђесме* Десанке Максимовић, у преводу Дивне Денковић-Братић, која ову књигу шаље једној од највећих жена писаца овога века – Маргарит Јурсенар. Позната списатељица јој је, захваљујући на дару, написала: „Примите сву моју захвалност за ваше жеље и за стихове Десанке Максимовић, чији сте превод били љубазни да ми пошаљете у лепом издању упоредних језика. Неке од тих песама веома су лепе, нарочито оне везане за земљу, за моћно тло ваше земље [„Сељакова смрт“, „Воћњаци“, „За земљу где војска пролази“], или оне које изражавају смисао једне природне античке законитости [„Човек са Балкана“], или још у којима је неизмерне самилости за људе уопште [за оне који посрћу...]. Хвала на послатој збирци.”
- 1972.** *Тражим ђомиловање* излази у Варшави, а потом у Риги. Објављује антологију бугарских песника, њих 15, од Доре Габе и Јелисавете Багрјане, до Људмиле Исајеве и Ваше Петков. У мају је у Паризу, на Сорбони, одржана недеља југословенске културе, у оквиру које је посебно било представљено песништво Десанке Максимовић. Слово љубве објављује књигу путописа *Празници ђушовања*.
- 1973.** Објављује нову књигу стихова *Немам више времена*.
- 1974.** Трећи програм Радио Београда објављује расправу Радомира Константиновића *Десанка Максимовић између наивности и самилости*. Добија по други пут Змајеву награду Матице српске за 1973. годину за књигу *Немам више времена*. Добија и Вукову награду.
- 1975.** Добија Специјалну Вукову награду.
- 1976.** Нолит штампа песме Десанке Максимовић двојезично, на српскохрватском и шпанском језику. Изабрана је у Одбор за обележавање 150. годишњице оснивања Матице српске у Новом Саду. У Торонту излази збирка њених старих и нових песама *Поздрави из старог краја* на енглеском и српскохрватском. У Београду излазе две нове књиге, *Песме из Норвешке* и *Лешојис Перунових ђошмака*.
- 1977.** *Изабране ђесме* излазе у Москви, а потом *Зелени вишез*. Последњих година била је у Америци, Канади, Норвешкој, Совјетском Савезу. Објављује збирку песама за децу *Деће у шорби*.
- 1978.** Крајем фебруара путује у Аустралију, на фестивал уметности у Аделаиди, где је обележена 80. годишњица рођења Десанке Максимовић. Објављује путописе *Снимци из Швајцарске*.

1979. Њене песме објављене су у тротомном избору *Поезија Европје*, објављеном у Москви. Из штампе излази књига *Ничија земља*.
1980. Српска књижевна задруга објављује *Песме* Десанке Максимовић. *Приче за децу* објављене су у Букурешту, изабране песме у Будимпешти, а *Усџаванка* у Хамбургу. На Националној конвенцији Америчке асоцијације за унапређење славистичких студија у Филаделфији одржана панел дискусија о делу Десанке Максимовић, којој је присуствовала и сама песникиња. ГИРО „Милић Ракић“ у Ваљеву покреће библиотеку *Песниковом руком писано* и прву свеску посвећује Десанки Максимовић. („Данас су ми ове песме најближе. Можда сутра не бих исте изабрала.“)
1981. У Букурешту излази књига *Песник и њролеће*, а у Хамбургу *Мали џас*.
Добија диплому почасног члана Матице српске за рад у Управном одбору Матице и дугогодишњу сарадњу у *Лешојису*, те за изванредно књижевно стваралаштво.
1982. У Берлину излазе *Изабране џесме*. У Народном позоришту у Београду 5. децембра одржан је књижевни матине посвећен стваралаштву Десанке Максимовић под називом *Песникиња, земља сџаринска*.
1983. Учествује на Горановом пролећу. Обележена 85. годишњица рођења Десанке Максимовић. Путаје у Кину, као шеф делегације југословенских писаца, на позив Министарства културе НР Кине. Објављује збирке песама *Слово о љубави* и *Међаши сећања*.
1984. Удружење књижевника Србије предлаже је за Нобелову награду. Одлази у Велику Британију, где је посетила Универзитет у Лондону, затим Оксфорд. Турски књижевни часопис *Денем* (Раздобље) у Измиру објављује песме наше песникиње. Московска *Правда* објављује опширан текст о њеном стваралаштву и разговор са њом. За збирку *Слово о љубави* добија Његошеву награду. Удружење књижевника Србије једногласно јој додељује награду за животно дело. У оквиру *Окџобарској сусреџа џисаца* одржан је округли сто о делу Десанке Максимовић.
1985. На Цетињу јој је уручена Његошева награда, у свечаној сали Владичанског дома. У оквиру књижевног сусрета *Пјесничка ријеч на извору Пиве* одржан скуп о делу Десанке Максимовић. Отворена је „Десанкина школа“ у Бранковини. На свечаној седници Скупштине општине Ваљево Десанки Максимовић уручена је Златна плакета града Ваљева. Издавачка кућа Багдала јој уручује Златни прстен.
1986. У преводу Маргарите Алигер, јулски број *Иносџране лиџератуџуре*, месечника Савеза писаца Совјетског Савеза, објављује десет песама Десанке Максимовић из књиге *Слово о љубави*. *Књижевност* објављује циклус песама Десанке Максимовић.

- 1987.** У Ваљеву је одржано међународно књижевно вече *Песници словенских језика Десанки у част*. Учествовали су писци из Совјетског Савеза, Пољске, Чехословачке, Аустрије и Југославије. Објављује збирку песама *Михољско лето*. Објављује збирку песама *Сајам речи*.
- 1988.** Председништво СФРЈ одликовало је Десанку Максимовић Орденом југословенске заставе са лентом за седам деценија преданог књижевног рада. У Струги јој је додељен Златни венац на Струшким вечерима поезије, а у Русији Орден пријатељства народа. Нолит објављује *Сабране њесме* Десанке Максимовић у четири књиге. Објављује збирку песама *Памџићу све* и збирку песама за децу *Песме о ѡиџицама*. Почиње да пише хаику поезију.
- 1989.** Војска јој додељује Велику плакету Оружаних снага Југославије.
- 1990.** Присуствује прослави 175. годишњице Другог српског устанка у Такову као и свечаној прослави *Шесџ векова од Косовској боја*. Добија награду за животно дело Златни крст кнеза Лазара у Грачаници. Изабрана је у Одбор за подизање спомен-обележја Јовану Дучићу и пренос песникових посмртних остатака из Америке у завичај. У Ваљеву је 27. октобра откривен споменик песникштву у лику Десанке Максимовић, а говорио је песник Матија Бећковић. У Италији је објављена антологија најлепших љубавних песама од антике до данас, *Luna d'amore (Месеџ љубави)*, где је Десанка Максимовић у друштву Елијара, Шелија, Китса, Бајрона, Јесењина, Цветајеве, Тагора, Блока и других.
- 1991.** Објављује збирку песама *Небески разбој*.
- 1992.** Концертом у Атријуму Народног музеја у Београду обележен је рођендан Десанке Максимовић. На прослави стогодишњице Српске књижевне задруге, патријарх српски Павле уручио јој је Орден Светог Саве, а академик Радован Самарџић, председник СКЗ, награду Српске књижевне задруге за животно дело. Задруга је објавила и последњу књигу Десанке Максимовић (књига 564 у Колу) *Зовина свирала*.
- 1993.** Објављује збирку хаику поезије *Озон завичаја*. Једна основна школа у Београду добила је њено име. Присутствовала је представљању своје књиге *Зовина свирала* у Библиотеци града Београда. Била је и на светосавској прослави. Почетком фебруара осетила је прве знаке прехладе. Умрла је у своме дому, 11. фебруара.

Сахрањена је 13. фебруара у Бранковини.

Последњи се од Десанке Максимовић опростио академик Добрица Ћосић, председник Републике Југославије:

„[...] Лака Ти земља твоје Бранковине! Лака Ти ноћ, Десанка!”

Овако се њене сахране сећао Бранислав Милакара, Десанкин сестрић који је дуго живео са песникињом:

[...] Велики испраћај на Новом гробљу у Београду. Непрегледна маса њених поштовалаца. Зимски, ведар сунчани дан. Његова светост Патријарх српски Павле држи опело, ређају се последњи поздрављени: Матија Бећковић, градоначелница Београда госпођа Груден [...] Двоја погребна кола крећу пут Бранковине. У првим је Десанка, а у пратећем, венци и маса цвећа. Седам у прва кола да будем уз тетку на последњем овоземаљском путу. За нама се формира колона возила и аутобуса.

[...] На раскрсници надомак Рабровице, месту на коме је Десанка дошла на свет, опхрва ме неодољива жеља да је одвезем на место где је први пут угледала светлост којој се толико радовала. Тиме се затвара прстен животног пута као симбол целовитости.

Одједном ми ништа није представљала свест да нас чека велики број људи у Ваљеву и Бранковини и да неки протокол захтева другачије понашање, јер и сам председник Републике, велики писац Добрица Ћосић, долази на испраћај и сахрану. Био сам испуњен мишљу да је то последњи приватни чин, можда хир, на који и Десанка, а и ја имамо право.

Скретосмо. За нама друга погребна кола са цвећем, па једна службена из којих се огласи сирена и упалише наизменично црвена и плава светла упозоравајући на прекршај. Како је пут узак, није нас нико могао обићи и омести у намери. Када уђосмо у двориште рабровочке школе у којој је Десанка рођена, истрча из службених кола тадашњи министар просвете Иван Ивић, ван себе од узбуђења, уплашено захтевајући објашњење. Када му објасних своју самовољу, разнежи се, узео китицу висабаба из масе цвећа и задену је за окно собе у којој је Десанка дошла на свет. Оокитисмо родну кућу и бунар из кога је захваћена вода за њено прво купање и оћутасмо минут у знак поште.

Даље су се ствари одвијале више спонтано него према протоколу, како у Ваљеву тако и на самом гробу и самој сахрани. Вредно је поменути један неуобичајен израз те спонтаности и љубави према Десанки. У тренутку спуштања Десанке у „вечно боравиште”, на ведром, светлом небу појавио се спортски авион „Аероклуба” који је направио неколико поздравних кругова над портом и гробом и посуо цвећем са неба окупљене придружујући се заједничком опроштају. То није био погреб – то је било свечано опраштање. (Станишић 2013: 257–259)

became obvious

Експонати изложбе који се односе на део о Десанки Максимовић представљају избор из заоставштине која се чува у Задужбини „Десанка Максимовић”.

Пред обележавања двадесетогодишњице постојања ове институције и исто толико година од смрти песникиње, Задужбина је од наследника добила непроцењив поклон – заоставштину Десанке Максимовић, коју чини веома разнолика грађа: рукописи првих и последњих верзија песама, нотеси са белешкама, преводи светски познатих и мање знаних песника са бројних страних језика, фотографије, лична документа, писма колега и пријатеља са којима је за живота водила преписку, писма песника чије је стихове преводила, писма и разгледнице ђака из Србије и дијаспоре, телеграми председника и политичара на високим функцијама који су јој честитали рођендане или неку од награда које је добијала, око 200 оригиналних Десанкиних писама, позивнице за разне догађаје и културне манифестације у земљи и иностранству, позивнице за свечаности у амбасадама скоро свих земаља. Из богате грађе, због ограниченог простора, издвојено је неколико десетина експоната.

ЛИЧНА ДОКУМЕНТА, БЕЛЕЖНИЦЕ, РУКОПИСИ ПЕСАМА

- Лична карта
- Дозвола за рад у читаоници Народне библиотеке Србије
- Пасоши из периода Краљевине Југославије,
Федеративне Народне Републике Југославије и СФРЈ
- Нотес „Пољска”
- Роковник „Белешке из Аустралије”
- Свеска „Песме”, Народна библиотека Србије, Посебни фондови (Р-185)
- Рукопис песме „Крвава бајка”, Архив САНУ, Историјска збирка (14760)

Лична карта

Од докумената је изложена лична карта Десанке Максимовић, дозвола за рад у читаоници НБС и пасоши из периода Краљевине Југославије, Федеративне Народне Републике Југославије и СФРЈ, који сведоче о томе да је Десанка била неуморни путник. Током дугог живота, а путовала је и у осамдесетој години преко океана, посетила је бројне државе Европе, СССР-а, САД, Канаду, Кину, Аустралију. Десанка јесте писала путописе, али их је, као и остале прозне текстове, прилично запоставила. Овом приликом излажемо њене бележнице са путовања, чији садржај није објављен.

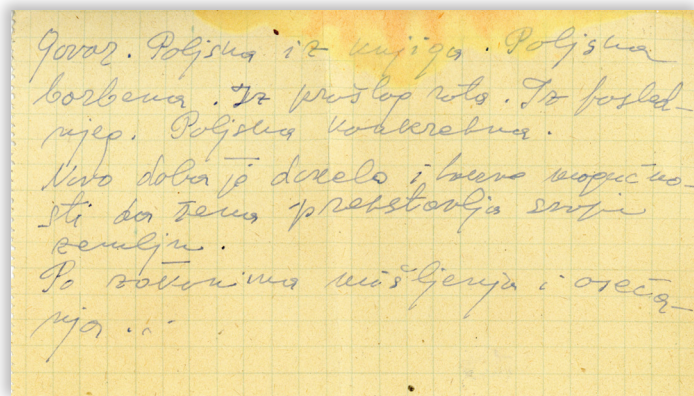
Нотес „Пољска“ садржи утиске са путовања и програм боравка југословенских књижевника у Пољској крајем 1947. године. У малени нотес, који је очигледно носила свуда са со-

бом, стало је неколико страница пописа имена колега песника које је упознала том приликом и њихове адресе, белешке о градовима и цртице о уметничким делима са изложби које је посетила, утисци са званичних пријема:

Варшава. Концерат. Виђење са министром. Хамлет. Пријем код министра у Пољско-југословенском друштву. Прво вече познанство са драмским писцем. Махине које међу отпатке. Стари град. Гето. Рушевине цркве коју ће сачувати. Миколув. Сан летње ноћи. Вечера код војводе, његов говор: „Гости сте, али вас не осећамо као госте већ као своје“.

Посебно је потресна белешка о посети логору у Освјенћиму. Осим застрашујућих података о броју убијених, Десанка је забележила и кратке приче које је током посете чула:

Нотес „Пољска“

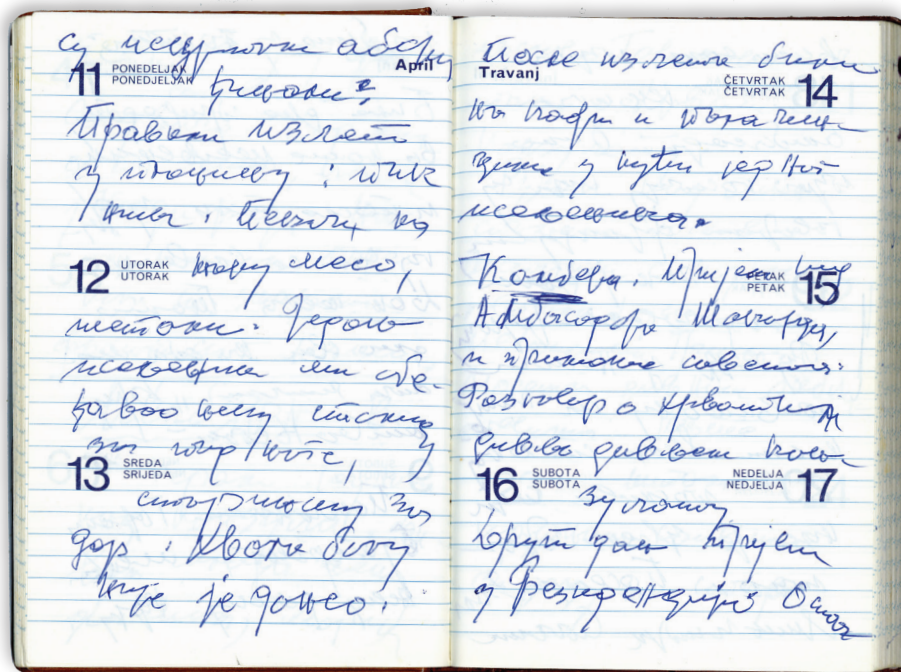
Освјенћим. Логор окружен двоструким бодљикавим жицама наелектрисаним. Који би бежали, умирали би. Ухваћен бегунац ГО је бивао стрељан, за то време је свирала музика. Жене голе стрељане такође. Породице бегунаца су стајале на одређеном месту, потом у бункеру умирали од глади. Бункери; ћелије у којима не можеш да се исправиш, по 27-30 дана гладујеш. Три Немца разбојника убила 30 Пољака да им не би у бункеру трошили ваздух. Немац умро у бункеру од глади – појео своје ципеле и почео јести своје прсте. (Био добар према затвореницима). 14.000.000 обуће, 4.700.000 спаљених људи...

У роковнику „Белешке из Аустралије“ је прилично детаљан дневник са путовања у Аустралију 1978. године, где је, крајем фебруара и почетком марта, заједно са Сашом Петровићем, Гораном Бабићем и Томом Момировским, Десанка боравила на Фестивалу уметности. Дани боравка у Аустралији били су изузетно динамични, али Десанка није пропуштала ништа од планираних активности иако тада има пуних 80 година. Јутра су често започињала састанцима са представницима медија, потом би следили приједи код конзула, посете институцијама. Обишла је Аделаиду, Мелбурн, Канберу, Сиднеј, Перт...

Роковник „Белешке из Аустралије“

Зграде фестивалске беле, модерне. Фестивал се одвија под шатором и дрветом. Читала по избору Горановом Бајку и Немам више времена. Саша читао најпре на енглеском моје песме, затим своју причу. Имали успеха. Упознала сам се са једном песникињом Јудитом Родригез и дала јој књигу на шпанском, а песникињи Till на француском. Посетили галерију уметности. Купили панама шешир. Са Гораном посетила трећег дана Зоолошки врт.

Особито чист, простран, са пуно дивљих звери. Рис и женка. Огроман лав – прави лав. Сликали се код жирафа. Видели невеликог

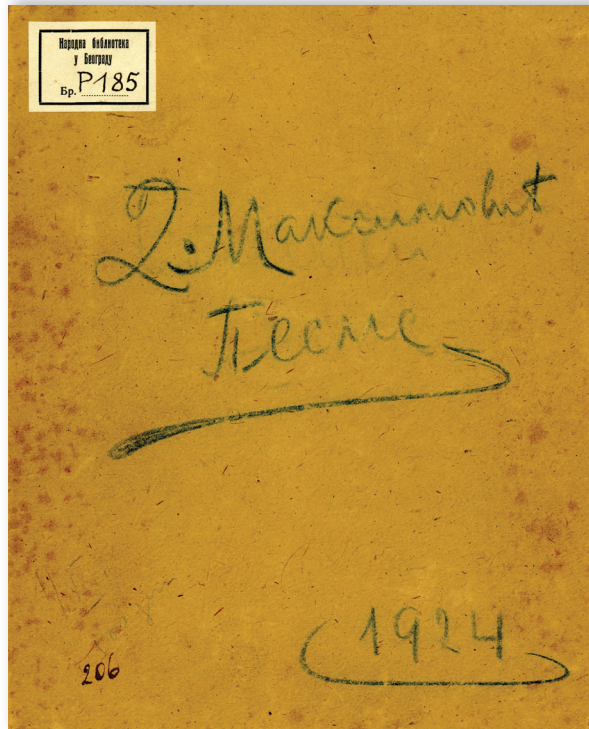

кенгура. Возили се у брда околo Аделаиде. Видели коале, кенгуре, дингосе, купили разгледнице, свратили на фарму јабука. Купили их две кутије. Гледали диван поглед на Аделаиду већ осветљену. Били у школи, неколико само ђака, скоро су заборавили језик.

У неколико наврата помиње дивна приватна дружења са групом сународника, најчешће Хрватима, исељеницима из Далмације, који су је угостили у свом дому.

Вечера код Далматинца који је дуго био чувар на броду, неколико исељеника, његов син, учитељица и ми. Добила велику стаклену куглу на дар (тешку око 5 кг).

[...] Вечерали једном код конзула. Дивна млада жена, два сина, мајка јој била у гостима. Биле две приредбе за исељенике и после тога, у другој сали се славио Дан жена. Тамо смо сви на оба места читали. „Друштво Његош“. Поклонили Горану бумеранг, мени неку даску коју су исцртали Абориџани. Правили излет у планину: пикник. Пекли на жару месо, шетали. Један исељеник ми обећао неку столицу за под ноге, старинску на дар. Хвала богу није је донео. После излета били на кафи и палачинцима у кући једног исељеника.

Свеска „Песме“ садржи рукописе песама припремљених за издавање прве збирке *Песме*. Ову свеску је Десанка за живота поклонила Народној библиотеци Србије. Уредници часописа *Мисао* Сима Пандуровић и Велимир Живојиновић Масука објављују прве Десанкине песме: „Једна смрт“ и „Питање“. Десанка Максимовић постаје стални сарадник часописа и захваљујући тој сарадњи упознаје највиђенија имена из света књижевности, као што су Исидора Секулић, Густав Крклец и др. Светислав Б. Цвијановић објављује прву збирку песама под насловом *Песме*. Десанка овако памти тај тренутак:

Управо у час кад сам почела сањати да издам збирку, Цвијановић ми се сам понудио за издавача. [...] Иако је вероватно радио и с трговачким рачуном, писци су некако имали утисак да их издаје једино ради њих, ради њиховог дела [...] Када се збирка појавила, пратио је одзив штампе, чувао ми новине и часописе где би се која критика појавила. Мислим да се није мање од мене радовао кад је ко хвалио књигу. (Максимовић 1962: 181).

Свеска „Песме“, Народна библиотека Србије, Посебни фондови (P-185)

Песма „Крвава бајка” је настала почетком рата, а објављена је тек у часопису *Наша књижевност*, год. 1. св. 1, јануара 1946. и исте године у збирци *Песник и завичај*. Потом ће ући у многобројне антологије антифашистичке поезије. Десанка касније на овај начин објашњава како је песма настала:

Било је то једног јутра кад сам најмање очекивала да ћу написати песму, једног типично ратног позадинског јутра. Била сам пошла да видим има ли каквих објава и шта се ради пред мојом бившом школом, Првом женском гимназијом, одакле сам почетком рата пензионисањем уклоњена. У Улици Лоле Рибара, недалеко од моје куће, зауставио ме непознат, стар човек, пре сељак него грађанин, и рекао уплахилено, без икаква увода и поздрава: „Знате ли шта се догодило у Крагујевцу?” Не помињући масовна стрељања одраслих, старац ми је саопштио како су Немци упали у Гимназију и са часова одвели неколико разреда на стрељање. Затим се брзо удаљио, не рекавши ми ни збогом, као да је изашао из једне собе у другу и као да ће се за који дан вратити. И, што је врло чудновато, и мени је било природно што ме није поздравио, ни прилазећи, ни одлазећи. Чинило ми се да га давно знам, можда још од детињства, или ми је најближи сусед, врата уз врата, па да је сасвим природно што ми се при сваком сусрету не јавља. Никад тако живо као у разговору с њим нисам осетила шта то значи припадати једном народу: пред судбоносним догађајем, пред немачким дивљаштвом, имали смо истоветна осећања, истоветне мисли ја и он, тај мени непознати човек, човек другог васпитања, друге средине, друге нарави, старости и пола.

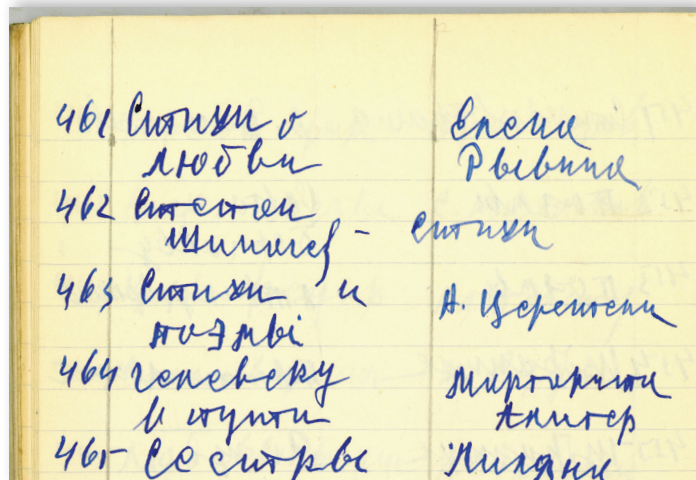
Често мислим како је тај човек сатворац песме која се, док је он још говорио, родила у мени. Да сам о том догађају сазнала преко радија или новина, зацело би песма била сасвим друкчија, не би никла тако у магновењу, као што се отме вапај или кане суза. Било ми је као да ми је каква птица донела тај страшни глас, ако не јединој мени, онда првој мени. Раставши се од непознатог, мада сам горела од жеље да тек рођену песму забележим, нисам се могла вратити кући да то учиним. Имала сам потребу да лутам улицама, да час записивања песме одложим, као да сам се бојала да ћу при записивању песме пореметити нешто у њеном складу. Цео сат сам је тако пажљиво носила у себи, као што неко носи на длану препуну чашу воде, и затим сам је код куће записала, узбуђенија него кад сам прве своје песме бележила, почињући као летописац: „Било је то...”. Мислим, да је за песму боље што за време крагујевачке трагедије нисам била тамо, што сам све видела само очима срца и маште, што сам била принуђена да саопштим само суштину, која ми се одмах приказала као каква крвава бајка: неколико стотина ђака рођених исте године, можда и истог дана, вршњаци по времену кад су ушли у живот, постају, ако се тако може рећи, вршњаци и по часу кад су отишли из живота. Док ми је непознати говорио, помислила сам да се таква крвава бајка не би могла догодити нигде у Енглеској, ни у Француској, ни Италији, да су се Немци то усудили учинити само у нашој сељачкој, балканској земљи, коју нису само мрзели, већ у својој охолости и презирали, због тога што је нецивилизована и сељачка. Тако се одмах наметнуо и рефрен песме. (Блечић 1972: 108–110)

[illegible]

Рукопис песме „Крвава бајка”,
Архив САНУ, Историјска збирка (14760)

ЛИЧНА БИБЛИОТЕКА, ПРЕВОДИ ПЕСАМА СА СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА, ПИСМА ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ

- Свеска „Књиге у витрини“
- Свеска „Књиге у спаваћој соби“
- Писмо Доре Габе од 20. октобра 1965.
- Превод песме „Мој час“ Доре Габе
- Честитка Јелисавете Багрјане (у потпису Лиза Багрјана)
- Превод песме „Жена“ Јелисавете Багрјане
- Превод песме „Љубав“ Благе Димитрове
- Превод песме „Капља“ Лили Нови
- Превод песме „Мали Јан полази на пут“ Марије Конопњицке
- Писмо Олги Кутасовој од 5. фебруара 1959.
- Превод песме „Четрдесет година“ Ане Ахматове
- Превод песме „Очи“ Марине Цветајеве
- Писмо Олги Кутасовој од 14. јануара 1987.

Свеска „Књиге у спаваћој соби“

Свеска „Књиге у спаваћој соби“ садржи попис 676 књига. У једном делу садржи домаћу, југословенску књижевност, затим групу књига под називом „Преведена проза“, у којој је најзаступљенија руска књижевност. Потом је пописана група „Речници“, још једна већа група под називом „Руске књиге“, посебно „Руски класици“, а у самосталну групу издвојен је „Пушкин“ (садржи његова издања и књижевне критике о његовом делу). Посебну групу чине „Дечје књиге“ и „Каталоги и албуми“.

Један део Десанкине личне библиотеке, преко 2.300 књига, такође део поклона њених наследника из породица Милакара и Петровић, чува се као библиотека целина у Народној библиотеци Србије. Попис је објавила Задужбина „Десанка Максимовић“ као посебну монографију (Прелић и др. 2016).

До објављивања Целокуйних дела Десанке Максимовић у 10 томова, 2012. године, широј публици није било познато да је Десанка у толикој мери преводила поезију (том 8 и

Чак и летимичан поглед на личну библиотеку Десанке Максимовић, кроз попис књига који је сачинила својом руком, указује на интересовање како за класичну, тако и за савремену књижевност на различитим језицима. Међу тим делима, Десанка је често проналазила и она за које је осетила жељу да их преведе и приближи овдашњим читаоцима. Тај порив је трајао деценијама, снажно је подстицао да преводи и продубљивао стваралачки изазов. Колико је заправо преводила, са којих све језика, преводилачке дилеме са којима се сусрета-ла, представљамо у следећем сегменту изложбе.

Свеска „Књиге у витрини“ садржи попис 226 књига. Овај попис је вероватно настао први, док је библиотека била мања, јер је пописана, жанровски и према језицима, веома разнолика група књига.

Свеска „Књиге у спаваћој соби“

	Речници	Класици
501 Стихотворения	А. Шварцбург	511 Избранные сочинения В. Белинский
502 Избранные	Сергей Мичурин	512 Избранные сочинения др. Зосимовский
503 Твист	И. Кривови	513 Избранные сочинения И. Штургева
504 Избранные сочинения	В. Овчар	514 Избранные сочинения М. Горький
505 Нарочные	З. Ира	515 Избранные сочинения С. Соловьев - Шуревский
506 Реченки	Р. Чуга	516
507 Поезия	И. Франк	517 Избранные сочинения М. Перминов
508 Собрание стихотворений	А. Бестужев	518 Избранные сочинения И. Мичурин
509 Стихотворения	М. Мичурин	519 Очерки
510 Собрание стихотворений	В. Курганов	520 Повести

том 9 *Целокујних дела* посвећени су преводима) (Сибиновић 2012). Такође, до приређивања дигиталног издања *Целокујних дела* и допуне 8. и 9. тома, ни најпосвећенији истраживачи нису знали да ће обим необјављених превода нађених у заоставштини Десанке Максимовић удвостручити укупан број преведених стихова (Калезић 2019) (Станишић 2019). Ништа мање не изненађује и не задивљује податак са колико језика је Десанка преводила – самостално са бугарског, македонског, словеначког, руског, украјинског, белоруског, у коауторству са чешког, словачког, пољског, норвешког и француског, а са језика бивших совјетских република (азербејџански, балакирски, грузијски, јакутски, јерменски, кавказски, кабардински, казахски, киргиски, латонски, литвански, таџички, туркменски, узбечки) посредством „подстрочника“, дословних превода на руски.

У заоставштини су нађена бројна писма, интервјуи, говори Десанке Максимовић који откривају колико је Десанка волела да преводи. Тако сазнајемо да је за превођење бирала поезију према „сродности са собом“, да је превођење „обузима као игра шаха“, да је за њу то „спорт вишег стила“, где човек себе несебично поклања другоме. У једном говору на руском језику Десанка помиње и анегдоту о томе како је у почетку преводачког рада направила несхватљиву грешку, на коју јој је указала наша књижевница Исидора Секулић (Калезић и др. 2019):

У почетку сам заједно са својим мужем Сергејем Сластиковом, који је био мој учитељ руског, преводила прозу. Били су то Достојевски и Чехов. Посебно ми је драг превод приповетке „Кротка“ Достојевског. Критика је била веома похвална. За тај превод везана је једна занимљива прича из које сам ја извукла важан науч. Наша позната књижевница Исидора Секулић приметилa је у њему једну, за мене несхватљиву грешку – просто мрљу у преводу! Испоставило се да сам ја помешала две, за Србе, сличне речи: бомбоне и конфете. Од тада имам навику да обавезно још једном проверим све речи у речнику.³

Из текста „Како су превођене песме у 19. књизи М. Горкога“ (Максимовић 1949: 47) сазнајемо са коликом је пажњом и озбиљношћу Десанка приступала превођењу поезије:

Када ми је дато да те стихове препевам, учинило ми се да никад нећу успети [...] гледала сам са које стране се песми може приступити, где јој је језгро, где главни камен спотицања, представља ли мисаони или ритмички проблем, или јој је лепота у нечему неухватљивом, што је, разуме се, најгоре за преводиоца. Први камен спотицања било је за мене то што сам тих дана била сасвим другачије расположена него Горки у тој песми, никако се нисам могла одазвати дубоко и искрено на његову тугу, а без тога се никако није могло приступити преводу [...] душу песме никако нисам могла да ухватим [...]

3 Из рукописне заоставштине; Говор Десанке Максимовић на руском језику, шездесетих година у СССР-у. Превела Мирјана Станишић.

У коначним верзијама, Десанкини препевы стихова били су беспрекоран баланс између одговарајућег превода, преношења ритма и риме, заноса једнаког оном у ком је био песник док је те стихове стварао. Са оваквом посвећеношћу превела је десетине хиљада стихова, консултујући се често са ауторима путем преписке.

Експонати овог дела изложбе већином су избор из необјављених превода песама са словенских језика. Избор представља спону између Десанке Максимовић и значајних словенских песникања: Доре Габе, Јелисавете Багрјане и Благе Димитрове из Бугарске, Лили Нови из Словеније, Марије Конопњицке из Пољске и Ане Ахматове, Марине Цветајеве и Марије Петрових из Русије.

Десанка Максимовић свој богат стваралачки рад у области преводњења поезије почиње 1934. године управо преводима из бугарске поезије. Прве две песме које је превела су песме за децу бугарских песникања Доре Габе и Калине Малине (Сибиновић 1999).

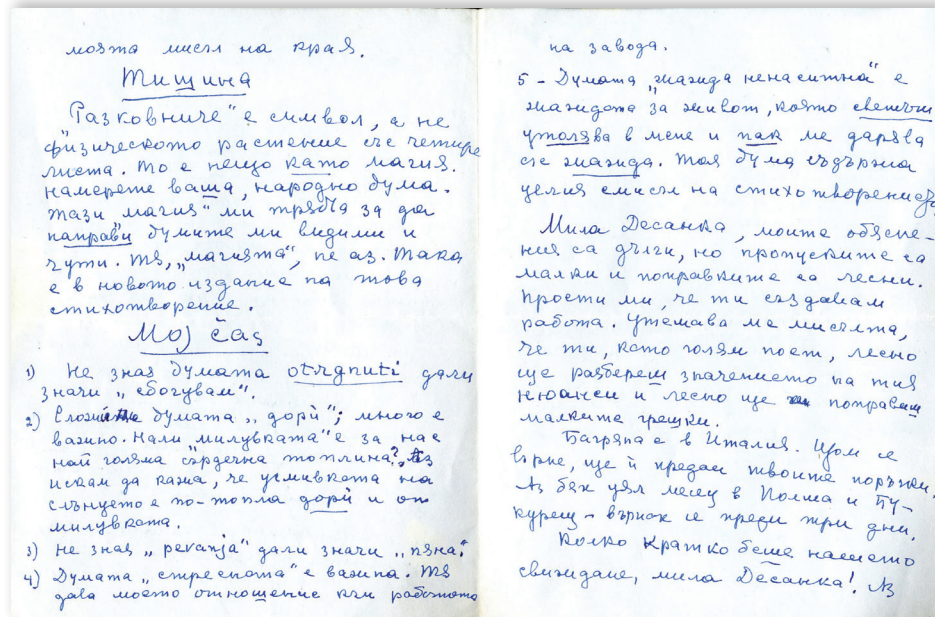
Писмо Доре Габе (Софија, 20. 10. 1965), којим песникања Десанки шаље упутства за превод песама „Ћутање“, „Тишина“ и „Мој час“, добар је приказ како се одвијају консултације и усаглашавање до коначне

верзије превода. У писму је Дора Габе текст појашњавала бугарским синонимима, а поред преведеног текста песме „Мој час“, који јој је Десанка доставила на проверу, дописан је превод појединих речи на француски језик.

Јелисавета Багрјана је Десанки била поетски веома блиска, а може се рећи да је тај осећај делила и Багрјана. Она је превела Десанкину збирку *Мирис земље*, а Десанка је њој посветила песму „Црно море“ и превела око 50 њених песама.

У педесетим годинама живота Десанка преводи поезију са словеначког језика. Најчешће су то били преводи за потребе наставног програма. Жупанчица, Ашкерца и Прешерна објављује и у посебним издањима, а 1961. и 1968. године приређује *Антологију словеначке поезије*.

Писмо Доре Габе од 20. октобра 1965.

Дора Габе, Десанка Максимовић и Јелисавета Багђана

тајевој и Марији Петрових. Поштовање Десанке Максимовић према Ани Ахматовој је било јавно исказивано у више наврата. Песму „Руским песникињама које сам чезнула да видим“ посветила је Ахматовој, Вери Инбер и Маргарити Алигер. Прилику да Ану упозна добила је тек петнаестак година касније када је Ахматова превела неколико песама из збирке *Мирис земље*. О Десанкином задовољству тим поводом сведочи њено писмо упућено Олги Кутасовој од 5. фебруара 1959:

[...] Не могу просто да верујем да је и Ахматова примила да преводи моје песме и да су јој се толико свиделе. Срећна сам због тога [...] Захвалите јој, молим Вас, Оља, за сву ту љубав и пажњу према мени, за лепо мишљење и поздравите је [...]

Нешто касније, приликом другог боравка у Русији, Десанки се указала прилика да Ахматову упозна и лично јој захвали. Сусрет са њом је овако описала:

Ану Ахматову сам упознала приликом своје друге посете Совјетском Савезу, управо кад је превод моје збирке „Мирис

зије. Од ауторки са словеначког језика преводила је Лили Нови (изложен је превод њене песме „Капла“), Дору Груден, Сашу Вегри, Аду Шкерл, Виду Тауфер и неке песникиње за децу.

Поезију са пољског језика Десанка Максимовић није преводила много. Од песникиња је превела песме Марије Конопњицке (изложен је превод њене песме „Мали Јан полази на пут“), Еве Шелбург Зарембине, Ванде Хотомске, Луцине Кшемјењицке и то у коауторству са Маријом Петрусињском, аташеом за културу Пољске амбасаде у Београду.

Избор превода из руске поезије, коју је преводила континуирано и највише од свих, с разлогом припада Ани Ахматовој, Марини Цве-

Писмо Олги Кутасовој
од 5. фебруара 1959.

Београд, 5-II-1959
Браво бивадо,
бојас ми је стигло ваше
писмо па сам јако узбуђе-
на. Не могу просто да верујем
да је и Ахматова примала
да преводи моје песме и
да су јој се толико свиделе.
Срећна сам због тога. Не
Змајеве песме врло лепо,
Змајевим, због у њеном
преводу. Захвалите јој, мо-
лим Вас, Оља, за сву ту љу-
бов и пажњу према мени,
за лепо мишљење и поздра-
вите је, као и Пушкинову и
Солуки.

земље” био објављен у Москви. Ана Ахматова је у тој збирци превела неколико песама па сам желела да јој захвалим. Посетила сам је у Москви где је била гост неких својих пријатеља. Имала је држање краљице у изгнанству – поносито и сетно. Видело се да зна ко је и какав песник, али та њена гордост није вређала друге. Ана је била тако богато обдарена да је обдареност других није угрожавала. Све у њој било је с мером, сажето. Било јој је мило што сам задовољна њеним преводима и рекла ми је искрено да јој није било лако преводити моје песме, а хтело јој се да постигне природност и једноставност оригинала (што је, наравно, и постигла). (Максимовић 1966: 10)

О преводима песама Ане Ахматове, а објављено их је 17, постоји занимљива прича о сарадњи Десанке Максимовић и Радована Зоговића. Када је Зоговићу из политичких разлога било забрањено да објављује, Десанка, ризикујући сопствену безбедност, пружа људски и несебично помоћ пријатељу. Она објављује под својим именом неке Зоговићеве преводе са руског (у предговору само помиње да је имала „помагача”), а хонораре прослеђује породици Зоговић како би им финансијски помогла. Овом темом се исцрпно бавио Миодраг Сибиновић у монографији *Између светлова*, Задужбина „Десанка Максимовић”, 1999.

Издвајамо из заоставштине превод песме „Четрдесет година” Ане Ахматове, која је у потпуности Десанкина верзија.

Посебно место у Десанкином превођењу руске поезије припада Марији Петрових. О опчињености њеном поезијом сведочи податак да је превела њено целокупно песничко дело, као и писмо упућено Олги Кутасовој од 14. јануара 1987:

[...] Болујући сам Марију преводила. Има дивних и потпуно ми јасних песама, те се за њихов превод и не бринем. А има неких лепих из раног периода, писаних кад је имала око 22 године; оне су смештене на крају књиге и међу њима има таквих да нисам добро могла појмити шта мисли, мада ми је језички било јасно. Ту сам у преводу била мало слободнија јер и она је ту била таква. (То је писано кад је и у Русији владао неки „модернизам”). Песма „Ръвол”, тј. реч Ръвол, не знам шта значи, као да је нека врста ђавола и цела песма, лепа, али чудна. Волела бих видети слику о којој говори [...] Она песма о неком познанству са чудним младићем, чаробна је [...]

Писмо Олги Кутасовој од 14. јануара 1987.

Београд, 14. I 1987.
Брата бива,
кобнива сам твоју дилету се
епитету (и Радику).
Много сам се одрадовала јер
видим да се оздрављујеш
бољу, кад си већ не постоји. Ја
сам током при Негевој и многа
прија (редва је сушта владарка
у Београду), и то још које се по-
братило: урнебаши дојо, ми-
трам много из куте, а оно оне,
божички сам Марију и разо-
дрети. Много дивних и шопи-
ло ми јасних песама, те се за
твојев превод и не бринем. А има
неких лепих из раног периода
писаних кад је имала око 22

ПИСМА ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ ИДИ РАДВОЉИНОЈ

- 18. март 1960.
- 12. септембар 1962.
- 26. септембар 1963.
- 25. јун 1969.
- 29. јануар 1972.
- 13. октобар 1972.
- 6. септембар 1980.
- 16. фебруар 1982.
- 24. јун 1989.
- 16. октобар 1992.

ПИСМА ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ ОЛГИ КУТАСОВОЈ

- 1. мај 1959.
- 19. октобар 1959.
- 4. јун 1963.
- 26. јун 1970.
- 16. новембар 1992.
- без датума 1993.

Десанка је у периоду од 1957. године до пред крај живота водила преписку са Идом Радвољином и Олгом Кутасовом, које су преводиле и приређивале преводе Десанкине поезије. Такође, помагале су јој у избору поезије за преводјење песника из Совјетског Савеза, делиле су преводилачке дилеме и консултовале се путем писама. После Десанкине смрти, Ида и Олга поклањају наследницима преко две стотине њених оригиналних писама и дописница. Преписка се налази у Задужбини „Десанка Максимовић”, у потпуности је дигитализована и доступна истраживачима и јавности на веб-страници Задужбине (zdm.nb.rs).

Како се дугогодишња сарадња временом претворила у пријатељство, тако нам и преписка попут слика дочарава непознате детаље о Десанкином животу, о њеним навикама, скромности, о томе шта воли, а шта не. У Бранковини је најчешће у шуми, послушкује птице, на коленима пише пријатељицама, шали се на свој рачун: „као циганка, идем сваки дан у купине”. У Београду дан проводи за својим радним столом, и у предаху од посла пише о породици и деци која одрастају уз њу. Истовремено, она куражи и хвали своје пријатељице како дивно и посвећено васпитавају своју децу иако имају и своје каријере. Јавља о својим новим збиркама песама које су штампане, критички се осврће на сопствене преводе, дели са њима одушевљење што велика Ахматова преводи њену поезију, захваљује за труд око промовисања њеног дела и дела југословенских писаца.

Из писама такође сазнајемо да је ратне године провела садећи поврће и поклањајући приносима пријатељима и родбини како би се прехранили. У послератном периоду пише о друштвеном животу, фестивалима поезије, својим књигама и књигама превода, о руско-српским контактима писаца. Искрено и отворено дели са својим пријатељицама бриге због депресије Бранка Ћопића, забринутост за здравље Радована Зоговића, тугу после смрти супруга Сергеја, размишљања о политичким превирањима час код нас, час у Русији, мрачне слутње да нас поново чека крвави братоубилачки рат, бојазан да ће Срби поново бити окривљени и највише страдати.

Овим сегментом изложбе, кроз делове преписке, представљамо Десанку оригиналима њених писама.

Руски писац, уредник и књижевни критичар. Одрасла је у сиротишту, врло рано је почела да пише поезију и да објављује. Дипломирала на Филолошком факултету Московског државног универзитета „М. В. Ломоносов“. До краја рата радила је као уредник и преводилац у издавачкој кући Коминтерне. После рата, 1945. године, отишла је са децом код мужа Србина у Југославију, где се дружила са истакнутим југословенским писцима и песницима, међу њима и са Десанком Максимовић и Исидором Секулић, а од 1948. поново живи и ради у Москви. Учинила је много да руски читалац упозна културу и књижевност народа Југославије.

18. март 1960.

[...] Много ми је мило што ће књига изаћи у мају и што су преводи тако успели. А како и не би кад су све најбољи песници преводили. За сав тај успех и то што ће ме знати Русија имам на првом месту да захвалим теби јер мене док се ти ниси вратила из Југославије нико није тамо знао [...]

12. септембар 1962.

[...] Преводе совјетских песника сам завршила. Сад само издавач треба да пожури да штампа. Понешто ми је врло успело. Углавном сам уживала у томе послу и кад сам се мучила. Радован ми је много помогао.

Драга Идо, бојим се да од мене не направиш у својој студији бољег створа него што сам, и што је још горе – храбријег. Ти ме можда и за време рата замишљаш јунаком, јер си у миру искусила да нисам кукавица. Ако постоје две храбрости, ја имам ону другу, другостепену. Можда бих, да сам била млађа, и ја се нашла у шуми, како наши кажу, за време рата. То би ми свакако, за душу, ако не и физички, било лакше, јер су неке патње позадинаца биле горе него патње бораца [...] Сва моја борбеност одиграва се некако у мени самој, више је у отпору него у навали [...] Чини ми се да умет да верујем, али нисам ни у једној вери фанатична. Има нешто у мојој природи што ми не да да се толико занесем да ми уверење или идеја постану важнији од људског створа [...] Мислим да сам ти се, драга Идо, толико наисповедала колико ниједном брату Србину, и сад ме је чисто срамота [...]

26. септембар 1963.

[...] Видела сам у теби тежњу која се и у мени налази, да спасеш од забораве ствари којима је суђено да се забораве, да учвршћујеш пријатељство између људи, да им одајеш правду, да их за заслуге одликујеш љубављу и добром речи. Мислим кад би те неко поставио за Хрушчова, да би могла сместа измирити Кину и Совјетски Савез.

[...] зборник совјетских песника жена који ће најзад угледати света за Дан књиге, негде у новембру, а можда и раније. У превођењу и у осталим стварима избору, писању бележака, примедба, коментара помогао ми је наш заједнички пријатељ,⁴ познат по љубави за руску литературу и по строгости и савесности – чега можда код мене не би много било, (мислим строгости према себи и свом раду). Много се радујем овој књизи. Има превода који савршено звоне на нашем језику, нису банални, а и тачни су – све то захваљујући и мом помагачу.

25. јун 1969.

[...] Мени ће сутра изаћи сабрана дела код „Нолита“, готова су, само да уђу у књижаре. Има седам књига (Ужас! Како је банално писати тако много, тек сад видим, и стид ме је.) [...]

29. јануар 1972.

[...] У последње време смо се много узбуђивали због Хрвата. Живот је под притиском њихове мржње због повампиреног усташтва, био постао несносан. Дошли су били дотле да, да је Вјекослав Калеб писао да у Јасеновцу има побијених Хрвата колико и Срба, мада цео свет зна да је тамо вршен геноцид Срба, Јевреја и Цигана, да су напунили оне јаме и реке својим лешевима. Сад је нешто боље. Бар нико јавно не пише погрде против нас.

13. октобар 1972.

[...] Штета што сад ниси овде. Прослава Андрићеве осамдестогодишњице биће и у Травнику, па ће многи тамо ићи (У Београду је академија већ била, и поздравила сам га том приликом). Страшне су овакве прославе. Видела сам да је и Андрића све то мучило. Павле Савић, председник Академије, да га развесели, рече му: „Све Вам је, Иво, данас лепо само Вам цифра не ваља“. (Цифра 80!) [...]

4 Прим. аут.: У овом писму Десанка Максимовић говори о припреми Антологије совјетских песникиња, а „помагач“ о коме описно говори је Радован Зоговић.

6. септембар 1980.

[...] Зимус сам преводила совјетске песникиње које нисам до сад: С. Нерис, Зулфију, Олгу Лисовску, Метаксе, М. Маркарјан. Оља ми је једном у шали рекла: „Доста, Десанка, жена песникиња, пређите на мушкиње“, а ја опет узех жене. Важно је да ми се песме свиде, а да се опет мало одужим вашој земљи која је моју поезију преселила к вама.

16. фебруар 1982.

[...] Радован је у Словенији оперисан. Јуче сам од Вере добила суморну карту. Морао се оперисати. (Ово је сада већ трећи пут). Тако отприлике изгледа људски живот. Нас двоје често говоримо о смрти, управо ја га мучим том темом. И последњи пут кад је код нас био, опет сам глупо то почела, на што ми је рекао: „Шта ћеш, Десанка, кад су милијарде људи то поднеле, мораћемо и ми. Нисмо ми ништа друкчији од њих“. Човек за понекога не може да замисли да му се то може десити. Чини му се да је вечан [...]

Крлежа ми је био драг и поред онога како је писао о нашој народној епској поезији. Имао је поган језик али је имао душе. Где је требало да је покаже, показао је.

11. фебруар 1983.

[...] Бранко је час добро и вољан је да са мном разговара, а час је суморан и скоро се ћутке мимоиђемо. Радован скоро и не излази. Блед је, тихо, једва чујно говори. Ипак чита, има воље за читање и пише колико му здравље дозвољава. Дао је једну збирку песама „Просвети“, а „Слово љубве“ му тражи збирку љубавне поезије, да је одмах штампа. Он час пристаје, час неће, вели како те песме ништа не ваљају – а у ствари су одличне. Била би бомба да се то штампа!

2. новембар 1986.

[...] Тако си ми лепо писмо написала, као да си га спремила за штампу, и тако си ми живо насликала своју децу. Сва твоја писма су таква. Ти си књижевник и када пишеш писма, а ја се ваљда истрошим у песмама и не остане у мени песника за друге ствари. Једном ме је моја покојна Мара прекорела када сам дајући Радовану неку своју књигу, написала просто, отприлике: „Радовану, пријатељски, Десанка“. Мари се учинило да је срамота тако просто рећи песнику, који на књигама које ми посвећује напише скоро песничку строфу или запис сличан Андрићевим записима. Зато јој нисам никад давала да прочита моје писмо теби. Ти имаш антене за моју душу и осетиш шта стоји и иза мојих непесничких, неписатељских писама [...]

[...] На југу нас сатиру Албанци. Црногорци, политичари, жарко желе да забораве да су се једном звали и сматрали Србима. Заборављају и то да се Његош звао и тим именом, поред црногорског. На западу муслимани заборављају, давно су заборавили, који историјски догађаји су их замуслиманили и ко су били пре тога. Словенија хоће да се врати у заједницу са Аустријом. Чини им се да ће им тако бити боље. (Зависи само шта они сматрају добром). Македонци питају ко је звао Србе да их „ослобађају“, и да остављају кости на Кајмакчалану. Војводина се све више одваја од Србије, и материјално и психички: своја академија, своја економика, политика, да не кажем независност. Хрватски писци пишу неке „беле књиге“ где оптужују наше писце, сваког за понешто. Кажу да сам и ја за нешто била оптужена. Срећом хрватски ЦК је ту књигу брзо повукао да не би дошло до покоља. И сад, драга Идо, треба ми вероватно ускоро умрети (за мене је све „ускоро“) и оставити своју земљу у таквом стању, са страхом да ми можда неће моји најмилији морати гинути, да ће бити нових масовних гробља. И чиме се лечим од свих ових страхова, злих слутњи, примораности да све то закључам у себи – пишем песме. Ипак има једна област у људском бићу, као нека прерађивачка фабрика која све ове муке претвори у песме, у илузорне накнаде за изгубљено.

24. јун 1989.

[...] Ти зацело знаш, и ваше новине пишу о томе, да 28. овог месеца славимо 600 година од Косовске битке, 27. ћемо тамо ићи Рада, Драган и ја. Цео народ ће бар духом бити тога дана тамо. Мало сам неспокојна како ће све бити. Желимо да прослава буде врло свечана. Имам утисак као да ћемо Косово за себе сахрањивати тога дана, јер Албанци непрестано чине безакоња, буне, по рударским окнима. Наш храбри племенити Милошевић сав се предао том косовском крају, чини све могуће напоре да Албанце смири, задовољи, али шта ћеш кад су Словенци, па помало и Хрвати, уз наше, српске, непријатеље – и та нетрпељивост се појачава откако је Милошевић успео да поново споји Војводину са Србијом, које је неко 1974. био раздвојио српске земље које су једна држава биле још од сеобе Срба под Чарнојевићем. Љубоморни су некако на тај наш, назовимо успех.

Милошевић је издао књигу својих говора, беседа, којој сам ја за корице написала двадесетак редака, и један академик исто толико. Књига се много и брзо продаје, мислим да сад излази треће издање, свако је ваљда 20 хиљада примерака. Има у тој књизи и разговор који је водио с Горбачовом. (Сироти Срби потајно причају како је на српској страни у ово доба наших југословенских размирица!)

16. октобар 1992.

[...] Из новина ниси могла дознати како је код нас. Колико год има народа око нас, и у целој Европи и целом свету, сви нас мрзе. Сви мрзе Србе. Сваки због неког свога рачуна. Земља нам је пуна избеглица, пуна избегле деце. Наше лепо Сарајево је готово све порушено и друга нека места у тим крајевима. Децу избеглу, без родитеља, примиле су породице из Србије. Србија чини велике напоре да се народ спасе, да потпуно не пропаднемо. Не знам да ли због неког ината, чикања, Београд кречимо, поправљамо, зидамо неке нове зграде. Вероватно људи мисле да ће непријатеље уплашити, да ће им се учинити да смо спокојни. Болно је, страшно је што нам ни Русија не може помоћи, али док је ње, ваљда ће бити и нас [...]

Писмо Олги Кутасовој од 24. јуна 1989.

Београд, 24. VI 1989

Брате Иро,

После летања, боравка, у врату којих сам, овде сам у сепу своје судбине и неке, када Рада моје да буде са мном. Нота ме некоко сат времена била него кад сам се вратила из Питеха.

Тиме заједно знам, и ваше новине пишу о томе, да 38. овог месеца савише 600 торака од Косовске битке. 24. те ме тамо ити Рада, брате и ја. Удео народа ће бар 94-

хом бити тога дана тамо. Мако сам неспокојна како ће све бити. Желимо да прослава буде врло свечана. Имаћу утисак. Као да ће ме Косово за себе сахрањивати тога дана, јер Албанци непрестано личе безаконима, буне, по рударским окрима. Наш храбри и племенити Милошевић сав се предао томе косовском крају, личи све могуће напоре да Албанци сав-

Познати књижевни критичар, уредник, преводацац. Живот је посветила књижевности народа Југославије. Преводила је од средине прошлог века па до смрти, када је већ била скоро сасвим слепа. Сачинила је целу библиотеку превода писаца из Југославије: Вељка Петровића, Иву Андрића, Мешу Селимовића, Десанку Максимовић, Михајла Лалића, Бранка Ћопића, Драгослава Михајловића, Антонија Исаковића, Мирослава Крлежу, Густава Крклеца, Вјекослава Калеба, Франце Бевка и других. Захваљујући њој, њихова дела су читале генерације руских читалаца. Због свог изузетно вредног преводачког рада, а и због тога што је успевала да привуче велика имена руске књижевности да преводе уз њену асистенцију (Ану Ахматову, Николаја Заболоцког, Марију Петрових, Маргариту Алигер, Бориса Слуцког и др.) названа је „изданицом југословенске књижевности у Совјетском Савезу”. ПЕН клуб Југославије доделио јој је награду 1979, а годину дана касније добила је и награду Владе СССР-а.

1. мај 1959.

[...] Дивна је песма Ане Ахматове. Превешћу је и потражити јој место у ком од наших листова...

[...] Задовољство је, знам, преводити, али и велика мука. Тако ми је жао што Вас замолах да и песму „У пролеће” узмете у обзир. Тек сад видим колико је тешка. Ако Вам моја објашњења не помогну, оставите је. Слажем се с Вама да бих могла видети преводе за које се бојите и дати примедбе [...]

[...] Као на небу бело сунце је погрешно, вероватно, наштампано, треба да стоји: као на небу бело рунце (ваљда у првом издању књиге уместо р стоји с). Руно је вуна на јагањцима, облаци лице на нежна јагњећа руна (у деминутиву, ласкателном, каже се рунце, као пиленце, маченце итд.) [...]

[...] На белом хлебу је онај осуђени на смрт коме уочи погубљења дају да једе и пије све што му срце жуди, вина, дувана, белог хлеба који се робијашима обично не даје сем уочи смрти. У овој песми моја гонитељка зна да ми нема спаса, да ће ме стићи и милостиво ми даје да још једном уживам у ономе што волим, као осуђени на смрт што ужива један дан на белом хлебу.

19. октобар 1959.

[...] Много сте ме обрадовали вешћу да се књига са мојим песмама већ штампа. Видим да су преводили све најбољи песници. Показивала сам оне преводе што сте ми били послали неким нашим песницима и сви су очарани. А кад још књига буде готова како ће се многи са мном заједно радовати, а многи ми и завидети. Наравно, имаће и због чега.

4. јун 1963.

[...] Зборник совјетске поезије је у штампи од пре недељу дана, надам се да ће бити готов за Сајам књига. Белешке, увод, објашњења, све то ми је помогао, такође, наш пријатељ, сама то збиља не бих умела. Највише песама имају Ахматова и Цветајева, а скоро свака остале до седам, осам. Најмлађе две имају по четири [...] Крајем јуна излази из штампе књига Вере Инбер „Како сам била мала“. Сергеј је превео уз моју редакцију и редакцију Јованке Хрваћанин, једне од наших старијих песникиња, која зна лепо руски.

26. јун 1970.

Мила Оља, нисмо зимус знале да ћете последњи пут видети Сергеја. Хвала вам за речи саучешћа. Мени је страшно тешко, али се не бих могла никуд из Београда далеко и дуго кретати [...] Мени не би помогло да мењам место. Мислим да бих имала осећање да се грешим о Сергеја.

16. новембар 1992.

[...] Не знам хоће ли Бог дати да се још једном видимо, али знајте, ако те среће не буде, да сам вас врло волела, да сам вам захвална што сте све учинили да постанем и нека врста руског песника. Да вас није то се не би могло догодити [...] Тешко ми је што су и Русију снашле невоље сличне нашим, не знам да ли ћемо се ми опоравити, али Русији нико ништа не може. Брзо ће се она опоравити.

без датума 1993.

[...] нека буде бар код вас у Русији мира, слоге. Код нас још понегде (у Хрватској, Босни) пуцају. Сви смо показали своје право лице [...]

Београд, 1. маја, 1959

Мила Боба,

Бивша је песама Ане Ах-
матове. Превенту је и по-
правити је мисли у ком-
пјутерским мислима. Поздрав
те и ми и новата превенту
за Маријинкова. Хвала на
Заровокумје је, због, преве-
реним он и велика мисли.
Тако ми је као мисли вас
законих ра и песама "у про-
лету" узмите у обзир. Теш-
ко вириш. Кошма је тешко,
ми вом мисли објављени
ве поштом, оставиће је. Служ-
бен се с вом да бис мисли

вом тачки смисао, а серте-
те вом још на руском да-
ти превенту и мисли, ка-
ко се сам изразио".

1. Црвене буде су вом оне про-
летне буде црвене доје с црним
малмидом које се у буџав-
ном заносу повету у лавице
огрлице, сјајну се једна с
другом у карике, слично
карিকাма лавице и перла-
ма у огрлицу. Не се нижу
као ~~та~~ перла као ~~те~~ кари-
ке. А нацртати вом:
 Ано нешто
може рећи за друге, како се
да се нише, нижу се војске,

Писмо Олги Кутасовој од 1. маја 1959.

ЛИТЕРАТУРА

- Блечић, Милорад. *Десанка Максимовић: живиш праћен јесмом*. Београд: Слово љубве, 1972.
- Димитријевић, Јелена Ј. *Нови свет или У Америци тогину дана*. Београд: Штампарииа Драг. Грегорића, 1934.
- Димитријевић, Јелена Ј. *Седам мора и три океана: Пућем око света*. Београд: Државна штампарииа Краљевине Југославије, 1940.
- Димитријевић, Јелена. *Писма из Солуна*, приредили Владимир Бошковић и Дејан Аничиић. Лозница: Кар-пос, 2008.
- Димитријевић, Јелена Ј. *Седам мора и три океана – Друја књија*. Ур. Биљана Дојчиновић и Владимир Ђурић. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду; Народна библиотека Србије, 2020.
http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/uploads/attachment/work/2020/JD_-_Sedam_mora_i_tri_okeana_-_e-book_FIN.pdf (приступљено: 18. 8. 2022)
- Димитријевић, Јелена Ј. *Au Solei couchant / У сућон*, Ур. Зорица Бечановић Николић, транскрипција и превод: Владимир Ђурић. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду; Народна библиотека Србије, 2020а.
http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/uploads/attachment/work/1997/JD_-_U_suton_-_e-book_sa_koricama.pdf (приступљено: 18. 8. 2022)
- Дојчиновић, Биљана, ур. *Американке Јелене Ј. Димитријевић: зборник радова*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, Народна библиотека Србије, 2019.
http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/uploads/attachment/reception/928/257_JD_e-book_AmerFINALpdf.pdf (приступљено: 18. 8. 2022)
- Ђорђевић, Бојан. *Племенија мисија или мука жива: српски књижевници као професори*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2018.
- Ђурић, Владимир. *Француска веза, Сћваралашћво српских сћисаћељица прве йоловине ХХ века у конћек-сћу француске књижевностии и кулћуре*. Нови Сад: Академска књига, 2019.
- Калезић, Биљана и Мирјана Станишић. „Рукописна заоставштина Десанке Максимовић: необјављени преводи”. Рад представљен на међународној конференцији *Посебне збирке у конћексћу зашћићте кулћурној наслеђа и као йодсћицај кулћурној развоја*, Београд, Србија, 2–4. октобар, 2019.

- Калезић, Биљана, прир. *Преводи [Десанке Максимовић] [Електронски извор]*. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“, Народна библиотека Србије, 2019. (*Целокупна дела Десанке Максимовић: дигитално издање / уредник Стјаниша Тушњевић; 8*).
- Кох, Магдалена. *Када сазремо као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (канон-жанр-род)*. Београд: Службени гласник, 2012.
- Максимовић, Десанка. „Како су превођене песме у 19. књизи М. Горкога“. *Књижевне новине* 2, 1949: 47.
- Максимовић, Десанка. „Наши истакнути књижевници одговарају како су објавили своју прву књигу“. *Књижевне новине* 14, 1962: 181.
- Максимовић, Десанка. „За свачију славу на свету има места. Разговор са Десанком Максимовић“. *Батгала* 86, 1966: 10.
- Максимовић, Десанка. „Жене књижевнице“ у: *Целокупна дела / Десанка Максимовић; ш. 5*. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“: Службени гласник, Завод за уџбенике, 2012.
- Максимовић, Десанка. „Исидора у ореолу иња“ у: *Целокупна дела / Десанка Максимовић; ш. 3*. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“: Службени гласник, Завод за уџбенике, 2012.
- Маринковић, Нада. „Мир и немир Исидоре Секулић“, *Књижевне новине*, 16. фебруар 1977: 7.
- Пејчић, Јован, прир. *Изравнања: мала српска књига / Исидора Секулић*. Београд: Neopress Design & Print, 2017.
- Пековић, Слободанка. *Исидорини ослонци*. Нови Сад: Академска књига, 2009.
- Поповић, Радован, ур. *Исидора Секулић Писма*. Нови Сад: Стилос, 2004.
- Поповић, Радован. *Исидорина бројаница*. Београд: Службени гласник, 2009.
- Поповић, Радован. *Песникиња душе Србије*. Београд: Службени гласник, 2009.
- Прелић, Велибор и Мирјана Станишић. *Каталог личне библиотеке Десанке Максимовић: библиотека целина у Народној библиотеци Србије*. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“, Народна библиотека Србије, 2016.
- Секулић, Исидора. *Писма из Норвешке*. Београд: Књижара Светислава Б. Цвијановића, 1914.
- Секулић, Исидора. *Савишници / Писма из Норвешке, Сабрана дела, књига прва*. Београд: Југославијапублик — „Вук Караџић“, 1985.

- Секулић, Исидора. „Јелена Ј. Димитријевић: *Нови свет, или годину дана у Америци* (1934)“ *Сабрана дела, књига четврта*. Београд: Југославијапублик – „Вук Караџић“, 1985а: 396–399.
- Сибиновић, Миодраг. *Између светлова: нови аспекти књижевних дела Десанке Максимовић*. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“, Народна библиотека Србије, 1999.
- Сибиновић, Миодраг, прир. *Преводи [Десанке Максимовић]*. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“: Службени гласник, Завод за уџбенике, 2012. (*Целокупна дела / Десанка Максимовић; ш. 8*)
- Сибиновић, Миодраг, прир. *Преводи [Десанке Максимовић]*. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“, Службени гласник, Завод за уџбенике, 2012. (*Целокупна дела / Десанка Максимовић; ш. 9*)
- Станимировић, Љиљана. *Исидора: Између мира и немира 1877–2017*. Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Универзитетска библиотека у Крагујевцу, 2017. (Каталог изложбе)
- Станишић, Мирјана, прир. Задужбина „Десанка Максимовић“: 1993–2013. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“, Народна библиотека Србије, 2013.
- Станишић, Мирјана, прир. *Преводи [Десанке Максимовић] [Електронски извор]*. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“, Народна библиотека Србије, 2019. (*Целокупна дела Десанке Максимовић: дијигитално издање / уредник Станиша Тушњевић; 9*)

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

027.54:025.2(083.824)

821.163.41:929 Димитријевић Ј.(083.824)

821.163.41:929 Секулић И.(083.824)

821.163.41:929 Максимовић Д.(083.824)

ДОЈЧИНОВИЋ, Биљана, 1963-

Стазе, споне, спознаје / ауторке изложбе и каталога Биљана Дојчиновић,
Мирјана Станишић ; [превод уводног текста на енглески језик Горан Петровић].
- Београд, : Народна библиотека Србије, 2022 (Београд : Ретро принт). - 127 стр.
: фотогр. ; 21 x 23 cm

Тираж 300. - Увод = Introduction: стр. 7-17. - Напомене и библиографске референце
уз текст. - Библиографија: стр. 125-127.

ISBN 978-86-7035-485-2

1. Станишић, Мирјана, 1968- [autor]

а) Димитријевић, Јелена Ј. (1862-1945) - Заоставштина - Изложбени каталози

б) Секулић, Исидора (1877-1958) - Заоставштина - Изложбени каталози

в) Максимовић, Десанка (1898-1993) - Заоставштина - Изложбени каталози

г) Народна библиотека Србије (Београд) - Фондови - Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 81078281